

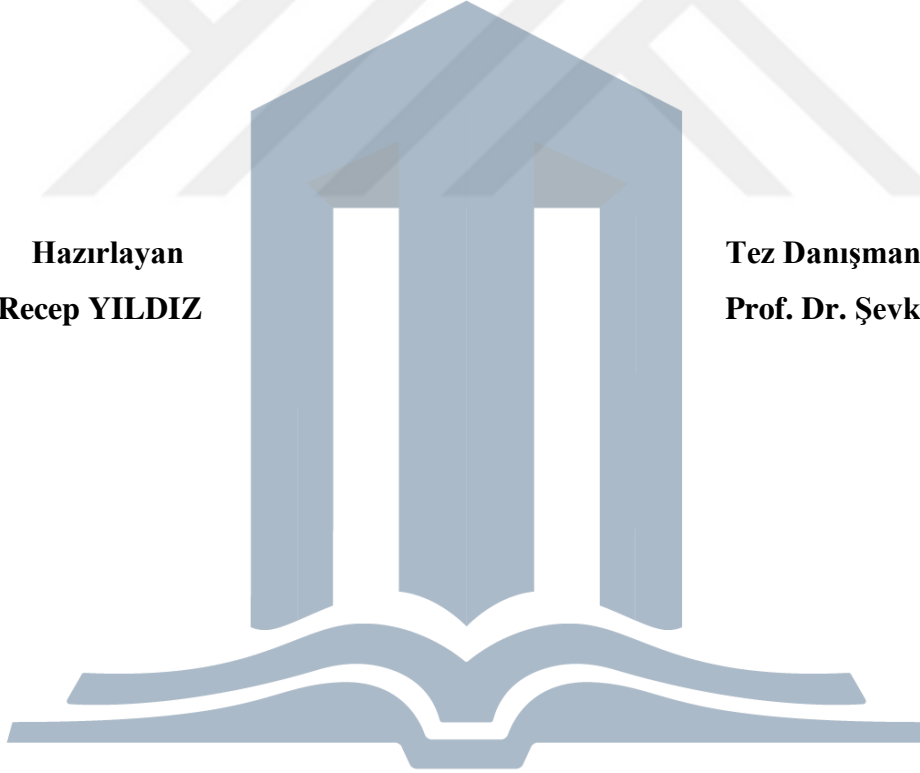
**T. C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

PROTESTANLIĞIN SOSYO-KÜLTÜREL ARKA PLANI

Yüksek Lisans

**Hazırlayan
Recep YILDIZ**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Şevket YAVUZ**

TAAHHÜTNAME

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “PROTESTANLIĞIN SOSYO-KÜLTÜREL ARKA PLANI” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28/11/2019

Recep YILDIZ

ÖZET

PROTESTANLIĞIN SOSYO-KÜLTÜREL ARKA PLANI

İnsanlık tarihi boyunca din olgusu ve onun merkez fenomeni inançlar, farklı form ve ifadelerle daima var olmuş; insanların bilinç, düşünce ve yaşamlarının bir parçası olmuştur. Dinin bireysel ve kolektif açıdan içerik ve tezahürleri olan 6-İ (inanç, insan-toplum tasavvuru, ilkeler, ibadet ve ritüeller, ifade ve semboller ile imkân ve sınırlılıklar) hem hayatı hem de davranış kalıplarını belirler. Tezimizin ana konusu olan Hristiyanlık da Orta Çağ boyunca başta Avrupa olmak üzere tâbi olduğu insanların yaşamında, kültür ve medeniyet tasavvurlarında büyük etkiye sahip olmuştur. Protestan Reformasyon süreçlerinin sebepler ağını ören hususlar da, öyle görünüyor ki; dinî olanın diğer pek çok alanı kendi kodları ve tasavvurları ile kurma arayış ve çabalarında yatmaktadır. Dinî teori ve pratiklerin eko-politik ve sosyo-politik alanı -direkt veya endirekt- kuşatma eğilimleri tarihsel olarak “protesto” hareketlerinin doğmasını tetikleyen unsurlar olmuştur.

“Güç bozar, mutlak güç mutlaka bozar.” hükmünce, şu iddiayı ifade etmek mümkündür: Kilise merkezli güç (eko-politik ve sosyo-kültürel) temerküzü teolojiyi konjonktürün ve çıkar ilişkilerinin ağına hapseder. Çalışmamızın tezi de bu bağlamda şöyle ortaya konulabilir: Protestan Reformasyonu, kilisenin (Avrupa özelinde) insanlar ve toplumlar üzerinde kurmuş olduğu teo-politik ve eko-kültürel hegemonyaya karşı teolojik ve toplumsal bir meydan okuma hareketidir. Bu hareket, Katolik teolojisinin hayat ve insanlar üzerinde inşa ettiği demir kafesi, yeni şekil (reform) ve ruh ile kırma çabasının ifadesi olarak da okunabilir.

Çalışma; pek çok yönü, sebebi ve süreci olan Protestan Reformasyonu’nun, en önemli boyutlarından olan sosyo-kültürel arka planı ve perspektifini incelemektedir. Çalışmanın alt tezlerinden biri de bu bağlamda şöyle ifade edilebilir: Protestan Reformasyonu’nun üç mottosunun (*Sola Fide*, *Sola Scriptura*, *Sola Gracia*) hedef ve gaye kitlesi, şüphesiz toplum ve toplumu kuran kültürel alandır.

Anahtar Kelimeler: Protestan, Reform, Reformasyon, Almanya, Avrupa, Martin Luther.

ABSTRACT

SOCIO-CULTURAL BACKGROUND OF PROTESTANTISM

Throughout human history the phenomenon of religion and its central phenomenon beliefs have always existed in different forms and expressions, also, beliefs have been a part of people's consciousness, thoughts, and lives. 6-I (belief, human-society conception, principles, worship, and rituals, expression and symbols, possibilities and limitations), which are the individual and collective content and manifestations of religion, determine both life and behavior patterns. Christianity, which is the main subject of our thesis, has had a great impact on the life, culture, and civilization of the people it was subject to, especially in Europe, during the Middle Ages. The reasons behind the Protestant reformation process, it seems, are based on the religious' quest and efforts to establish many other areas with their codes and ideas. The tendency of religious theories and practices to encircle the eco-political and socio-political areas—directly or indirectly—has historically been the factors that have triggered the emergence of “protest” movements.

Based on the provision “power corrupts; absolute power necessarily corrupts”, it is possible to express the following claim: Church-centered power (eco-political and socio-cultural) imprison theology in the web of conjuncture and interest relations.

The thesis of this work can be put in this context: The Protestant Reformation, which is a theological and social challenge movement against the teo-political and eco-cultural hegemony established by the Church (in European custom) on people and societies. This movement can also be read as an expression of the effort to break the “iron cage” that Catholic theology has built on life and people with “new shape [reform] and spirit.”

Our work prioritizes the “socio-cultural” background and perspective, which is one of the most important dimensions of the Protestant Reformation, which has many aspects, causes, and processes. One of the sub-theses of the work can be stated in this context as follows: The objective and target mass of the three mottos of the Protestant Reformation (Sola Fide, Sola Scriptura, Sola Gracia) is undoubtedly society and the cultural space that established society

Keywords: Protestant, Reform, Reformation, Germany, Europe, Martin Luther.

ÖNSÖZ

“Protestanlığın Sosyo-Kültürel Arka Planı” isimli tez çalışması aşağıdaki hususları çerçevelemeye çalışır: Orta Çağ Avrupa tarihinin toplumsal arka planında bulunan sosyal yapı, sosyo-kültürel ve eko-politik özellikleri, reform hareketlerinin ortaya çıkış sürecinde meydana gelen köylü savaşları, Avrupa’da Müslüman fetihlerinin reforma etkisi, Haçlı Seferleri’nin sosyo-ekonomik ve teo-politik etkileri, Katolik Kilisesi’nin inanç ve uygulamalarının süreç içerisindeki etkileri. Ayrıca, Avrupa tarihinde önemli bir noktaya sahip olan reform hareketlerinin öncesi, süreçleri ve sonrası ile ilgili değerlendirmeler çalışmanın bütünlüğü açısından ele alınacaktır.

Öte yandan; Katolik Kilisesi’nin Orta Çağ Avrupa coğrafyası üzerinde kurmuş olduğu hegemonyanın, Protestan Reformu’nu oluşturan temel nedenlere etkisi sosyo-kültürel perspektif öncelenerek ele alınacaktır. Bu bağlamda Avrupa özelinde Protestan Reformu’nun oluşum süreci, Katolik Kilisesi’nin ortaya koymuş olduğu Karşı-Reform hareketleri ile reformun Avrupa dışındaki sonuçları incelenip değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Tezin “Giriş” bölümünde; tezin konusu, amacı, hedefi; konunun tezleri ve alt tezleri; kavramsal çerçevesi; kılavuz; yani metodolojik çerçevesi; kaynakça analizi ve kapsam ve sınırlılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde Avrupa tarihinin (Orta Çağ özelinde) arka planı anlatılmaktadır. Bu bölümde şu hususlar ele alınmıştır: Dönemin ilgili bölgelerinin toplumsal ve sosyal yapısı; eko-politik yapısı; köylü savaşları; hızla ilerlemekte olan Müslüman fetihleri ve bununla ilintili askerî-idarî özellikler

İkinci bölümde reform öncesi dinî-teolojik arka plan ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Katolik Kilisesi’nin inanç ve uygulamalarının sosyo-kültürel yapılara etkileri ile Haçlı Seferleri’nin Protestan Reformasyonu’na tesirleri ele alınmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Protesantan Reformasyonu’nun sürüşsel etkileri ve sonuçları ele alınmıştır. Avrupa’daki Protestan süreçler; Karşı Reformasyon hareketleri ve reformasyonun Avrupa dışındaki sonuçları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında da genel bir özet, değerlendirme, çıkarımlar ve çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı ufuk çizgisi verilmeye çalışılmıştır.

Tez hazırlama sürecinde katkılarını esirgemeyen, isim seçiminden kaynak tespitine kadar her konuda desteğini gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. Şevket YAVUZ’a teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca tez çalışması süresince “Allah insanın çalışmasını boşa çıkarmaz” gerçeğinden hareketle gayret etmemi teşvik eden ve tezin düzeltilmesi çabalarımda desteğini sürekli olarak yanımda hissettiğim çok değerli Büşra’ya teşekkür ederim.

Son olarak bütün öğrenim hayatım süresince bana maddî ve manevî destek veren ve birçok fedakarlıkta bulunan çok değerli anneme ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Recep YILDIZ
ÇANAKKALE-2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM TARİHÎ ARKA PLAN

1. 1. Süje, Saha/n, Toplum ve Sosyal Yapı	5
1. 1. 1. Süje: Tarihsel Aktörler	5
1. 1. 2. Saha/n:	7
1. 1. 3. Toplumsal Panorama	9
1. 1. 4. Sosyal Panorama	13
1. 2. Eko-Politik Yapı	17
1. 2. 1. Ekonomik Panorama.....	18
1. 2. 2. Politik Panorama	21
1. 3. Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Reformasyonun İşaret Fişegi: Köylü Savaşı.....	24
1. 3. 1. Sebepler	24
1. 3. 2. Süreçler.....	25
1. 3. 3. Sonuçlar.....	26
1. 4. Müslüman Fetihleri ve Askerî-İdarî Mekanizmasının Etkileri	27

İKİNCİ BÖLÜM DİNÎ-TEOLOJİK ARKA PLAN

2. 1. Haçlı Seferleri'nin Protestan Reform Süreçlerine Etkileri	30
2. 1. 1. Sosyo-Ekonomik Etkileri	30
2. 1. 2. Teo-Politik Etkileri.....	31
2. 2. Katolik Kilisesi'nin İnanç ve Uygulamaları: Süreç ve Sonuçlar.....	32
2. 2. 1. Sosyal Tasavvuru ve Sonuçları.....	38

2. 2. 2. Ekonomik Tasavvur ve Tasarrufları	45
2. 2. 3. Politik Tasarrufları ve Sonuçları	47
2. 2. 4. “Öteki” ve Protestan Süreçler	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PROTESANTAN REFORMASYONU: SÜREÇ VE SONUÇLAR

3. 1. Avrupa’da Protestan Süreçler.....	52
3. 1. 1. Almanya.....	57
3.1. 2. Fransa	58
3.1.3.İsviçre.....	59
3.1. 4. İngiltere	60
3. 2. Karşı-Reformasyon Hareketleri: Süreçler ve Sonuçları.....	61
3. 2. 1. Süreçler.....	61
3. 2. 2. Sonuçlar.....	62
3. 2. 3. Reformasyon ’un Avrupa Dışındaki Sonuçları	63
SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA.....	66
EKLER.....	71
EK 1. KUTSAL ROMA İMPARATORLUĞU HARİTASI VE SINIRLARI HARİTASI	71
EK 2. XVI. YY’DA AVRUPA’DA REFORM	72
EK 3. LUTHER VE CALVIN’İN GÖRÜŞLERİNİN YAYILDIĞI YERLER	73
EK 4. 1525 BÜYÜK KÖYLÜLER SAVAŞI	74
EK 5. CHRISTIAN DE SICHEM TARAFINDAN THOMAS MÜNZER, 1608.....	75
EK 7. 1096’DAN 1270’YE KADAR HAÇLI SEFERLERİ	76
EK 8.MARTİN LUTHER’İN WITTENBERG KİLİSESİ’NİN ÖNÜNE 95 MADDEYİ ASMASI	77
EK 9. 16. YY. AVRUPA.....	78
EK 10. LUTHERAN BÖLGELER	79
EK 11. KALVENİST BÖLGELER	80
EK 12. ANGLİKAN BÖLGELER.....	81
ÖZGEÇMİŞ.....	82

KISALTMALAR

bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
haz.	:	Hazırlayan
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dp.	:	Dipnot
MS	:	Milattan sonra
Ö.	:	Ölüm tarihi
D.	:	Doğumu
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfa sayısı
sy.	:	Sayı
yay.	:	Yayınları
vb.:	:	Ve benzeri
trc	:	Tercüme
yy.	:	Yüzyıl
?	:	Belirtilmemiş
üniv.	:	Üniversitesi
tanıt.	:	Tanıtan

GİRİŞ

1.Konu, Konunun Önemi, Amacı ve Hedefi

Hristiyanlığın en büyük mezheplerinden biri olan Protestanlık, 16. yüzyılda Martin Luther (D. 1483- Ö. 1546) ve Jean Calvin (D. 1509- Ö. 1564) öncülüğünde Katolik Kilisesi ve Papa'nın otoritesine karşı Reform hareketleri sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir.¹ Orta Çağ Avrupa tarihinde önemli bir yere sahip olan Reformasyon'un birçok sebebi olsa da bu çalışmada öncelenen sosyo-kültürel arka planı üzerinde durmak olmuştur. Bu bağlamda kilise tarafından ortaya konulan birçok uygulamanın sosyo-kültürel anlamda uyandırmış olduğu rahatsızlık reform sürecinin temel taşlarını oluşturan etkenlerden olduğu ifade edilebilir.

Orta Çağ Avrupası'nda Protestan Reformasyonunun ortaya çıkış süreci içerisinde yer alan etkenlerden olan sosyo-kültürel alan bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Avrupa tarihi'ni ve günümüz Avrupa'sını anlamak adına Reformasyon'un önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Reformasyon'un sosyo-kültürel arka planının Protestanlık mezhebinin ortaya çıkaran önemli sebeplerden bir tanesi olduğunu ortaya koymak bu çalışmanın amaçları arasındadır. Diğer bir ifade ile; sosyo-kültürel arka plan Reformasyon süreçlerinin tutunmasında ve tarihsel olarak devamlılığında başat faktör olarak belirmiştir.

Bu çalışmanın önemi şu şekilde ifade edilebilir; Protestan Reformunu anlamanın yolu sosyo-kültürel alanı incelemekten geçtiği ifade edilebilir. Bu noktada sosyo-kültürel alan reform için belirleyici unsurlardan olmuştur.

Çalışmanın amacı ve hedefi olarak da şunlar ifade edilebilir: Katolik Kilisesi'nin Avrupa üzerinde kurmuş olduğu sosyo-kültürel ve teo-politik hegemonyaya karşı Reformasyon'u ortaya çıkaran tarihsel aktörlerin gösterdiği tepki ve ortaya koymuş olduğu yeni şekil ve anlayış tezin temel konularını oluşturmaktadır. Reform hareketlerinin sosyal ve teolojik anlamda bazı toplumlarda kabul görmesi, Katolik Kilisesi'nin inanç ve uygulamalarının toplumsal bilinç ve varoluş süreçlerindeki etkilerinde aramak yerinde olacaktır. Bu bağlamda Reformasyon'un en önemli boyutlarından olan "sosyo-kültürel"

¹ Ali Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015. s. 15.

arka planı öncelenmiş ve Protestanlığın ortaya çıkış sürecindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.Konunun Tezleri ve Alt Tezleri

Birçok yönü, sebebi ve süreci olan Protestan Reformasyonu’nun, en önemli boyutlarından olan sosyo-kültürel arka planı bu çalışma öncelemiştir. Bu bağlamda çalışmanın tezi şu şekilde ifade edilebilir; Katolik kilisesinin Orta Çağ insanı üstünde kurmuş olduğu sosyo-kültürel ve sosyo-eko. hegemonyanın reform ile yeniden şekil alması olarak yorumlanabilir. Çalışmanın alt tezlerinden biri de şöyle ifade edilebilir: Toplumu oluşturan kültürel alanın hedef ve gayesi olarak reform’un ortaya koymuş olduğu unsurların yalnız kutsal kitap-yalnız inanç-yalnız inayet çerçevesinde olduğu ortaya konulabilir.

3.Kavramsal Çerçeve

Reform: Bir şeye yeniden şekil verme” anlamına gelen reform ve reformasyon kavramları, özellikle 16. yüzyılda Katolik Kilisesi’ni eleştirmek ve Kitâb-ı Mukaddes’i temel alarak Hristiyanlığın özüne dönülmesini savunan harekete verilen isim.²

Kilise: İnananların oluşturduğu, İsa Mesih tarafından havâri Petrus’un otoritesi altında kurulan, havârielerin öncülüğünde meydana gelen, Kutsal Ruh tarafından doğrulaması yapılan, görünmeyen lideri Mesih ile beraber, üyelerini kurtarıcılarının doktrinlerini kabul etme, onun kanunu uygulatmakta, sakramentlerini kullanmakta birleştiren görünür bir topluluğu anlatan kilise kelimesi (DB, II/2, s. 1601) “topluluk” anlamına gelen ekklesia ifadesinden gelmektedir.³

Endüljans: Latince anlamıyla “hayra eğilmek” veya “bağışlanma” demek olan endüljans kelimesi alçakgönüllülük ve verimli kefarete anlamlarına gelen yönüyle dünyevi günahların bağışlanmasını ifade eder.⁴

Yalnız Kutsal Kitap-Yalnız İnanç-Yalnız İnayet: Protestanlığın üç mottosu olan bu kavramların dayanak noktasının Protestanlarca Kutsal metinlerden anlaşıldığı görülmektedir. Kavramlardan kısaca bahsetmek gerekirse; Hristiyanların Tanrıyı tanımak

² Detaylı bilgi bkz. Jacques Waardenburg, “Reform”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 34, İstanbul, 2007. s. 530.

³ Detaylı bilgi bkz. Mehmet Aydın, "Kilise", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 26, İstanbul, 2002. ss. 11-14.

⁴ Detaylı bilgi bkz. Ö. Faruk Hannan, “Endüljans”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 11, İstanbul, 1995. s. 209.

için sadece Kutsal kitabı kaynak görmelerini ifade eden Yalnız Kutsal Kitap, başka hiçbir şeyin Tanrı bilgisine ulaşmada doğru kaynak olamayacağını düşüncesinin ifadesidir.

Yalnız İnanç ise; Sadece sevap işeyerek değil, İsa'nın insanların günahlarını üstlenmesinden yola çıkarak Tanrı'nın lütfu olan yalnız imana sahip olmak olarak ifade edilebilir. Tanrı imanına sahip olmanın ise yalnızca Tanrının iradesine bağlı olduğu düşüncesi ise; Yalnız İnyet kavramını karşılamaktadır.

Protestan: Luther ile başlayan Reform hareketlerinin ardından ortaya çıkan kiliseleri ifade etmek için kullanılan kavram.⁵

Feodalite: Feodalite toprak mülklüğü üzerine dayalı bir yönetim biçimi, bir toplum yapısı ve de bir ekonomik sistemdir.⁶

Sosyal yapı: Aralarında kurumsal olarak kontrol edilen veya tanımlanan ilişkiler bulunan insanlar arasındaki düzenlemeyi ifade eden kavram.⁷

4.Kılavuz / Metodoloji

Bu tez; araştırma, analiz ve aynı zamanda tarihsel ve fenomenoloji metot çalışmasıdır. Çalışmada araştırma yapılırken ve kaynak sürecinde faydalanılacak kaynak eserlere ulaşarak ön bilgiler toparlanmış ve tespit edilen metinlerin değerlendirmeleri tarihsel ve fenomenoloji yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Çalışma oluşurken, okuyarak tarama yapma yöntemi ile birlikte, yorumlama ve çıkarımda bulunma yöntemi de kullanılmıştır.

Tarihsel ve fenomenolojik metot ile konu ele alınmaya çalışılmıştır. Tarihsel metodolojinin çerçevesini şu şekilde özetlemek mümkündür: Tarihi bir konu ile ilgili fikir sahibi olmayı ve bu konuyu anlamlandırmayı amaçlar. Bu metot ile Protestanlığın tarihsel panoraması ele alınmaya çalışılmıştır.

Fenomenolojik metot ise, tarihî olayları, olguları, figürleri ve süreçleri olgu olarak ele alıp, tarihsel yaklaşımlarda sorun teşkil edebilecek olan ön kabul ve önyargıları “askıya alma / paranteze alma” (*epoché* ilkesi)yı amaçlar. “Görünen”i olduğu gibi ele alıp, bir

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Ali Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform...*, s. 60.

⁶ Detaylı bilgi için bkz. Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi* (çev. Kılıçbay ve Aydoğuş), Teori Yayınları, Ankara, 1985. s. 71.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim*, Beta Yayınları, İstanbul, 1999. s. 140.

bütün içinde anlamlandırmaya ve açıklamaya çalışan bu metot ile Protestanlığın tarihsel ve kültürel panoraması ortaya konulmaya çalışılmıştır.

5.Kaynakça Analizi

Konu ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklar incelenmiş, bazıları direkt olarak konunun özünü oluşturmaya da bunlardan konu ile ilgili kısımlarından yararlanılmaya çalışılmıştır. Konunun muhtevasının kapsamlı olmasından dolayı farklı kaynaklardan yararlanılmış, ilgili makale ve dergilerde konu ile ilgili bölümler incelenmiştir. Protestanlığın sosyo-kültürel arka planı konusuna eserlerde ayrıntılı bir şekilde yer verilmemesi bu çalışmayı yapmaya yönlendiren hususlardan olup, bu konuda eksiklikleri giderebilmeyi amaçlamıştır.

Çalışmada birçok eser fayda sağlamıştır. Ancak genel olarak ön plana çıkan bazı eserler şu şekilde ifade edilebilir; Henri Pirenne'nin Orta Çağ Avrupa'sının Sosyal ve Ekonomik Tarihi adlı kitabı, Herbert Heaton'ın Avrupa İktisat Tarihi adlı kitabı, J.M.Roberts'in Avrupa Tarihi adlı kitabı, Ye. Agibalova, G. Donskoy'in Ortaçağ Tarihi adlı kitabı. Bu eserler daha çok Orta Çağ Avrupa sosyal yapısı ile ilgili fayda sağlayan eserler olmuştur.

Katolik Kilisenin inanç ve uygulamaları ile ilgili konuda yaptığımız çalışmada DİA'da ilgili maddeler yararlı olan çalışmalardan olmuştur. Ayrıca Haçlı Seferleri ile ilgili Işın Demirkent'in çalışmaları yine bu konuda bilgi edinmemizi sağlayan eserlerden olmuştur.

Protestan Reformu ile ilgili Ali Erbaş'ın Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi adlı kitabı, Max Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu adlı kitabı, DİA, gibi bazı eserlerden yararlanılmıştır. Çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için ek bölümünde konuyla ilgili görsellere yer verilmiştir.

6.Kapsam ve Sınırlılıklar

Çalışmanın kapsamını belirleyen nokta Protestanlığın oluşum sürecinin sosyo-kültürel arka planı olmuştur. Bunun yanında Protestanlığın ortaya çıkış sürecinde etkisi olduğu düşünülen diğer sebepler üzerinde de durulmuştur. Bu konu ile ilgili genellikle yabancı kaynakların olması, yerli kaynakların az olması çalışmada sınırlılık oluşturan hususlar olarak ön plana çıkmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHÎ ARKA PLAN

1. 1. Süje, Saha/n, Toplum ve Sosyal Yapı

Orta Çağ Avrupa toplumunu ve sosyal yapısını anlamak için biraz erken dönemlere gitmek gerekir.⁸ MS 5. yy.da Batı Roma İmparatorluğu döneminde ve devam eden süreçte ülke zengin toprak sahipleri tarafından idare ediliyordu.⁹ Sonraki dönemlerde de bu yönetim şekli ufak tefek değişikliklerle devam etti. Feodalite sisteminin hâkim olduğu Avrupa’da sosyal yapıyı daha çok köylüler oluşturuyor ve bu köylüler de feodal beyler tarafından sömürülüyordu.¹⁰ 11. yy,ın sonu itibarıyla Batı Avrupa’da kentlerin artışı ve gelişmesi buna ek olarak merkezî devletlerin oluşumu kültürel gelişmeyi canlandırmıştı.¹¹ Erken dönem Orta Çağ ile karşılaştırıldığında 11. ve 15. yy.lar arasında eğitim, bilim ve sanat dikkate değer bir şekilde geliştiği görülmektedir. Gelişen durumlar neticesinde Orta Çağ’ın sonlarında kent hayatının değişimin merkezinde olduğu ifade edilebilir.

Yeni para ekonomisi,¹² yeni düşünceler ve yaşanan tarım krizi gibi konuların Orta Çağ insanının tedirgin olmasına sebep olduğu ifade edilmelidir. Kentlerin yükselişi ve sosyal sınıflaşmadaki değişimler¹³ tıpkı insan doğasındaki tekâmül gibi sosyal ve iktisadî hayatta da ilkel komünal sistemden¹⁴ feodal sistemdeki para ekonomisine geçiş, tarım ve tarım aletlerindeki gelişme,¹⁵ baskı teknolojisindeki gelişmeler gibi faktörler geç dönem Orta Çağ’ında bir değerler krizine yol açtığı görülmektedir.

1. 1. 1. Süje: Tarihsel Aktörler

Katolik Kilisesi, Orta Çağ’da nasıl bu kadar güçlendi? Bunun cevabını almak için tarihî arka plan içerisindeki aktörlere temas etmek, Hristiyanlığın bu süreç içerisindeki önemli kırılma noktaları diye nitelendirilebilecek noktalardan başlamak gerekir. İlk

⁸ Henri Pirenne, *Orta Çağ Avrupa’sının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 9.

⁹ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa’sının Sosyal...*, s. 20.

¹⁰ Pınar Ülgen, “Orta Çağ Avrupası’nda Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”, *Mukaddime Dergisi*, cilt 3, sayı 1, 2010. s. 3.

¹¹ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa’sının Sosyal...*, ss. 60-61.

¹² Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (çev. Ötken), Tutku Yayınları, İstanbul, 2014. s. 45.

¹³ Ülgen, “Orta Çağ Avrupası’nda Feodal...”, s. 10.

¹⁴ Sınıfların ve sömürünün olmadığı, ortak mülkiyete ve çalışmaya dayanan doğal toplum.

¹⁵ Ülgen, “Orta Çağ Avrupası’nda Feodal...”, s. 13.

dönemler ele alındığında, Hristiyanlığın Avrupa coğrafyasına intikali Pavlus döneminde olmuş, *Gentile* Hristiyanlığı denilen bu din 1. yy.ın ortalarından itibaren hızlı bir şekilde özellikle köleler ve köylüler arasında yayılmaya başlamıştır.¹⁶ Hristiyanlığın bu dönemde Doğu Roma içerisinde etkili bir şekilde yayılacak ortamı bulamadığını görmekteyiz. Daha sonraki süreçte Hristiyanlığın Doğu Roma İmparatorluğu'nda, İmparator Konstantin tarafından Milano Fermanı (313) ile din olarak öğrenilmesi ve yaşanması serbest bırakılmış, ardından hızla yayılmış ve kilise güçlenmeye başlamıştır.¹⁷ Bu tarihten itibaren Batı Roma'da kilise bir devlet kurumu olarak ortaya çıkmış, Hristiyanlık da Doğu Roma İmparatorluğu'nun resmî dinî haline gelmiştir.¹⁸ Hristiyanlığı, Roma'nın resmî devlet dinî olarak ilk tanıyan, imparator I. Theodosios olmuştur.¹⁹

Papalık kurumu, Aziz Petrus tarafından kurulduğuna inanılan Roma Kilise'sinin diğer kiliselerden üstün olduğu görüşüne dayanır. Çünkü Havarî Petrus İlk Roma Piskoposu sayılmış ve Roma'nın başkent olmasından dolayı Roma Piskoposu diğer merkezlerin Piskoposundan üstün sayılmıştır.²⁰ Hristiyanlığın serbest bırakıldığı Konstantin döneminden Papa I. Gregory'e kadarki olan dönemde Hristiyanlığın hızlı bir şekilde yayıldığı anlaşılmaktadır. Orta Çağ Dönemi'nin (604-1500) Papa I. Gregory'den (ö. 604) Charlemagne'ye (ö. 824) kadar olan yaklaşık 200 yıllık süreçte Germenik kabileleri arasında kilisenin kurumsallaşması çabası ile uğraşmıştır.²¹ Frankların kralı olan Charlemagne'nin 800 yılında Papa III. Leon tarafından İmparator olarak tanınmasıyla birlikte kilise ile yakınlaşmaları sağlanmıştır.²² Bu durumun kuzey halklarının Hristiyanlaşmasına katkı sağladığı ifade edilmelidir. 7. yy.a gelindiğinde insanlardan uzaklaşan ve tek başına yaşamayı seven Peter Waldo'nun, Papa'nın otoritesini sarsabilecek fikirler ortaya çıkardığı bilinmektedir.²³ Peter Waldo'nun ortaya koymuş olduğu fikirlerin, yeni bir mezhep oluşumuna zemin hazırladığı düşünülmektedir. Bu yüzdendir ki Papa, Batı Avrupa bölgesine seferler düzenleyerek bunu engellemeye çalışmıştır. Kilise, bu tür hareketlerin önüne geçmek için Engizisyon mahkemelerini devreye sokmuştur.

¹⁶ Kürşat Demirci, "Hristiyanlık", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, *DİA*, c. 17, İstanbul, 1998. ss. 328-340.

¹⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi Yayınları, 2004. s. 111.

¹⁸ Ağaoğulları, Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine...*, s. 108.

¹⁹ Kürşat Demirci, "Hristiyanlık...", ss. 328-340.

²⁰ Mehmet Aydın, Ahmet Hikmet Eroğlu, "Papalık", *DİA*, c. 34, İstanbul, 2007. ss. 160-162.

²¹ Demirci, "Hristiyanlık...", ss. 328-340.

²² Demirci, "Hristiyanlık...", ss. 328-340.

²³ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 41 Sayı: 1, 2000. s. 320.

Avrupa’da var olan feodal sistem içerisinde Katolik Kilisesi arasındaki düzenin bozulması ile kilisenin güçlenmesi ve daha sonraki reform sürecine getiren gelişmelerin yaşanmasına sebep olacak kilisenin yetkilerinin tartışılması konusundaki ilk adımı Wyclif ve Hus gibi isimlerin attığı bilinmektedir.²⁴ İngiltere ’de ortaya çıkmış olan John Wyclif Ruhban sınıfının sahip olduğu yetkilerle ilgili olarak İncillerde hiçbir dayanağın bulunmadığını öne sürmüştür.²⁵ Katolik Kilisesi’ne göre ise Papa, Petrus’un halefi konumunda olup İsa’nın yeryüzündeki vârisleri konumunda manevi bir otoriteye sahiptir.²⁶ Papa, görüldüğü gibi tüm yetkileri elinde bulundurmak istemiş, bu kişiler de her ne kadar reform hareketini başlatmış olmasalar da, Papa’nın yetkisinin sınırlandırılması gerektiği düşüncesini ortaya atan ve reform ihtiyacının olduğunu ve kilisenin ortaya koymuş olduğu uygulamalara karşı çıkmak adına ilk hareketi başlatmışlardır diyebiliriz. 16. yy. başlarında Almanya’da feodalitenin ve kilisenin dayatmalarına karşı çıkan Thomas Münzer, köylüler adına talepleri ifade eden kişi olmuştur.²⁷ Daha sonraki süreçte köylü savaşı olarak ortaya çıkacak olan bu durum, Münzer’in öldürülmesi ile son bulacaktır. Reform hareketine gelindiğinde ise Martin Luther sahneye çıkmış²⁸ ve Ulrich Zwingli (ö. 1531) ve Jean Calvin (ö. 1564) ile birlikte reformu başlatmıştır.²⁹

1. 1. 2. Saha/n:

Din olgusu, insanlık tarihi boyunca varlığını sürekli devam ettirmiştir. Dolayısıyla dinin insanların yaşamları üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçekliktir. İlk zamanlardan günümüze kadar dinin insanlar üzerinde oluşturmuş olduğu etkinin tezahürlerini toplumlarda farklı şekillerde görebilmekteyiz. Bu süreç içerisinde Hristiyanlık 313 yılında İmparator Konstantin zamanında Milan Fermanının yayınlanması ile beraber, geniş bir din ve vicdan hürriyeti elde ederek özellikle Roma’da yayılma imkanı bulmuştur.³⁰ Orta Çağ Avrupa toplumunda Ekümenik Konsili’yle birlikte siyasi otoritenin desteğini de yanına alan Hristiyanlık dini, artık Roma’nın hâkim olduğu topraklar üzerindeki yayılmasına hızlı bir şekilde devam etmiş, 380 yılında yayınlanan Gratianus Fermanı ile de Roma’nın devlet

²⁴ Erbaş, *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 29.

²⁵ Eroğlu, “Hristiyanlık...”, s. 320.

²⁶ Aydın, Eroğlu, “Papalık...”, ss. 160-162.

²⁷ Maurice Pianzola, *Thomas Munzer ve Köylüler Savaşı*, (çev. İdemen), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2005. s.133.

²⁸ Erbaş, *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 31.

²⁹ Demirci, “Hristiyanlık...”, ss. 328-340.

³⁰ Paul Lemerle, *Histoire De Byzance*, Presses Universitaires de France, Paris, 1948. s. 18.

dini haline gelerek, diğer dinî inanç mensuplarına karşı baskı uygulanmış ve onların dinî mekânlarını kapatmıştır.³¹ Bu uygulamalar bizzat Hristiyan ruhbanlar tarafından yerine getirilerek Hristiyanlığın, bulunduğu toplum içerisinde yayılmasına ve güçlenmesine katkı sağlamıştır. Daha sonraki süreçte ise Hristiyanlık içerisindeki Katolik mezhebinin inanç ve uygulamalarının toplum içerisinde insanların hayatlarını tamamıyla kuşatan bir noktaya gelmesine dair sürecin nasıl oluştuğunun anlaşılması için bu sürecin analiz edilmesi gerekir.

Orta Çağ Avrupa dünyasında Hristiyanlığın iki büyük mezhebi bulunmaktaydı.³² Bu mezheplerden biri Ortodoksluktur. Bizans İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul'da Bizans'ın resmî mezhebi konumundaki Ortodoksluk, Bizans imparatorluğunun siyasi anlamda güçlü olması ve bu gücü Ortodoks Kilise ile paylaşma niyetinin olmaması ile de kendisinin güçleneceği bir ortam bulamamıştır. İstanbul "Yeni Roma" diye kabul edilmiş ve Patrik'ine de yeni bir konum kazandırılması ve yeri, "Roma Piskoposundan (Papa) sonra birinci olmalıdır" düşüncesi ortaya çıkmıştır.³³ Dolayısıyla burada Ortodoks Kilisesi'nin gerek siyasi alan gerek ekonomik alanda Bizans'ın etkisinde kaldığı ve güçlenemediği görülmektedir. Roma'da ise bu durumun tam tersi bir durum yaşandığı görülmektedir. Çünkü burada karşısında güçlü bir siyasi otorite bulunmayan Katolik mezhebinin, zamanla Avrupa'da çoğu alanda güçlenebildiğini görmekteyiz. Katolik Kilisesi'nin Avrupa sahasında bu kadar güçlenmesine katkı sağlayan nedenlerden bir tanesi elbette budur. Bunun yanında başka sebeplerin olduğunu ve bunlara değinmek gerektiği ifade edilmelidir. Değerlerine değinmeden önce ilk sebebi daha detaylı irdelemek gerekir. Kuşku yok ki başta da ifade ettiğimiz Roma'da Katolik Kilisesi'nin karşısında güçlü bir siyasi otoritenin olmayışının ve Katolik Kilisesi'nin güçlenmesine elverişli bir ortamın oluşmasını sağlayan ve Roma'nın gücünü kıran temel etkenin Katolik Kilisesi'nin temel inanç ve öğretilerinin olduğu görülmektedir.

Hemen hemen tüm Avrupa'yı etkisi altına alan Feodal beylere karşı olan mücadele 12. yy.da o dönem Avrupa'nın önde gelen halkların olan Anglo-Saksonlar'ın yaşadığı bölgelerden olan İngiltere'de devam ediyordu.³⁴ Fransa'da da Şövalye ve burjuvanın desteğiyle Kral, ülkeyi kendi otoritesi altında toparlamaya başladığı anlaşılmaktadır. Sonuç

³¹ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1983. ss. 28-29.

³² Eroğlu, "Hristiyanlık...", s. 319.

³³ Lemerle, *Histoire De Byzance...*, s. 37.

³⁴ J.M.Roberts, *Avrupa Tarihi*, (çev. Aytuna), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015. s. 247.

itibariyle 13. yy.da Krallar, feodal prensler de dâhil bütün sınıflara ağır vergiler uygulamaya devam ettiği görülmektedir. (Kutsal Roma İmparatorluğu haritası için bkz. Ek. 1)

Alman halkının İtalya halkına göre daha fakir olması ve daha zor koşullarda yaşamaları onların kiliseye olan kin ve nefret duygularını artırmıştır.³⁵ Bu durum Almanya’da, İngiltere ve Fransa’ya göre aksi bir durum olduğunu göstermektedir. Tepkinin merkezinde kilisenin olmasının sebebi endüljans gibi uygulamalar ile kilisenin Almanya’nın birçok bölgesinde para karşılığında bu belgeleri dağıtmasıydı.³⁶ Almanya’da endüljans uygulamasını başarılı bir şekilde yürüten Johann Tetzel olmuştur.³⁷ Merkezî bir otoritenin olmadığı Almanya’da, zamanla kiliseye ait topraklar ülkenin büyük bir kısmını oluşturmaya başlamıştır. Bolluk ve refah içinde yaşayan piskoposlar ve keşişler topladıkları paraları Papa’ya göndermişler ve Almanya Papa’ya en fazla para gönderen ülkelerden biri haline gelmiştir.

Martin Luther’e kadar birçok kişi farklı bölgelerde reform fikirlerini ortaya atmış olsalar da bu fikirlerin yayılması bir şekilde kilise tarafından engellendiği görülmektedir. Martin Luther’le birlikte reformun Almanya’da ortaya çıkmasına sebebiyet veren durumlardan biri olan endüljans meselesini kısaca izah etmek gerekirse: En önemli etkenlerden biri olan endüljans meselesinin kilisenin bu gibi uygulamalarla bu bölgelerde bir hayli etkili olmasıdır. Zira Tetzel endüljans uygulamasını buralarda etkili bir şekilde yürüttüğü ifade edilebilir. Bu durum bir süre sonra insanların tepkisini çekmiş ve Luther’in fikirlerinin birçok prens tarafından benimsenmesi ve reformun bazı insanlar tarafından kabul görmesine olanak sağladığı görülmüştür. (XVI. yy.da Avrupa’da reform haritası için bkz. Ek. 2) Reform hareketleri Almanya başta olmak üzere Fransa, İngiltere ve Kuzey Avrupa gibi birçok ülke içerisinde yayılmıştır.³⁸ (Luther ve Calvin’in görüşlerinin yayıldığı yerlerin haritası için bkz. Ek. 3)

1. 1. 3. Toplumsal Panorama

Avrupa’da Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasının ardından, Avrupa’da zengin toprak sahipleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Orta Çağ toplumunun demografik açıdan

³⁵ <https://derstarih.com/reform/> (Erişim Tarihi: 10.04.2019).

³⁶ Hakan Olgun, “Katolik Kilisesi’nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 18-19, 2005. s. 337.

³⁷ Olgun, “Katolik Kilisesi’nin Endüljans...”, s. 335.

³⁸ Eroğlu, “Hristiyanların Bölünme Sürecine...”, s. 322.

esas itibariyle tarımsal bir toplum olduğu su götürmez bir gerçektir.³⁹ Bu dönemde toplumun önemli bir bölümünü kırsal bölgelerde yaşayan insanlar oluşturmaktaydı.⁴⁰ Feodal sistemle birlikte köylüler üzerinde çoğu yetkiye sahip olan soylu sınıf, ayrıcalıklarını en katı şekilde kullanmanın peşinde olduğu anlaşılmaktadır. Köylü; beyin tarlasını sürmek, ürününü kaldırmak ve herhangi bir karşılık olmaksızın beyin diğer angarya işlerini de yapmak zorundadır.⁴¹ Beyler isyankâr köylülerden veya açgözlü diğer feodal beylerin saldırılarından saklanmak için yüksek bir tepeye inşa edilen, etrafındaki topraklara sahip kalelerde yaşarlardı.⁴² Silahsız halk, silahlı savaşçılarla -şövalye- karşı karşıya gelmek istemezdi. Şövalye olabilmek için soylu bir aileden gelmek ve uzun yıllar eğitim görmek şarttı.⁴³

10. yy. Avrupa'sında okuryazarlık sadece soylular arasında görülmüştür. Köylüler okuma yazma bilmez, birçok şövalye adlarını dahi yazamadığı bilinmektedir. Okuma-yazma uzun süre ruhban sınıfına⁴⁴ ait bir ayrıcalık olarak yerini muhafaza etti.⁴⁵ Okuryazarlığın sadece kilisenin tekelinde olması bilimin gelişmemesi gibi sorunları beraberinde getirmesi gibi durumların ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği ifade edilmelidir. Okuma-yazma bilenlerin okuduğu şeyler ekseriyetle kahramanlık ve mucizeleri anlatan Azizlerin⁴⁶ yaşam öyküleriydi. Batı Avrupa'da diğer bir konu eğitim dili artık hemen hiç kimsenin tam olarak anlayamadığı ve konuşmadığı Latince olması yine insanların eğitim görmesini engelleyen hususlardan olmuştur.

Diğer taraftan ezilen ve sömürülen köylü insanları da kendi kültürlerini yarattığı görülmektedir. Ayılar ve maymunların eşlik ettiği gezgin oyuncular olan hokkabazlar; köylerde, düğünlerde, sokaklarda kendi gösterilerini yapmıştır.⁴⁷ Köylüler hokkabazların yaptığı bu şakalarla eğlenecekleri ve keyif aldıkları bir ortam oluşturdıkları açıktır. O

³⁹ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının Sosyal...*, s.72.

⁴⁰ Ülgen, "Orta Çağ Avrupası'nda Feodal...", s. 7.

⁴¹ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının Sosyal...*, s.75.

⁴² Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının Sosyal...*, s.73.

⁴³ Ülgen, "Orta Çağ Avrupası'nda Feodal...", s. 7.

⁴⁴ Din görevlisi sıfatıyla ibadeti yönetme, dinî konular hakkında insanları bilgilendirme ve kutsal metni yorumlama yetkisine sahip grup. Detaylı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruhban> (Erişim Tarihi: 07.05.2019)

⁴⁵ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 66.

⁴⁶ Hristiyanlığın ilk devirlerinde bütün Hristiyanlar için kullanılırken (Resullerin İşleri, 9/13) sonraları, özellikle kiliseye bağlı olarak yaşayan ve bu uğurda canlarını feda edenlere (martyr) verilen bir unvan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aziz--hristiyanlik> (Erişim Tarihi: 07.05.2019)

⁴⁷ Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim...*, s. 140.

dönem için düzenlenen bu eğlenceler çok zaman işçi ve bağımlı köylülerin feodal beylerin ve kilisenin yapmış olduklarına karşı içerde beslenen nefretin sesi olarak nitelendirilmiştir.

Orta Çağ Avrupa'sı siyasi ve kurumsal anlamda düzensizlik ve kararsızlık içindeyken Müslümanların bilimde ve sanatta İslâm'ın "Altın Çağı"nı yaşadıkları bilinmektedir. Zira bu dönemde Müslümanlar bilim, felsefe, sanat, askerî, teknoloji ve tıp gibi birçok alanda ilerleme kaydettikleri görülmüştür.⁴⁸ Yunan antikite eserlerinin Arapça'ya çevrilmesi ile kapsamlı bir kütüphane elde eden İslâm dünyasındaki gelişmeler ve bilimsel icraatlar; Haçlı Seferleri, İslâm ordusunun Avrupa'ya akınları, tüccarlar, zanaatkarlar, hacılar ve gezginler gibi faktörler aracılığıyla Avrupa'ya taşınma sürecine ilerleyen konularda daha detaylı bir şekilde temas edeceğiz.

Diğer yandan 11. yy. sonuna doğru ekonomik büyümenin sonucu olarak ortaya çıkan kentleşme Avrupa'ya kültürel açıdan canlılık getirdi.⁴⁹ Tarımda kullanılan ikili ve üçlü rotasyon sisteminin ardından icat edilen tarım aletleri ile verimlilik arttırıldı.⁵⁰ Buna bağlı olarak insanların daha kaliteli beslenmesi, iyileşen yaşam koşulları ve bütün bunların sonucu olan nüfusun artması kentleşmenin temel unsurlarındandır. Ekonomik kalkınma ve bunun getirisi kentleşme ve yukarıda bahsettiğimiz gelişmeler Avrupa'da eğitim dünyasında kayda değer ilerlemelere yol açtı.

11. yy.da canlanan iktisadi faaliyetlerin ardından katedral okullarında Yunan klasikleri, felsefe ve teoloji alanındaki temel eserler okutulmaya başlandı. Geleneksel Manastır eğitimi alan rahiplerin, bağımsız okumuş rahiplerin geleneksel inanç ve öğretilerin köklerini yerinden oynatıcı sorgulamaları ve güncellemelerini anlayamaması iki grup arasında dinî, felsefî, teolojik ve kültürel yarıklar açılmasına neden olduğu anlaşılmaktadır.

12. yy.da Avrupa'da dereceli sistemde eğitim veren yükseköğrenim hatta doktora seviyesine çıkılan "Seküler Okullar"⁵¹ açıldığı görülmektedir. Kilise insanın doğanın sırlarını çözmekten aciz olduğunu, çünkü her şeyin Tanrı'nın isteğiyle gerçekleştiğini iddia ediyordu.⁵² Bilimsel gelişmeleri tetikleyen durum başka bir koldan geldi: köylüler ve

⁴⁸ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 28.

⁴⁹ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının Sosyal...*, s. 55.

⁵⁰ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının Sosyal...*, s. 85.

⁵¹ Detaylı bilgi bkz. Ye. Agibalova, G. Donskoy, *Ortaçağ Tarihi*, (çev. Sümer), Yordam Yayınları, İstanbul, 2017. s. 151.

⁵² Eroğlu, "Hristiyanların Bölünme Sürecine...", s. 322.

zanaatkârlardan. Ekonomik gelişmeyle beraber köylüler yeni tarım yöntemleri, aletler geliştirdiler.⁵³ Ürünleri, hayvanları gözlemlemeleri, zanaatkârların ise; işledikleri madenleri, taşları inceleyerek böylece gerçek bilimsel bilgiye ulaştığı ifade edilebilir. Dinin otoritesinin zayıflayacağından korkan kilisenin, bilim insanlarına mesafeli yaklaştığı ve onlara uzun yıllar karşı çıktığı çeşitli eziyetler yaptığı bilinmektedir. Bu okullar zamanın ihtiyaçlarıyla kendiliğinden şekillendiği görülmektedir. Zira eğitim artık manastırın elinden kurtulup kentlere, kentlilere doğru yol aldığı gözlemlenmektedir.

12. ve 13. yy.da Avrupalılar, Müslümanlardan çeviri yapmaya başlamalarıyla birlikte bu çeviri faaliyetlerinin yaygınlaşması Avrupa’da bilimin gelişmesinde ve düşünce hayatının değişmesinde çok önemli bir etkiye sahip olduğu açıktır. İtalya’da Rönesans’ın temellerinin atılmasında da büyük rol oynayan Müslüman bilim insanlarından yapılan çeviriler olduğu söylenebilir. Böylece İslâm bilginlerinin kitapları Avrupa kütüphanelerinde yerlerini aldığı bilinmektedir. İbn-i Sina’nın tıp kitaplarını, El-Birunî’nin matematik, coğrafya, tıp ve astronomi kitaplarını ve İbn-i Rüşd, Kindi ve Ali Kuşçu’yu örnek olarak vermemiz mümkündür.

Düşüncede yeni kıpırdanmaların mekânı olan şehirler artık eğitim için feodal soyluların ve zengin tüccarların gözbebeği olmuşken, kilise için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.⁵⁴ Reform öncesinde Avrupa’daki üniversitelerin sayısı bu soylular ve zengin tüccarlar sayesinde gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Genç rahip olan Martin Luther’in gitmiş olduğu Wittenberg Üniversitesi,⁵⁵ gibi üniversitelerin bu dönemde kurulduğu anlaşılmaktadır. Okuryazarlık oranı nüfusun yüzde otuzu kadardır. Fakat düşünme ve fikir alışverişi için araç sadece okumak değil bunun yanında okuyanların okumayanlara fikirlerini aktardığı dinleyiciler sayesinde de geliyordu. Basılan reform risaleleri vaazlar vesilesiyle de kulaktan kulağa aktarılıyordu. İman, Luther’ in üzerinde durduğu gibi, duymakla gelir.⁵⁶ Okuryazarlığın az olduğu bir toplumda böyle bir düşünceye sahip olmak elbette normal gelmektedir. İnsanların daha çok Luther’in fikirlerini okuyarak değil de duyarak benimsediğini ifade etmek bu noktada mümkündür. Elbette matbaanın yaygın olmaması burada zaten kitap basımı zorlaştırdığı gibi insanların

⁵³ Ülgen, “Orta Çağ Avrupası’nda Feodal...”, s. 13.

⁵⁴ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa’sının Sosyal...*, s. 67.

⁵⁵ Erbaş, *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 36.

⁵⁶ Carter Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi*, (çev. Hoşafçı), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2014. s. 35.

bu kaynaklardan bire bir okumasını zorlaştıran unsurlardan olmuştur. Zira el yazması kitapların pahalılığı onlara ulaşmada ki zorluğu anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Daha sonra Haçlı Seferleri ile birlikte sonraki yıllarda gelen matbaanın merkezi daha çok Luther'in yaşamış olduğu Almanya'ya daha sonra ise Avrupa'ya yayıldığı görülmektedir. Wyclif'in⁵⁷ düşüncesi, elle yazılmış kitapçıklarla insanlara ulaştırılırken, Luther'in görüşleri bu konuda kendi ifadesiyle "Tanrı'nın bir lütfu olarak" hızla yayılma göstermiştir.

12. yy.da başlayan canlanma 15. yy.a gelindiğinde ekonomik ve felsefi anlamda insana bakışın değiştiği bu yılları takiben Almanya'da 16. yy.da Martin Luther de bireyle Tanrı arasından kiliseyi çıkarıyor, bireysel inanca vurgu yapıyordu.⁵⁸ Mimaride ise katedraller köylünün küçük ve bakımsız evlerine nispetle büyük ihtişamıyla kentin merkezine oturmuştur. Edebiyat ise Orta Çağ'ın sömürülen insanları için, ülkelerine duydukları sevgiyi dile getiren ayrıca feodal beyler tarafından yapılan zulme yönelik isyanları ifade etmenin bir aracı olduğu görülmektedir. Örneğin Fransa'da fabllardan oluşan "Roman de Renart"da hayvanların konuşturulduğu bir hikâyede; tembel iri cüsseli feodal bey (Ayı), aptal bir din adamı (Eşek), yağmacı şövalye (Kurt) ve akıllı ve kurnaz kentli (Tilki) başroldeydi. Tilki ile mücadelesinde kurt her zaman yenilgiye uğruyor fakat yoksul halkı (Horoz, Tavşan, Salyangoz) ezmeye başladığında işler hep sarpa sarıyordu.⁵⁹

1. 1. 4. Sosyal Panorama

Orta Çağ: Batı dünyasının adeta önünü göremediği düzensizliğin ve maddi-manevi yağmalamanın ortalığı kasıp kavurduğu, karanlık bir dönem olarak nitelendirmek mümkündür. Orta Çağ'da 5. ve 11. yy.a kadar uzanan dönemde kendine ait bir sosyal yapısı bulunan yapı Feodal toplum sistemidir.⁶⁰ Feodalizm, toprak malikliği üzerine dayalı bir toplum yapısı bulunan ekonomik işbirliğine dayanan bir sistem olarak düşünülebilir.⁶¹ Orta Çağ'da sosyal sınıfları ele almak gerekirse toplum genel anlamda şu sınıflardan oluşuyordu:

1. *Soylular*: Toprak sahipleriydi. MS ilk yıllarda soylular kabilenin önde gelen erkek yaşlıları ve savaşlarda askerî liderlik yapanlardı.

⁵⁷ John Wycliffe (1320-1384) İngiliz skolastik filozof, teolog, kutsal kitap tercümanı, reformist, Oxford Üniversitesinde Profesör. İngiltere'deki yenilenme hareketinin öncülerinden.

⁵⁸ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 34.

⁵⁹ Agibalova, Donskoy, *Ortaçağ Tarihi...*, s. 151.

⁶⁰ Ülgen, "Orta Çağ Avrupası'nda Feodal...", s. 3.

⁶¹ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi...*, s. 71.

Bu topluluğa mensup olanlar giderek diğer üyelerden daha fazla toprak ve hayvan sahibi oldular. Savaş ganimetlerinden büyük hisseler aldılar. Artık topraklarını kendileri ekip biçmeyi bıraktılar. Daha fazla toprak sahibi olmak ve askerlerini memnun etmek için köylülerin topraklarını ele geçirdiler. Köylü; yoksullaşıyor, soylu güçleniyordu. Vergi vermezlerdi. Mülk edindikleri toprakları kullanan köylülerden vergi alırlardı. Senyör, dük, kont, baron, vikontlar ve şövalyeler bu sınıfın üyeleri idi. Senyörlerin en büyüğü kraldır.

2. *Din adamları:* Soylulardan sonra gelen en imtiyazlı sınıftır. Papaya bağlı hizmet eder ve kiliseye ait topraklarda yaşarlardı. Vergi ve askerlikten muaftılar. Aforoz, endüljans ve enterdi gibi yetkileri olan bu sınıf bilgisiz ve bağınaz halk üzerindeki gücünü Rönesans'a kadar korumuştur. Kilise, çok güçlü bir kurumdur. Kilisenin işleriyle Piskopos ve Başpiskopos ilgilenir, Kilisenin hizmetinde çalışan insanlara da ruhban denirdi.

3. *Burjuva:* Zanaatkâr ve şehirde yaşayan tüccarlardan oluşurdu. Soylulara vergi öderler ve askerlik yaparlardı. Her ne kadar ayrıcalıklı olsalar ve senyörlerin himayesinde yaşasalar da birçok siyasi ve hukuksal haktan mahrumdular. Ekonomik özgürlükleri olan bu sınıf coğrafi keşiflerden sonra giderek zenginleştiler ve birtakım haklar elde ettiler.

4. *Köylüler:* İki sınıftan oluşurlar. Hem topraklarını hem kişisel özgürlüklerini kaybeden; adeta toprak için çalışan, ona hizmet eden köylüye serf denir. Hiçbir sosyal, siyasi, ekonomik hakları olmayan serfler feodal beylerin topraklarında çalışır, bütün kazançlarını onlara verirlerdi. Feodal bey toprak satmak veya almak istediğinde toprakta çalışan serfleri de beraberinde alır satardı.⁶²

Diğer sınıf olan bağımlı köylüler, topraklarını kaybetse de kişisel özgürlüklerini koruyorlardı.⁶³

Orta Çağ'da 9. ve 11. yy.da toprağın ve gücün kendilerinde olduğu bağımlı köylüleri ve serfleri sömürerek zenginleşen feodal sistem kurulduğu görülmektedir.⁶⁴ Orta Çağ'da kölelik sistemi olmasa da aslında feodal sistem içerisinde en az hakka sahip olan sınıfların köle olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu noktada feodal sistem içerisinde yer alan ruhban sınıfının toplumsal düzen üstündeki etkisinin fazla olduğu anlaşılmaktadır. Feodal sistemin düzenli bir şekilde yürütülmesi için elbette sınıflar arasında itaat ve uyum olması gerekirdi. Bu doğrultuda feodal sistem içerisindeki tüm sınıflar kendilerine ait tüm sorumlulukları yerine getirmekle yükümlü olmuşlardır.

16. yy. da reform ile birlikte Avrupa için dinî, siyasi ve toplumsal düzen açısından birçok konuda farklılar yaşanmış, özellikle sosyal sınıfların birbirlerine yaklaşımları

⁶² Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının Sosyal...*, ss. 75-76.

⁶³ Agibalove, Donskoy, *Orta Çağ Tarihi...*, s. 23.

⁶⁴ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının Sosyal...*, s. 77.

değişmeye başlamıştır. Reform ile birlikte toprağa dayalı iktisadi yapı yerini daha çok ticaret ve sanayiye bırakmış buda feodalite sisteminin öneminin azalmasına sebep olduğu görülmüştür.⁶⁵

11. yy. itibari ile Avrupa'nın birçok noktasında ticaretin canlandığı bir dönem olarak görmek mümkündür.⁶⁶ Böylece artık ülkeler birbirlerine ticari anlamda bağımlı hâle gelmiş ve uluslararası ticaretin temelleri atılmaya başlandığı ifade edilebilir. 14. yy.a gelindiğinde Fransa gibi ülkelerde merkezî otoritelerin güçlendiği görülmektedir. Bu bölgelerde giderek yönetimin sadece kralın elinde olduğu monarşi ile yönetilen bir devlete evirildiği gözlenmektedir. Fransa gibi ülkelerde halk üç sınıftan oluşuyordu; Tanrı'yla halkı buluşturan ve barıştıran *ruhbanlar*, görevleri savaşmak, kralı ve halkı korumak olan *soylular* ve çalışıp para kazanmakla yükümlü zengin *tüccarlar ve köylüler*.⁶⁷ Ruhbanlar ve soylular vergiden muaf tutulurken köylü ve burjuva bu ayrıcalıktan yararlanamadığı ifade edilmelidir.

15. yy.ın sonlarında gerilemeye başlayan feodal sistemle birlikte servet sahibi olan girişimciler, ticaretle uğraşan yeni burjuvazi sınıfının ortaya çıkmasını sağlamış ve bilim ve teknolojinin gelişiminde lokomotif rol oynadıkları anlaşılmıştır. Dolayısıyla tüccarlar ve küçük işletme sahipleri arasındaki rekabet yeni makine ve tarım aletlerinin geliştirilmesine katkı sağladıkları açıktır. Bu bağlamda büyüyen şehirlerde yeni iş kolları ve iş imkanları ortaya çıkmaya başladığı anlaşılmaktadır. Canlanan ticaret, hızla büyüyen kentler, düzen ve politik arayışlar, entelektüel çabalar, seküler okullar, biriken bilimsel bilgi, edebiyat, sanat ve daha pek çok unsur halkın görüşlerinde değişime neden olduğunu göstermektedir.

“Daha 14. yy.ın ortalarından itibaren, İtalya ve başka bölgelerdeki birçok bilgin, yazar ve sanatçı yeni bir çağda - bir yenilenme, iyileşme, anımsama, yeniden doğuş, yeniden uyanış veya yeniden oluşum çağında - yaşadığını ifade etmek için bu yenilenme metaforunu (imgesini) kullanmaya başlamış; bu aydınlık dönemi, “karanlık çağ” olarak adlandırdığı dönemden kesin bir biçimde ayırmıştı.”⁶⁸

Rönesans, kilisenin sert ve sınırlayıcı ilkelerine karşı koyan, yeni ufuklara yelken açan, aklî, siyasi, toplumsal, ekonomik, fıkri ve ilmî bir hareket olarak görmek mümkündür. Bu noktada matbaa'nın insanlık tarihinin en büyük icatlarından bir olarak görmek mümkündür. Martin Luther'in Tanrı'nın bir lütfu olarak gördüğü matbaanın

⁶⁵ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 28.

⁶⁶ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının Sosyal...*, s. 48.

⁶⁷ Agıbalove, Donskoy, *Orta Çağ Tarihi...*, s. 108.

⁶⁸ Peter Burke, *Yeni Çağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, (çev. Aksan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996. s. 9.

icadıyla birlikte Luther'in fikirlerine zemin hazırlayan Rönesans'ın hümanist fikirleri,⁶⁹ Avrupa'da hızlı ve kolay yayılıyordu. Öyle ki Luther'in 95 tezi dört hafta içinde tüm Avrupa'da yayılmıştır.⁷⁰ Elle yazma eserler; pahalı oldukları için genelde burjuva ve soylular okurken, matbaa sayesinde kitaplar ucuzlamış ve daha çok insana ulaştığı görülmektedir.

Feodalitenin sona ermesinin reformun başlamasının nedenleri arasında tarım krizi, kıtlık ve vebanın senkronize bir şekilde Orta Çağ insanının yaşam ve zihniyetine girmesi olarak yorumlanabilir.

Veba, Tanrı'nın günahkâr insanlara verdiği bir ceza olarak görülüyordu. Ölümünün çokluğundan kilise çanları çalmaz olmuştur. Bu ölümlerden din adamları da nasibini almış çok sayıda ruhban hayatını kaybetmiştir. Günahkârların vebaya yakalanmaları inancından dolayı halkın kiliseye olan inancı zedelenmiş, bağlılığı zayıflamıştır. Flagellantlar⁷¹ vebadan kurtulmak için bir araya gelip kendilerini kırbaçladıkları görülmüştür.

Protestan Reformu'nun hazırlayan ana unsur Luther'in Araf Teorisi, ne ve endüljans⁷² belgelerine tepkisiydi. Hristiyanlıkta insan hem Tanrı'nın emrine karşı gelmiş hem de onun emirlerinden yüz çevirerek dünyevi zevkleri ona tercih etmiştir. Bu günahın Tanrı'yla ilgili uhrevi boyutudur. Bir de dâhil olduğu gruba ahlaki manada zarar verir bu da günahın dünyevi boyutunu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda cezalar da çift yönlü olduğu görülmektedir. Bu dünyada çekilen ıstıraplar, hastalıklar, ayrılık veya yoksulluk cezanın dünyevi kısmını oluştururken, uhrevi kısmı da Araf'ta veya cehennemde verildiği görülmektedir.

Hristiyan teolojisindeki Araf kavramı İslâm inancındaki gibi değildir. İslâm inancına göre Araf bir bekleme salonu niteliğindedir ve herhangi bir ceza içermez. Katolik inancına göre dünyevi cezasını çekmeden ölenler Araf'ta mutlaka işledikleri günahın cezasını çekeceklerdir. Hiçbir günah cezasız kalmaz. "Eğer günahımız yoktur dersek kendi kendimizi aldatırız ve bizde hakikat olmaz. Eğer günahlarımızı ikrar edersek günahlarımızı

⁶⁹ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 70.

⁷⁰ Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi...*, s. 36.

⁷¹ Kelime anlamı olarak kendini kırbaçlayan demektir. Dinî ritüel sırasında kendi kendini kırbaçlamanın arınma sağladığına inanan bir Hristiyan mezhebi.

⁷² Endüljans: Hristiyanlık'ta sadece Katolik Kilisesi'ne has bir terim olarak Tanrı tarafından affedilen günahların dünyevi cezalarının kilise tarafından kısmen veya tamamen bağışlanmasını ifade etmektedir.

bize bağışlamak ve bizi her haksızlıktan temizlemek için O (Tanrı) sadık ve âdildir.”⁷³ Endüljansın temel fikri bütün Hristiyanlar, Tanrı’nın bir lütfu olarak birbirlerine manevi bağlarla bağlanmışlardır. Bu yüzden herhangi birinin işlediği günah veya sevap diğerlerini de etkilemektedir. Nasıl ki İsa Mesih insanların kurtuluşu için kendini feda etmişse insanlar da iyi işler yaparak birbirlerine yardımcı olabilir düşüncesi olduğu görülmektedir.

Hristiyanlıkta Tanrı’dan başka bazı özel kişiler de insanları günahlarından arındırabileceğine inanılmıştır. Bu yetki kuşkusuz ilk akla gelen kiliseye ait olmuştur. Hristiyan inancına göre kilise kurtuluşa giden yol ve Papa da bir yol göstericiydi. Bu noktada kilise ve ruhban sınıfının insanlar üzerin de birçok yetkiye sahip olmasının temeli ortaya çıktığı görülmektedir. Burada önemli uygulamalardan biri olan endüljans meselesine değinmek gerekir.

Endüljans, Latince’de Indulgere “hayra eğilmek” veya “Indulgentia” bağışlama anlamına gelir.⁷⁴ Sadece Katolik Kilisesi tarafından kabul edilen endüljans uygulamasını tövbe sakramentinin zaman içerisindeki evrilmiş hali olarak görmek mümkündür. Az önce bahsetmiş olduğumuz husus burada devreye girmekte ve kilise, günahkâr kulun günahını çıkarma ve bunun kilise tarafından yapıldığının belgelenmesi işi olarak görmek mümkündür. Sonraki dönemlerde bu uygulama günahlarından pişmanlık duyan müminlerin saf duygularını istismar edip kiliseye maddi kazanç elde etmeye yarayan bir araç haline dönüştüğü gayet açıktır. Kilisenin maddi kazanç elde etmek için Johann Tetzel gibi etkili isimleri kullandığı görülmektedir. Johann Tetzel bir konuşmasında: “Paranız, kilisenin kutusunda tınladığı an, ölmüş sevdiklerinizin ruhları azap yerinden kurtularak cennete doğru uçmaya başlar.”⁷⁵ İnsanlar, Tetzel’in bu konuşmaları ile endüljans kâğıtlarından almak için çok uzaklardan bile geldiği görülmektedir. Kilise bu uygulamalar ile aslında bir şekilde insanların faydasını düşünmekten daha çok kilisenin faydasına olarak bu uygulamaları yürüttüğü ifade edilebilir.

1. 2. Eko-Politik Yapı

Orta Çağ’da din-siyaset-ekonomi birbirinden ayrılması güç bir beraberlik içinde olduğunu söylemek mümkündür. Max Weber’in vermiş olduğu adla “Protestan Ahlakı”,

⁷³ I. Yuhanna, 1/8-9.

⁷⁴ Harman, “Endüljans...”, s. 209.

⁷⁵ Eroğlu, “Hristiyanların Bölünme Sürecine...”, s. 322.

kısmen Orta ve Batı Avrupa’da gelişmekte olan ticaretin olarak nitelendirilebilir.⁷⁶ Zira Avrupa’da feodal sosyal düzenin değişimi, ekonominin canlanmasıyla ön plana çıkan şehirli burjuvazi bu değişimlerde başrolü oynamaktadır.

1. 2. 1. Ekonomik Panorama

Orta Çağ’da imparatorlukların ve ekonominin temelleri olan kurumlar incelendiğinde iki temel yapı karşımıza çıkmaktadır: Feodal sistem⁷⁷ ve kilise olduğu görülmektedir. Feodal merdivenin en alt basamağında yer alan köylüler, bu sistemin en fazla emek veren ve diğer sınıfların bütün ekonomik yükünü sırtında taşıdığı halde emeğinin karşılığını hem iktisadî hem sosyal hayatta alamayan sınıfını oluşturmaktadır. Feodalite toprak mülkiyeti üzerine dayalı bir yönetim biçimi, bir toplum yapısı ve de bir ekonomik sistemdir.⁷⁸

Serflerin ve köylülerin satın alınan topraklarla birlikte alınıp satılması sistemdeki adaletsizliğin en belirgin göstergesidir. Bu adaletsizliğin hukuki dayanağı ise güçlü olan toprak sahiplerinin koyduğu katı örfî hükümler ve din adamlarının söylemleriydi. Kuralları koyan toprak sahipleri her zaman kendi çıkarlarını gözetirlerdi. Feodal toplumun oluşumundan itibaren feodalite ile beraber bir bileşke oluşturan güçlerden birinin de kilise olduğunu söylemek gerekir. Okuryazarlığın neredeyse ruhban sınıfı ile sınırlı olması çoğu kişinin okuma yazma bilmemesi normal karşılandığı bir ortamda insanların kendi kutsal kitaplarını bile okuması mümkün olamamaktaydı. Kilisenin evlenme, çocuk sahibi olma, ölüm, günah çıkarma gibi faaliyetlerde kilise halk üzerinde oldukça etkili olduğu görülmektedir.⁷⁹ Kilisenin hâkimiyetinin sadece entelektüel dünyada değil, o dönemin insanının bütün hayatî işlerinde varlığını koruduğunu göstermekteydi.

Kilisenin tıpkı feodal beyler gibi büyük toprak sahibi olduğu görülmektedir. Ekonomisi tarıma bağlı toplumun tarım ve ticarete gelişmesi,⁸⁰ sahip olduğu büyük topraklar sayesinde kilisenin elinde olduğu ifade edilebilir.⁸¹ Ticaretin canlanması ile birlikte kilisenin gerilemeye başlaması ticaretten kâr elde etmeyi kendine kaşı büyük bir tehlike olarak gördüğün bir kanıtı niteliğindedir. Dünyevi zevklere ve ihtiyaç fazlası

⁷⁶ Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi...*, s. 198.

⁷⁷ Ülgen, “Orta Çağ Avrupası’nda Feodal...”, s. 3.

⁷⁸ Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi...*, s. 71.

⁷⁹ Erbaş, *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 70.

⁸⁰ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa’sının Sosyal...*, s. 77.

⁸¹ H.G. Wels, *Kısa Dünya Tarihi*, (çev. İshan), Varlık Yayınları, İstanbul, 1959. s. 175.

üretime, bilimde ve teknolojide ilerlemeye kapı aralayan ticaretle, kilisenin dünyevi hazları öteleme ilkesi bir türlü uzlaşmadığı görülmektedir.

Ruhbanlar topladıkları vergilerle kilise ekibindeki din adamlarının desteğini sağlıyor, yeni manastır veya katedral inşa ediliyor veya kilisenin farklı işlerinde kullanılıyordu.⁸² Diğer taraftan kilisenin sosyal hayatla ve ekonomiyle bu kadar iç içe olması halkın kilise kaynaklarına karşı ilgisini çekiyordu.⁸³ Bu durumda kilise insanların zihni üzerindeki psikolojik gücünü kullanıyor, bazen de laik yöneticilerle işbirliği yapmak zorunda kalıyordu.⁸⁴

Feodalitenin korunması ve güçlendirilmesi, kendisi de bir derebeyi olan kilisenin işine geliyordu.⁸⁵

Orta Çağ'ın sosyo-ekonomik yapısının bir diğer belirleyicisi olan feodal sistemde süzeren ve vassal, lord ve vassal, senyör ve serf arasında bir sözleşme yapıldı.⁸⁶ Karşılıklı sadakate dayalı bu sözleşmeyle ortaya çıkan altın üste, üstün alta bağılılığı belgelendirilmiş olduğu görülmektedir. Adeta bu sözleşmelerle, yerel bir hükümet olan feodal beyler Avrupa'da otoriteyi düğ, lord ve senyörler aracılığıyla ele almış ve böylece köylüler üzerinde sosyal, siyasal ve ekonomik yaptırımlar uyguladığı anlaşılmaktadır. Sınıflar arasındaki karşılıklı çıkarlar doğrultusunda oluşan bu örgütlenmeler feodal sistemi dışa kapalı bir yapı haline getirmiştir. Orta Çağ'da günlük yaşam ve sosyal düzenin belirleyici temel unsuru, ekonomi olmuştur. Bunun yanı sıra kişinin toplumdaki yerini, itibar ve prestijini belirleyen şan, şeref, cesaret, cömertlik ve kahramanlık gibi kavramlar da belirleyici olmuştur. Bu gibi belirleyici özelliklerin ortaya çıkmasında iç savaşlar, isyanlar, feodalitenin katı uygulamalarına verilen mücadeleler ve kilisenin söylemleri etkili olduğu görülmektedir.

11. yy.da kentleşmeyle beraber sadece tarımla uğraşan sınıfın yanı sıra ticaretle uğraşan bir sınıf da ortaya çıkmıştır. Tarıma dayalı bir ekonomiye rağmen ticaret de toplumsal yapının oluşmasında etkili bir rol oynamıştır. Kentlerin büyümesi, ülkeler arası ticaretin artması ekonomik ve kültürel canlanmayı sağlamıştır.

Orta Çağ'ın nüfusuna ait ilk bilgiler 1087 yılında Fatih William'ın İngiltere'de yaptırdığı araştırmadan edinildiği görülmektedir. Bu araştırmada William'ın memurları

⁸² Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının Sosyal...*, s. 76.

⁸³ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının Sosyal...*, s. 77.

⁸⁴ Roberts, *Avrupa Tarihi...*, s. 182.

⁸⁵ Agibalova, Donskoy, *Orta Çağ Tarihi...*, s. 94.

⁸⁶ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının Sosyal...*, s. 76.

halkın ekonomik durumunu anlamak için sorular soruyor ve cevapları “Domesday Book” adında sicil defterlerine kayıt ediyor.⁸⁷ Takip eden yy.larda genellikle manastıra vergi toplamak için yapılan bu kayıtlar geç Orta Çağ hakkında daha kesin bilgiler verdiği ifade edilmelidir.

Kentlerin kilisesi, çeşmesi, okulları ve üniversiteleriyle belli bir düzende gelişmesi daha sonra bu kentlerin bölgelere ayrılmasına zemin hazırlamıştır. Özel törenler ve şenlikler, yeni iş dalları, yeni meslekler kent hayatını sağlamlaştırdığı görülmektedir. Kentlerin ilk yerleşenleri zanaatkârlar olmuştur. Bunların bir kısmı elde ettikleri kazancı kendilerine ve diğer zanaatkârlara mal satacak kadar sermaye elde etmek için kullanırken diğer bir kısmı kazançlarını zanaatkârlara ve tüccarlara borç vererek değerlendirmiştir. Bu uygulama Avrupa bankalarının tarih sahnesine ilk adımı olarak kabul edilmektedir. Tüccarlar, soylular ve varlıklı insanlar işlerini halledebilmek için bu meslek gruplarına iş yaptırmaya başlamışlar ve yeni iş alanları ortaya çıkmasına olanak sağladıkları ifade edilebilir.

15. yy.da matbaanın icadıyla birlikte kâğıt imalatı diğer iş alanlarına kıyasla daha önemli hale geldi.⁸⁸ Matbaa ve kâğıt halkı dönüştürme kabiliyetine sahip olduğundan bu alanda bilgili ve yetenekli birçok zanaatkâr yetiştirildi. Mil dirseğinin icadı, ağırlık kullanılarak çalıştırılan cihazlar, mekanik saatler gibi teknolojik gelişmeler insan hayatını etkileyen en önemli teknolojik gelişmelerdir. Örneğin gözlüğün icadı Avrupa’da çok büyük yankılara neden olmuş ve dönemin en önemli icadı kabul edilmiştir. Modernleşmeye zemin hazırlayan bu teknolojiye sermaye yatırmaya başlayan iş adamlarının olduğunu görmek mümkündür. Bunun yanı sıra ticarete de ilerlemeler olduğunu söylemek gerekir. İtalya’da modern muhasebecilik, dış ticarete finansman sağlayan kredi kaynakları, deniz ticaretinde ve sigorta sistemindeki yeni uygulamalar, insanlığı modern kapitalizme giden yolun başına getirmişti.⁸⁹

Orta Çağ Avrupa’sına egemen olan feodalite (derebeylik) siyasi, ekonomik, hukukî ve sosyal yönü olan bir sistemdir. Tarım, sistemin temel ekonomik faaliyetidir. Bu yüzden başlıca üretim aracı topraktır. Bu üretim tarzının temeli, serfler tarafından üretilen artı

⁸⁷ Roberts, *Avrupa Tarihi...*, s. 195.

⁸⁸ Erbaş, *Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 28.

⁸⁹ Roberts, *Avrupa Tarihi...*, s. 201.

değere, toprağın sahibi sınıf tarafından emek-getirim, para-getirim ya da ürün-getirim olarak bunlara el konulmasıdır.⁹⁰

Feodal yapının tarımsal bir işletmedeki toprakları üçe ayrılmaktadır:

1. Direkt olarak efendinin hesabına çalışılan tarlalar. Bunlara “demense” adı verilmektedir.
2. Serf tarlaları. Bunlara ise Latince’de “terra mansinoria veya mansus sevi” denilmektedir.
3. Tarımsal iletme, “Communia” veya “marca communis” yani orman, çayır, mera gibi anlamları kapsamaktadır. Başkaca sistemin nasıl işlediğini ifade eden işlenmemiş toprak anlamındaki “terra inculta” da bulunmaktadır.⁹¹

16. yy.da ve 17. yy.ın ilk yarısına kadar feodal sistem Orta Çağ’da boy gösteriyordu. 16. yy.daki teknolojik gelişmeler ve hemen öncesi yeni ticaret yollarının bulunması için yapılan seferler Avrupa’nın ham madde ve pazar ihtiyacını karşılaması bakımından önemlidir. Kapitalist gelişmelerin yaşandığı görülmekte olan bu dönemde feodalitenin artık gerilemeye başladığı anlaşılmaktadır. 16. yy.da başlarda ortaya çıkan kapitalist teşebbüsler daha sonra tüm Avrupa’ya yayıldığı görülmektedir. Tarla işlerinden arta kalan zamanda evlerinde ekstra işlerle uğraşan köylüler, ürünlerini tüccarlara satmaya başlamışlardır. İlerleyen zamanda halk, emeğinin karşılığında ücret alamaya başlamış ve servet sahibi zanaatkârlar atölyelerini genişletmiştir. Böylece kapitalizmin ayak sesleri duyulmaya başlandığı ifade edilebilir.

1. 2. 2. Politik Panorama

Orta Çağ Avrupa’sında en temel iki yapı feodalite rejimi ve kilise olduğunu ifade edebiliriz. Feodalite kavramı ilk olarak Fransız tarihçi Henri de Boulainvilliers tarafından kullanılmıştır.⁹² Henri de Boulainvilliers’a göre feodalite, soyluların siyasi ve iktisadi özgürlüklerini koruyan bir sistemdir. Daha sonra Adam Smith İngiltere’de ⁹³ kullanmış ve bu kavram bütün Kıta Avrupası’nda kullanılmaya başlanmıştır. 19. yy.ın ikinci yarısında feodalite kavramı içinde barındırdığı bölgesel uygulama farklılıklarından dolayı değişik şekillerde tanımlanmıştır. İngiliz feodalizmi, Alman feodalizmi gibi ulusal içerikli tabirlerle beraber anılmıştır.⁹⁴ Feodal beyler, siyasi ve sosyal hayata yön veren, toprak

⁹⁰ Ramazan Kılıç, Mine Demirçelik, “Mülkiyet kavramının Tarihsel Gelişim Sürecinde Orta Çağ ve Reform Hareketi”, *Dumlupınar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 30, 2011. s. 183.

⁹¹ Mehmet Ali Kılıçbay, “Orta Çağ’ın Orta Malı Olmadığına Dair”, *Doğu-Batı Dergisi*, sy. 33, Ankara, 2005. s. 73.

⁹² Ebru Erez, *Feodal Sistemin Sosyal Hayat Üzerindeki Etkisi*, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, Karaman, 2017. s. 3.

⁹³ Erez, *Feodal Sistemin Sosyal Hayat...*, s. 3.

⁹⁴ Erez, *Feodal Sistemin Sosyal Hayat...*, s.3.

mülkiyetine ve işletme gücüne sahip, bazı ayrıcalıkları olan sınıftır.⁹⁵ Kilise ise dinî faaliyetleriyle inanları kendine bağımlı kılmayı başarmıştır diyebiliriz. Kral, Papa'nın huzurunda tacını giyiyor ve kilise tarafından kutsanıyordu. Bu noktada kilisenin Orta Çağ toplumu üstündeki etkisinin çok olduğunu söylemek mümkündür.⁹⁶ Feodalite; soylular ve kilise tarafından hâkimiyeti sınırlandırılmış kral, adeta kendi topraklarının imparatoru olmuş feodal prensler ve insanları kurtuluşa ulaştıracak olan kilise arasında paylaştırıldığı görülmektedir.⁹⁷ Özel mülkiyetin toplumda sınıflaşmaya yol açtığını ifade etmiştik. Birçok alt statüsü olan feodal sistemde sınıflar arasında bir görev paylaşımının olduğu hiyerarşinin en üstünde kralın olduğu görülmektedir. Zira mülkiyet hakkı toplumu yönetmede söz sahibi olmak anlamına gelmekteydi.

Malikâne sistemiyle feodal prenslerin köylü üzerindeki hâkimiyetlerinin azaldığı görülmektedir.⁹⁸ Zengin ruhbanlar ve malikâne sakinleri tarafından aldıkları siparişler nedeniyle yerleşim yerlerini kalelerin ve manastırların etrafına yapmaları Orta Çağ'da kentleşmeye giden ilk adımlar olarak görülmektedir. Daha sonra burjuva sınıfını oluşturan zanaatkârların toplumun yaşam tarzını değiştirmede yeri çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü feodal rejimin ekonomik yapısının çok sade olduğunu söylemek mümkündür. Toprağı işleyen serf veya bağımlı köylüler ekip biçme işlemi yapar, serfler sadece geçimlik ekonomiyle yaşamlarını devam ettirirlerdi. Feodal beylerin alım gücü olduğu söylenemez zira ekonomik güce sahip değildi. Çünkü alım-satım yapmadıkları için nakit paraları da yoktu. Feodalitenin bu kısır ekonomisi ve dışa kapalı yapısı tarımın, dolayısıyla ekonominin gelişmesini geciktirmiştir.⁹⁹

Orta Çağ'da feodal sistem içerisinde gücün kilisenin elinde olduğu söylenebilir. Bu yüzden kilise feodal sistemi desteklediği ifade edilmelidir.¹⁰⁰ Avrupa'nın, bütünüyle Hristiyanlık dinine mensup olması, Papa'nın, kralları etkilemesine olanak sağlayan unsurlardan olmuştur. 11. yy.da Alman kralı IV. Henry ile Papa VII. Gregory arasındaki savaşı kazanan taraf Papa olmuş, Kral Henry adeta günahlarının kefareti olarak yalınayak

⁹⁵ Ülgen, "Orta Çağ Avrupası'nda Feodal...", s. 4.

⁹⁶ Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi...*, s. 71.

⁹⁷ Ülgen, "Orta Çağ Avrupası'nda Feodal...", s. 8.

⁹⁸ Erez, *Feodal Sistemin Sosyal Hayat...*, s. 5.

⁹⁹ Agibalova, Donskoy, *Orta Çağ Tarihi...*, s. 123.

¹⁰⁰ Ülgen, "Orta Çağ Avrupası'nda Feodal...", s. 8.

geldiği kalede Papa VII. Gregory'den diz çökerek af dilemiş ve affı kabul edilmiştir.¹⁰¹ Böylece Papa'nın gücünü ve hâkimiyetini ilan ettiğini anlaşılmaktadır.

Feodalite, kölelerin özgürleşmesi sürecinde bir durak yeridir. Köleler feodal beylerin egemenliği altına girerek başka bir biçimde -bağımlı köylü- sınırlı özgürlük yaşadılar. Feodalitenin sınıfsal alt yapısını, büyük toprak parçalarıyla beraber üretim araçlarının mülkiyetine de sahip derebeyleri ile sınırlı mülkiyet hakkına sahip bağımlı köylüler oluşturmaktadır.¹⁰²

Orta Çağ dönemini; sosyal, siyasi ve ekonomik yönden etkileyen feodalite tüm bunları toprak sahibi olmakla sağladığı gücüyle yaptığı görülmektedir. Orta Çağ'da toprak; İmparator, kilise ve feodal prensler arasında paylaşıldığı ifade edilebilir. Feodal beylerin ekonomik olarak güçlenmeleri kralın otoritesini zayıflattığı ifade edilebilir. İktisadi olarak güçlü olan feodal beylerin etkili olmaya başladığı ifade edilebilir.

Toprak veren feodal bey *süzeren*, karşı taraf yani askerî hizmet karşılığı toprak alan *vasal* olurdu.¹⁰³ Dolayısıyla bir feodal bey alttaki beyin süzereni, bir üsttekinin vasalı olmaktadır. Bu feodal merdivenin en üstünde kral, dük ve kontlar, baronlar, şövalyeler ve küçük toprak sahibi feodal beylerin olduğu görülmektedir. Köylüler bu merdivenin dışında olmalarına rağmen, merdivenin birinci basamağından en üst basamağına kadar bütün sınıflar köylünün emeğiyle hayatlarını devam ettirirlerdi.¹⁰⁴

Her açılan yeni bir manastır veya inşa edilen yeni bir kalenin etrafında bir şehir oluşuyordu.¹⁰⁵ Kendilerini saldırılardan korumak için yerleşim yerlerinin etrafını duvarlarla örüp korumaya aldılar. Küçük atölyelerinde üretim yapan zanaatkârlar, feodal beylerin haksız kazanç elde etme isteklerine karşı birlikte mücadele etmek için Lonca Birlikleri'ni kurdular. Feodal beylerin baskıları ticaretin gelişmesini engelliyordu. 13. yy.a gelindiğinde kentlilerle süzerenler arasında mücadele yaşanıyor. İsyanlar ve kanlı savaşlar sonrasında kentliler ipi göğüsleyen taraf oldu ve bağımsızlıklarını feodal beylerden satın aldı.¹⁰⁶ Artık efendisinden kaçan serf bir yıl içinde yakalanmazsa özgürlüğe kavuşabiliyordu. Bu durum feodal sistemin çözülmesinin başlangıcı olduğu ifade edilebilir. Yaşanan bu gelişmelerin sonrasında Orta Çağ Avrupası'nda kendine ait hakları sınırlı da

¹⁰¹ Agibalova, Donskoy, *Orta Çağ Tarihi...*, s. 123.

¹⁰² Erez, *Feodal Sistemin Sosyal Hayat...*, s. 5.

¹⁰³ Agibalova, Donskoy, *Orta Çağ Tarihi...*, s. 41.

¹⁰⁴ Agibalova, Donskoy, *Orta Çağ Tarihi...*, s. 42.

¹⁰⁵ Roberts, *Avrupa Tarihi...*, s. 197.

¹⁰⁶ Agibalova, Donskoy, *Orta Çağ Tarihi...*, s. 84.

olsa ve sorumlulukları olan soylular, din adamları, tüccarlar ve köylüler olduğu anlaşılmaktadır. Netice itibariyle Orta Çağ Avrupa'sında sınıfsal ayrımların olduğu ve bu sınıflar içinde birbirlerine üstünlük kurma mücadelesinin yaşandığı açıktır. Bu noktada kilisenin ve ruhban sınıfının etkisi feodal sistem sınıfları üstünde daha fazla görülmektedir.

1. 3. Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Reformasyonun İşaret Fişegi: Köylü Savaşı

Tarihte Büyük Köylü Savaşı veya Büyük Köylü İsyanı olarak da adlandırılan savaşlar (1524- 1525), Alman ülkelerinde büyük ve güçlü bir isyan olarak ortaya çıkacak ve köylüler asillere karşı direnişe geçeceklerdir.¹⁰⁷ (Büyük Köylüler Savaşı haritası için bkz. Ek. 4)

Köylü Savaşlarının ardından oluşan ekonomik, dinî ve siyasi gibi pek çok boyutu olan konuların kritiği yapılacaktır.

1. 3. 1. Sebepler

Köylülerin liderliğini yaptığı Thomas Münzer'in yaşadığı ortamın tanımlayacak olursak; "Hiçbir keşiş, hiçbir köy papazı, hiçbir rahip gerçek din konusunda beni bilgilendirmedir."¹⁰⁸ diye yazmıştır. Yaşadığı Münzer, böyle bir ortamda yaşadığından Katolik Kilisesi'ne olan güveni bu noktada yoktu. Bu yüzden kiliseye karşı olan eleştirisel bakış açısından dolayı, reformun başlarında Luther'i desteklemiştir. Fakat daha sonra onu mücadeleden korkmak ve yavaş hareket etmekle suçlamıştır.¹⁰⁹ Daha sonra ise Luther ile Münzer'in yolları ayrıldığı, Luther reforma yukarıdan yani, prenslerin olduğu reformdan başlarken ve bu doğrultuda da ilerlemeye devam ederken, Münzer ise halk reformunu önceleyenlerle bir araya gelerek, onların hareketine liderlik etmek için şehrinin en küçük ilçelerine kadar iner.¹¹⁰

Münzer; köylülerde iç içe girerek, onların sıkıntılarına kulak vermiş ve köylülerin liderliğine girişmiştir. Köylü isyanına sebebiyet veren durumlar içerisinde: Münzer'in sunmuş olduğu on iki maddenin çoğunluğunu teşkil eden iktisadi alan ve ekonomik alanı görmek mümkündür. Ayrıca köylüye kilise tarafından yüklenen ağır vergiler, ayrıca kilise mensuplarının gösterişli şatolarda lüks içerisinde yaşamaları da buna ek olarak

¹⁰⁷ Pianzola, *Thomas Munzer...*, s.76.

¹⁰⁸ Pianzola, *Thomas Munzer...*, s. 33.

¹⁰⁹ Agibalova, Donskoy, *Orta Çağ Tarihi...*, s. 222.

¹¹⁰ Pianzola, *Thomas Munzer...*, s. 53.

gösterilebilir. Köylülerin feodal sistem içerisinde en az hakka sahip olan sınıf olması da bu durumu tetikleyen etkenler arasındadır.

1. 3. 2. Süreçler

16. yy.da özellikle Almanya’da köylülerin düzene karşı kızgınlıkları giderek arttığı görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Almanya’da toplumu üç sınıf içerisinde değerlendirmek mümkündür. İlki mevcut durumdan memnun olan aynı şekilde devam etmesini isteyen Katolik Kilisesi yanlısı sınıf, ikincisi ise görüldüğü kadarıyla o bölgede yaşayan prens ve soylularla iyi ilişkiler içerisinde olan ve daha çok ılımlı görünen Lutherciler ve son olarak da Tomas Münzerin temsilcisi olduğu köylüler sınıfıdır. 31 Ekim 1517’de Martin Luther, kilisenin endüljanslarla çıkar sağlamak istemesine karşı, Wittenberg Kilisesi’nin kapısına doksan beş maddeden oluşan bir bildiri asmıştır.¹¹¹ Bu hareketle bir tartışma başlatmak istemiştir. Luther’in fikirleri bazı prensler, din adamları, soylular ve şövalyeler tarafından desteklenmiş, en büyük destek köylü ve şehirli halktan gelmiştir. Bu yenilenme hareketi kısa sürede birçok yerde yayılmış, reform sürecinde gerçekleşen bu ayaklanmalar sayesinde Luther’in görüşlerinin halk tarafından nasıl anlaşıldığı ortaya çıkmıştır. (Christian de Siche tarafından Thomas Münzer fotoğrafı için bkz. Ek. 5)

Münzer’i sert karakterli ve savaş taraftarı birisi olarak görmek mümkündür. Münzer, kitap okumayı seven biri olmuş, özellikle Joaquim’in kitaplarına gömülmüş ve bulunduğu asrın en ünlü Alman vaizlerinden olan Strasburg’lu Jean Tauler’in (1300-1361) konuşmalarını özenle incelemiştir.¹¹² Etkileyici bir konuşma yeteneği olan Münzer, cesur konuşmaları ile halka cesaret verdiği anlaşılmaktadır. Köylüler, Papa ve kilise uygulamalarına getirdikleri eleştirilerle beraber sosyal, ekonomik ve siyasi hak talebinde bulunmuşlar, isteklerini dile getiren bir bildiri yayınlamışlardır. Kutsal kitabı yetkin kabul eden söylemleri aslında Luther’ in görüşleriyle de örtüşüyordu. Bu bildiriden sonra köylü halk ve prensler arasında çok kanlı bir savaş başlamıştır. 1525 yılında başlayan savaş çok geniş alanlara yayılmış ve birçok kayıp verilmiştir. Birçok feodal bey ve soylular savaşın gidişatından endişeye kapılmıştır. Köylüler birliklerini toplayıp isteklerini on iki madde şeklinde feodal beylere bildirmiştir. Luther’i himayesine alan Prens Frederick de

¹¹¹ Pianzola, *Thomas Munzer...*, s. 39.

¹¹² Pianzola, *Thomas Munzer...*, s. 46.

köylülerin mücadele ettiği feodal beyler arasındaydı.¹¹³ Bu on iki maddelik bildirinin ardından Luther her iki tarafı da uzlaşmaya çağıran bir karşı bildiri sunmuştur.

Luther:

İsyan eden köylüler ve isyanı bastırmaya çalışan idareciler! Hepiniz birbirinizden öç alma niyetinde olduğunuzdan, yanılığ içerisindesiniz. Almanya'yı da kanlı bir savaşa sürüklemektesiniz. Siz idareciler! Kendi tiranlıklarınızı güçlendirip sürdürmek amacıyla, İncil'e karşı gelmekte ve fakir halkı adaletsizce katletmektesiniz. Siz köylüler! İçinde bulunduğunuz sıkıntıları, Hristiyanlığı suiistimal ederek dile getirmektesiniz. Her iki taraf mensupları olarak, Tanrı'ya karşı geldiğinizden, onun rahmetinden uzak kalarak sonsuz cezaya uğrayacaksınız. Bu durumda size önerim, her iki taraftan seçilen temsilcilerin bir araya gelerek, sorunu iyi niyet duyguları içerisinde çözmenizdir. İdareciler inatlarına bir son verip bu fakir halkı ezmekten vazgeçmeli ve onlara temel insani yaşam şartlarını sağlamalıdır. Eğer bu tavsiyem tutulmazsa, idarecileri, tiranlıklarını ve zulümlerin i savunan zalimler olarak; isyancı köylüleri ise, Hristiyan adını lekeleyen haydutlar olarak niteleyeceğim. Her iki taraf da sonsuz mahkûmiyete gidecektir.¹¹⁴

Luther, bu bildiriyle prensleri halka zulmetmeleri yönünde uyarıyor, halka da yöneticilerine itaat etmeleri gerektiğini söyleyerek aslında ortada bir yol izlemiş ve bu savaşın bir an önce bitmesini istediği yönünde fikirler ortaya attığı görülmektedir. Luther'in görüşlerinden destek alarak hareketlenen halk, Luther' in bu bildirisinden sonra ona olan desteğini zayıflatmıştı. Buna karşılık Papa tarafından "Küstah Wittenberg Keşişi"¹¹⁵ ilan edilen Luther birçok feodal beyin güvenini kazandığı anlaşılmaktadır.

1. 3. 3. Sonuçlar

Donanımı az ve süvarisi bulunmayan köylüler; zengin prenslerin, donanımlı askerin oluşturduğu orduyla karşı karşıya geldiler. İsyan tamamen bastırıldığında ise yüz bin yoksul köylü öldürülmüş olacaktı.¹¹⁶ Thomas Münzer'in öldürülmesiyle savaş sona ermiştir. Ağır hasarlar bırakan Köylü Savaşları'nın dinî, politik ve sosyal birçok sonucunun olduğu söylenebilir. Soyluların savaşı kazanması Almanya'da Feodal sistemin devam etmesine olanak sağlanmış olduğu anlaşılmıştır. Münzer'in Luther'le yolları ayırma gerekçesi olarak farklı yönleri ortaya çıkmış oldu. Luther'e göre ne adaletsizlik ne de baskı

¹¹³ Hakan Olgun, *Luther ve Reformu Katolisizm' i Protesto*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2001. s. 65.

¹¹⁴ Olgun, *Luther ve Reformu Katolisizm' i Protesto...*, s. 66.

¹¹⁵ Agibalova, Donskoy, *Orta Çağ Tarihi...*, s. 220.

¹¹⁶ William A. Pelz, *Avrupa Halkları Tarihi*, Kolektif yayınları, İstanbul, 2017. s. 46.

isyanı haklı gösteren bir gerekçe olmadığını ifade ederek Münzer'e göre daha yumuşak bir insan olduğu ifade edilebilir.

Köylü Savaşı, feodalitenin ve kilisenin toplumda kurmuş oldukları sınıfsal ayrımlar ve bu ayrımlar neticesinde hiçbir hakka sahip olmayan ve sömürünün tam ortasında bulunan köylü sınıfının bu sınıfsal ayrımı ortadan kaldırmak istemesidir. Feodalite içerisinde yer alan ve sömürüden ekonomik anlamda büyük kazanç sağlayan sınıfa karşı tepkisini ortaya koyan köylüler, aynı şekilde din adamlarına da tepki göstermişlerdir. Çünkü kilise, köylüler üstünde kurulmuş olan bu sömürünün aslında baş sorumlusu olmuştur. Papa'nın kiliselerinden vergi alması ile kiliselerin bu ihtiyaçlarını köylülere getireceği yeni vergilerden karşılaşma düşüncesi köylüler üstündeki ekonomik yükü arttırmıştır. Köylü Savaşı ile Toman Münzer'in kiliseye karşı ortaya koymuş olduğu düşünceler bir anlamda reform hareketinin işaret fişegi mahiyetindedir.

1. 4. Müslüman Fetihleri ve Askerî-İdarî Mekanizmasının Etkileri

Müslüman fetihlerinin reform sürecine etkisini irdeleyecek olursak, Müslümanlar Avrupa coğrafyasına ilk olarak İspanya'da Endülüs Emevi Devleti'ni kurarak var olmuşlardır. Fakat daha sonraki süreçte Hristiyanlar bu bölgede tekrar güçlerini toplamışlardır. Müslümanların tekrar Avrupa'ya gelmeleri Osmanlı Devleti zamanında olmuştur. Osmanlı Devleti Avrupa'da birçok fetih hareketinde bulunmuş ve bunların birçoğunda başarılı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin fetih hareketlerini gerçekleştirdiği dönemde Avrupa'da reform süreci yaşanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu fetihlerle birlikte Avrupa devletleri ile iç içe olması, onlarla belli bir ilişki mekanizması geliştirmesine sebep olmuştur. Protestanlığın oluşmaya başladığı bu dönemde Osmanlı Devleti ve Kanuni Sultan Süleyman'ın bu reform sürecinin oluşmasına etkisi olacağını düşünmek yerinde olacaktır. Avrupa'da bu dönemde Alman İmparatorluğu ile Papa arasında politik mücadelelerin çok fazla yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nin bu iki güce karşılık Luther'i desteklediği bazı tarihçiler tarafından ifade edilmiştir. Hatta Protestanlar, varlıklarını Osmanlı Devleti'ne ve Kanuni'ye borçlu olduklarını ifade etmişlerdir.¹¹⁷

¹¹⁷ Abdurrahman Küçük, Tümer Günay, Mehmet Alparslan, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009. s. 416.

Luther'in İslâm'a bakış açısını öncelikle dinî açıdan değil de, o dönemde Avrupa içlerine kadar artan fetih hareketlerinden dolayı askerî tehdit olarak değerlendirmek gerekir. Luther diğer taraftan, bazı eserlerinde İslâm karşıtı gelenekte yer edinmişti.¹¹⁸ Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya karşı geliştirmiş olduğu stratejinin merkezinde Haçlı Seferleri'nin olmasına imkân vermemek olduğu söylenebilir. Bu amaçla Osmanlı Devleti, Avrupa Hristiyanlığının birleşmesine olanak tanımamak, Papa ve diğer Avrupa güç merkezlerinin birleşmemesi için gayret sarf etmiştir.¹¹⁹ 1525 yılında Fransa Kralı'nın esir düşmesi ile Kanuni Sultan Süleyman'ın Şarlken'e yazmış olduğu mektup Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu denge politikasını anlamak adına önemlidir. Fransa ittifakı ile devam eden bu strateji, Avrupa'ya karşı Osmanlı Devleti'nin politikasının temelini oluşturmaktaydı.¹²⁰

Bu dönemde Habsburg Hanedanlığı, Avrupa'da ortaya çıkan Protestan düşünceye karşı durmuştur. Habsburg Hanedanlığı, yayılan bu Protestan düşüncenin bir sorun olduğunu düşünüyor ve bir an önce çözülmesi gerektiğine inanıyordu. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın içlerine doğru ilerlemesi Habsburg'un bu sorunu çözmesini zorlaştırıyordu. Osmanlı Devleti'ne karşı Habsburglar Protestanlardan yardım istemiş ama onlar bunu Katoliklerin güçleneceğini düşünerek reddetmişlerdir. Daha sonra siyasi bir kazanç elde etmek adına Osmanlılara karşı yardım etmeyi kabul etmişlerdir. Bu sayede Protestanlar bir güç elde etmişler ve Avrupa'da söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu durum Protestanların Avrupa'da varlığını kabul ettirmesi açısından önemlidir. Habsburg, hem Hristiyanlığı hem de imparatorluğunu kurtarmak adına ortada kalmıştır.

Osmanlı Devleti daha 16. yy.ın başından itibaren Martin Luther'in Protestan fikirlerini yakından takip etmiştir. Avrupa'da, Katolik Kilisesi'nin halk ve devletler üzerindeki etkisi o kadar açıkken Martin Luther'in söylemiş olduğu sözler ilgi çekici bir şekilde karşılanmıştır. Çünkü Martin Luther yy.lardır süregelen Katolik Kilisesi'nin hegemonyasına karşı durmuş, kilisenin hiyerarşik yapısını her zaman eleştirmiş ve kiliseyi yerden yere vurmuştur. Hatta kutsal kitaplarını Latinceye çevirmiştir. Buna karşılık kilise, Martin Luther'i aforoz etmiş ve sapkın ilan etmiştir. Martin Luther ise kilisenin bu hareketine karşılık aforoz nağmesini kilisenin önünde yakıvermiştir. Osmanlı Devleti için

¹¹⁸ Ludwig Hagemann, *Martin Luther'in İslam Anlayışı*, (çev. Kahramantürk), İzmir, 2000. s. 81.

¹¹⁹ Halil İnancık, *Osmanlılar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010. s. 44.

¹²⁰ İnancık, *Osmanlılar...*, s. 31.

Martin Luther'in bu hareketi çok önemlidir. Çünkü Martin Luther'in söyledikleri Hristiyan dünyasında birliği dağıtacak ve Hristiyanların ayrışmasına sebep olabilecektir. Bu da Hristiyan ülkelerin birlikte hareket etmesini engelleyecekti. Bütün bu sebepler dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Batı'ya doğru yayılan fetihlerine rağmen Batı'da süregelen reform hareketlerine etkisi sınırlı derecede olmuştur. Çünkü Batı'da var olan insanlar İslâm'ı tam olarak bilmiyorlar veya yanlış şekillerde biliyorlardı. Buna karşılık Martin Luther'in İslâm dininin akılcı yapısından etkilendiği açık bir şekilde görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Protestanlara direkt olarak askerî anlamda bir desteğinin olduğunu söylenemez. Buna karşılık kutsal Roma Germen imparatorluğu Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ilerlemesi ve fetihlerde bulunması ile Protestanları aynı şekilde Katoliklerle birlikte dikkate alır bir şekilde davranmıştır. Bu da Protestanlara bir konum kazandırmıştır.

Nitekim Protestanlığın oluşma sürecinde gördüğümüz gibi Osmanlı Devleti'nin ve Müslümanların dolaylı bir şekilde etkisi bulunduğunu görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin Katolik Kilisesi'ne karşı bir güç unsuru olarak Protestanları görmesi, aynı şekilde de Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ilerlemesi ile Avrupa devletlerinin dikkatinin buraya çekilmesi, Protestanlar için burada bir rahatlık oluşturmuştur. Protestanlığın oluşumu ve yayılması noktasında Osmanlı Devleti bu yönüyle etki etmiştir. Fakat reform öncülerinin Türklere dair Orta Çağ'a ait teolojik temelli korku söylemleri, günümüze uzanan Batı'ya has Müslüman algısının zemininde önemli bir yer tutmaktadır.¹²¹ Diğer taraftan Müslümanların, Avrupa'daki fetihleri hiç de kilisenin anlattığı şekilde olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Çünkü Osmanlı ile İslâm medeniyeti Avrupa topraklarındaki uygulamaları ile oradaki insanlara kiliseden çok daha fazla değer verdiğini gösterir niteliktedir. Osmanlı, fetihte bulunduğu bölgelerdeki insanları inançları, ibadetleri ve yaşantıları anlamında serbest bırakmış, İslâm medeniyetinin 'insanı merkeze almak' ilkesini adeta göstermiş, kilisenin onlara dayatmış olduğu şeyleri yapmamıştır. Bu yönü ile de Avrupa'daki insanlar Müslüman fetihleri ile kilisenin bir reforma ihtiyaç duyduğu fikrinin oluşmasına etkide bulunmuşlar ve Protestanların fikirlerine destek vermişlerdir.

¹²¹ Hakan olgun, "Reform", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, *DİA*, c. 34, İstanbul, 2007. ss. 533-534.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ-TEOLOJİK ARKA PLAN

2. 1. Haçlı Seferleri'nin Protestan Reform Süreçlerine Etkileri

Dünya tarihinde önemli bir yeri olan Haçlı Seferleri, Papa II. Urbanus'un 1095'teki çağrısı üzerine başlamıştır.¹²² (1096'dan 1270'ye kadar Haçlı Seferleri haritası için bkz. Ek. 6) Haçlı Seferleri Avrupa toplumunun değişmekte olan yapısını sosyal, ekonomik, politik ve kültürel bakımdan etkilemiştir.¹²³ Haçlı Seferleri'nin, reform sürecine birçok alanda etkide bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu etkileri daha ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

2. 1. 1. Sosyo-Ekonomik Etkileri

1096 yılında başlayan I. Haçlı Seferi ile toplumda huzursuzluk oluşmasına sebep olan kişilerin ve çok zor şartlarda yaşayan köylülerin, sayıları yüz binleri aşan büyük kitleler halinde Doğu'ya gitmesi, daha sonraki yıllarda da bu durumun devam etmesi, Avrupa'daki kralların ülkelerinde bozulmuş olan düzeni sağlamada ve otoritelerini güçlendirmede işlerine yaradığı açıktır.¹²⁴ Binlerce insanın bulunduğu yeri terk ederek Haçlı Seferleri'ne katılması elbette Avrupa'da yeni sosyal sınıfların ortaya çıkmasına zemin hazırlayabildiği anlaşılmaktadır. Kralların güçlenmesi ile derebeylerinin olduğu bölgelerden kent yaşamına geçiş yapan köylüler, tarım işinden daha çok ticaretle ve zanaat işleriyle uğraşmaya başladıkları için zamanla “burjuva”¹²⁵ dediğimiz yeni bir sınıfın ortaya çıkmasına sebebiyet verdikleri görülmektedir.

Papaların Haçlı Seferleri'ni devam ettirmek için toplumdan sürekli daha fazla para istemesi ve bu paranın da seferlerden daha çok papaların lüks ve şatafat içinde yaşamalarını sağlayacak şekilde kullanıldığı düşüncesi gitgide yayılıyordu.¹²⁶ Bu durum papaların ve kilisenin itibar kaybetmesine sebebiyet vermekteydi. Haçlılar, gitmiş oldukları bölgelerde yaşayan yerli Hristiyanlara, halifelerin ve Türk idaresinin hoşgörülü yaklaşımından ziyade onlara sert davranmaları¹²⁷ kilisenin itibar kaybını arttırdığı

¹²² Işın Demirkent, “Haçlı Seferleri”, (tanıt. Avcı), *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, 1999. ss. 283-285.

¹²³ Demirkent, “Haçlı Seferleri...”, ss. 283-285.

¹²⁴ Işın Demirkent, “Haçlı Seferleri Döneminde Yakınoğu Kültürünün Batı'ya Taşınması ve Bunun Avrupa Toplumuna Etkileri Üzerine”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 12, 2002. s. 210.

¹²⁵ Ticaretle ve zanaat dallarıyla uğraşan orta sınıfa denir. Bkz.: Demirkent, “Haçlı Seferleri Döneminde...”, s. 2.

¹²⁶ Demirkent, “Haçlı Seferleri Döneminde...”, s. 211.

¹²⁷ Işın Demirkent, “Haçlılar”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, *DİA*, c. 14, İstanbul, 1996. ss. 525-546.

görülmektedir. Anlaşıldığı üzere Haçlı Seferleri esnasında (Avrupa özelinde) hem sosyal anlamda değişimler olmuş, hem de ekonomik anlamda kilise kendisine menfaat sağlamaya çalışmıştır. Bu durumun Protestan Reformu'na etkisi ise fazlasıyla olmuştur. Çünkü Haçlı Seferleri sonuçları itibari ile Doğu medeniyetini değil daha çok Avrupa toplumunu etkilediği görülmektedir. Haçlılar, Müslümanların yaşayış tarzından etkilendiler ve geldikleri bu yabancı ülkelerde birçok şey öğrendiler ve bunları Avrupa'ya taşıdılar.¹²⁸ Haçlılar bu bölgelere gelerek kilisenin otoritesini sağlamlaştırmayı amaçlarken, tam tersine Doğu medeniyetinin zenginliği karşısında Hristiyanların kiliseye karşı olan güveninin azalmaya başlamasına sebebiyet verdiği görülmektedir.

Haçlı Seferleri ile savaşmak için buralara gelen insanların, Müslümanların zengin medeniyet bilgi birikiminden faydalandıkları ve birçok yeni bilgi birikimleri ile memleketlerine döndükleri görülmektedir. Bu da daha sonraki süreçte Avrupa'da insanların zanaat ve ticaret işlerini öğrenmelerine olanak sağlamış ve sosyal yapının gelişimi açısından önemli olmuştur. Haçlı Seferleri esnasında kilise tarafından ortaya konulan ekonomik talepler yine kiliseye olan güvenin azalması hususunda önemli bir noktadır. Kiliseye karşı güven duygusunun azalmasını önemli kılan şey reform sürecinde Martin Luther'in kiliseye karşı olan düşüncelerinin bazıları tarafından kabul edilebilir bulunmasına vermiş olduğu katkıdan dolayıdır.

2. 1. 2. Teo-Politik Etkileri

Papa Urbanus, Haçlı Seferleri için insanlara çağrı yaparken bu seferin aynı zamanda büyük bir hac yolculuğu olacağını ve bu sefere katılanların günahlarının bağışlanacağını ifade etmiştir.¹²⁹ Urbanus bu sayede Batı Avrupa üzerinde büyük bir güce sahip olduğunu ve Hristiyan dünyası üzerinde yetkilinin o olduğunu gösterir nitelikte davranmıştır. Papa, Haçlı Seferleri'ne katılmayanlara karşı yürüttüğü “pişmanlıktan arınma parası” ve “günahların parayla affı” gibi uygulamalarla itibarını düşürmeye başlamıştır.¹³⁰ Haçlı Seferleri'nin başlamasından sonra seferlerin ilk başlardaki başarısı bu seferlerin öncülüğünü yapan Papa'ya itibar kazandırsa da ardından gelen başarısızlıklar kilisenin gücünü azaltmış ve Papa'ya olan itibar daha da azalmıştır.¹³¹ Ne var ki, Roma Kilisesi

¹²⁸ Demirkent, “Haçlı Seferleri Döneminde...”, s. 212.

¹²⁹ Demirkent, “Haçlılar...”, ss. 525-546.

¹³⁰ Salim Koca, “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?”, Akademik Bakış Dergisi, c. 10, sy. 20, 2017. s. 15.

¹³¹ Demirkent, “Haçlılar...”, ss. 525-546.

Avrupa'da uğradığı itibar kaybına karşılık Haçlı Seferleri sayesinde etkisini Asya kıtasında yaymayı başarmıştı.¹³² Görüldüğü gibi her ne kadar Katolik Kilisesi, Batı Avrupa'da itibar kaybı yaşamış olsa da diğer bölgede yaşayan Hristiyanlar üzerinde misyonerlik faaliyetlerini bu seferler ile yürütebilmiştir.

Politik olarak, Haçlı Seferleri'nin Avrupa'da, özellikle Fransa'da Kral'ın ve feodal beylerin düzeni sağlamalarında ve otoritelerini güçlendirmelerinde faydalı olduğu ifade edilmelidir.¹³³ Başta da temas ettiğimiz gibi Avrupa'da toplum içerisinde sorun çıkaran birçok kişinin bu seferlere katılması ile birçok ülkenin otoritelerinin sağlamlaştırmasına etkiye bulunduğu açıktır. Diğer taraftan Papa'nın Haçlı Seferleri'ne katılacak insanlara Doğu ile ilgili söylediği gerçek dışı söylemlerin ortaya çıktığını gösteren bu durum, onun Avrupa'da tesis ettiği “sarsılmaz güç” ve “yanılmazlık” ilkesini sarsan bir durumdur. Kilise mensupları lüks içinde yaşarken, insanlardan sefer için sürekli para istenilmesi ve buna yönelik uygulamaların yapılması kilisenin güven kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Bir süre sonra da, halkın gözünde güvenilirliğini ve saygınlığını tamamen yitirmiştir.¹³⁴ Bu durum da, Batı dünyasında, Protestan Reformasyonu'nun ortaya çıkması ile sonuçlanan reform hareketinin doğmasına yol açmıştır.¹³⁵

2. 2. Katolik Kilisesi'nin İnanç ve Uygulamaları: Süreç ve Sonuçlar

Hristiyan dünyasında kilise kavramına yüklenen anlamlar incelendiğinde, kilisenin inananlar üzerinde oluşturduğu etkinin boyutlarını anlamak mümkündür. Kilise kelimesinin anlamı TDV İslâm Ansiklopedisi'nde şu şekilde ifade edilmiştir:

İnananların oluşturduğu, İsa Mesih tarafından havâri Petrus'un otoritesi altında kurulan, havâriilerin öncülüğünde meydana gelen, Kutsal Ruh tarafından doğrulaması yapılan, görünmeyen lideri Mesih ile beraber, üyelerini kurtarıcılarının doktrinlerini kabul etme, onun kanunu uygulamakta, sakramentlerini kullanmakta birleştiren görünür bir topluluğu anlatan kilise kelimesi (DB, II/2, s. 1601) “birini dışarıya çağırarak, toplantıya çağırarak, toplamak” anlamındaki Grekçe ekkaleo fiilinden türetilen ve “topluluk” anlamına gelen ekklesia ifadesinden gelmektedir.¹³⁶

Hristiyan ilâhiyatında, kilise kelimesine yüklenen anlamların derinliğini ve mahiyetini anlamak için kiliseyle Tanrı, İsa ve Kutsal Ruh arasındaki ilişkileri sembolik bir

¹³² Demirkent, “Haçlı Seferleri Döneminde...”, s. 211.

¹³³ Demirkent, “Haçlılar...”, ss. 525-546.

¹³⁴ Koca, “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından...”, s.15.

¹³⁵ <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=373181> (Erişim Tarihi: 01.11.2019).

¹³⁶ Aydın, “Kilise...”, ss. 11-14.

dille anlatan metaforlara bakılmasında fayda vardır. Örneğin İsa ile ilgili yapılan benzetmelerde kilise İsa'nın bedeni olarak kabul edilmiş böylece İsa'nın beşerî yönüyle uhrevî yönü ayırt edilmiştir. Yine Tanrı'nın krallığı olarak da görülen kilise, bu tarz metaforlarla insanlar açısından misyonunu, inananlar açısından kilisenin konumunu belirlemiştir.

İlk zamanlar Hristiyan toplulukların, Roma'da yayıldığı görülmektedir. 2. yy. ise Hristiyanlar için zor bir dönem olduğu ve birçok katliam ve işkenceye maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Daha önce de zikretmiş olduğumuz Hristiyanlığın önemli teologları bu dönemde yaşadıkları ve Hristiyan inanç sisteminin şekillenmesi noktasında bu isimlerin etkili olduğu görülmüştür.

11. yy.dan 12. yy.a kadar Hristiyanlık iki büyük olayla karşılaştığı ifade edilebilir. Bunlar, kilisede ayrılık ve heretiklerle mücadele edilen Haçlı Seferleri'dir. İsa Mesih "Ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım." diyerek¹³⁷ tek bir kiliseye vurgu yaptığı ifade edilmesine rağmen Hristiyan âlemi ilk büyük ayrılığını 1054 yılında yaşadığı görülmektedir. Hristiyanlığın Doğu'ya yayılmasıyla birlikte doğudaki Bizans Kilisesi Papa'nın kendi iç işlerine karışmasına izin vermemesi, Doğu ve Batı Kilisesi, Ortodoks (Doğu) ve Katolik (Batı) Kiliseleri şeklinde ikiye ayrılmasına sebep olduğu ifade edilmelidir.

5. yy.da Katolik Kilisesi'nin gücü giderek artmaya başladığı görülmektedir. Orta Çağ'a hâkim olan feodal sistemin korunması kilisenin de işine gelmiştir. Zira feodalite içerisinde kilisenin önemli bir yetkiye sahip olduğunu daha önce vurgulamıştık. Kiliseye karşı yapılan en küçük itirazın bile kibir olarak kabul edildiği ve bu davranışların kiliseye düşmanlık ve Tanrı'nın iradesine karşı gelmek olarak değerlendirildiği bir ortam bulunduğu görülmektedir. En büyük feodal bey olan kilisenin bu zulmü karşısında durmaya çalışan halk çok zaman aforoz gibi uygulamalarla ağır cezalara mahkûm edildiği bilinmektedir.

Orta Çağ, insanlar üzerinde dinî ve siyasi açıdan güçlü bir otoriteye sahip kilisenin öğretilere göre şekillenmiş olduğu bir dönemdir.¹³⁸ Feodal sistemin çarklarını döndüren en önemli sınıfın din adamları olduğu açıktır. Kilisenin krala ve senyörlere verdiği destekler

¹³⁷ Matta, 16/18.

¹³⁸ Kılıç, Demirçelik, "Mülkiyet kavramının Tarihsel...", s.184.

sayesinde çok geniş arazilere sahip olduğunu ifade etmiştik. Bu sayede birçok ruhbanın aynı zamanda büyük toprak sahibi feodal bey olarak nitelendirilebilecek konuma geldiği görülmektedir. Aynı zamanda kilise, sahip olduğu büyük topraklar sayesinde politik anlamda da bir güç haline geldiği görülmektedir.

Halktan aldığı aşar vergileri ve senyörlerden aldıkları topraklardan elde ettikleri gelirlere ilave olarak kilisenin başka bir gelir kaynağı daha vardı ki, bu kaynak reform hareketinin en önemli nedenlerinden biriydi. Bu kaynak 16. yy.da uygulanmaya başlayan endüljans belgesi satma işlemidir. Latince anlamıyla “hayra eğilmek” veya “bağışlanma” demek olan endüljans kelimesi alçakgönüllülük ve verimli kefarete anlamlarına gelen yönüyle dünyevi günahların bağışlanmasını ifade eder.¹³⁹ Hristiyan öğretilerinde günahın dünyevi ve uhrevî olmak üzere iki boyutu olduğuna inanılmaktadır. Manevi karşılığı Tanrı tarafından affedilerek ödenen günahların dünyevi kısmı da kilisenin manevi hazinesine yapılacak olan ödeme ile af edildiği düşüncesine sahiptirler. Rönesans’ın ünlü mimarlarının yaptığı görkemli kiliselerin inşaatı gibi oldukça büyük giderlerinin olması, büyük bir mali desteğe ihtiyacı arttırıyordu. Endüljansın kilisenin bu ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Endüljans, yeni bir uygulama değildi. Bundan önce günahların bedeli ibadetler, günah çıkarma, ayinlere katılma gibi ibadetlerle gerçekleştirilirken artık günahların bedeli para ile ölçülüyordu. Paraya çevrilen günahlardan bazıları şöyleydi:

Ruhban sınıfı dışındakilere karşı işlenen cinayet suçu 15 pound 3 şilin karşılığında Oltadan kalkmaktadır. .

Bu katil aynı gün birden fazla insanı öldürmüş olsa da bir kişiyi öldürmüş gibi bedel öder.

Rahmindeki çocuğunu düşürerek öldüren annenin ve suça ortak olan babanın her ikisinin de 17 pound 15 şilin ödemesi gerekmektedir.¹⁴⁰

Katolik Kilisesi’nin öğretilerine temas edildiğinde kilisenin güçlü konumunun daha iyi anlaşılacağı açıktır. Bu noktada Yeni Ahit’te İsa’nın otoritesi Tanrı oğlu olarak tartışılmaz mutlaklıktır.¹⁴¹ Bir insan ve beklenen Mesih olarak İsa’nın otoritesi, bizzat baba tarafından kendisine tevdi edilmiştir.¹⁴² İsa’nın seçmiş olduğu havariler de bir diğer otoriteyi temsil etmektedirler. Havarilerin sahip olduğu dinî otoritenin kapsamı İsa

¹³⁹ Hannan, “Endüljans...”, s. 209.

¹⁴⁰ Olgun, “Katolik Kilisesi’nin Endüljans...”, ss. 327-346.

¹⁴¹ Yuhana, 5/22-23.

¹⁴² Matta, 8/12.

tarafından oldukça genişletilmiş, havarilere bahşedilmiş dinî otorite ile onlara iman eden kimse, İsa Mesih'e iman etmiş olacak, onları kabul eden Mesih'i kabul etmiş sayılacaktır.¹⁴³ Kilise tarihinde önemli bir yere sahip ve havarisel otoriteyi sonuna kadar kullanan Aziz Pavlus, tıpkı diğer yeni Ahit yazarları gibi otoriteyi çağrıştıran Grekçe "exousia" kelimesini kabiliyet, özgürlük ve halk anlamında kullanmaktadır.¹⁴⁴ İmanı kendinde bulan öncelikli otoritenin Tanrı otoritesi¹⁴⁵ olduğunu düşünen Pavlus, kendisinin İsa tarafından yetki verilmiş bir havari olarak, otorite olarak gördüğü güçleri şu şekilde ifade eder: kendi otoritesi,¹⁴⁶ öteki havarilerin otoritesi,¹⁴⁷ kilise içinde öteki inananların otoritesi¹⁴⁸ ve bizzat kilisenin otoritesi¹⁴⁹. Pavlus bu şekilde havarilerin, kendisinin ve kilisenin otoritesini ifade ediyordu. Pavlus, Mesih'in baş olduğu bir bedeni ifade eden¹⁵⁰ ve onun zihnine hâkim olarak¹⁵¹ gücünü doğrudan Mesih'ten alan¹⁵², kilisenin her şeyi sınayabileceğine¹⁵³, iman edenlerden vahiy alma özelliğine sahip kişilerin de doğruluğunu test etme yetkisine sahip olduğunu¹⁵⁴ düzensizlik yapanları uyarabilmeyi, morali bozuk olanları yüreklendirmeyi, güçsüzlere destek olunmasını ve herkese tahammül edilmesi gerektiğini¹⁵⁵ kilisenin suçlulara yönelik çoğunlukla vereceği cezalandırma ve af yetkisinin bulunduğunu¹⁵⁶ ifade edilmiştir. Pavlus, diğer bir ifadesinde de İsa'nın kendilerini Eski Ahit'tin kurallarından kurtardığını ifade etmektedir.¹⁵⁷ Görüldüğü gibi kilise gücünün kaynağı olarak kutsal kitabı referans almış ve daha sonra inanç ve uygulamaları ile kilisenin otoritesini her alanda tam anlamıyla tesis etmeye yönelik olarak kullanmaya çalışmıştır. Kilise, zaman içerisinde konsül kararlarının alındığı ve bu kararlara uymanın zorunlu hale getirildiği bir süreci başlatmaktaydı. Sonuç itibari ile konsülde alınan kararlara uymayanlara cezai işlemlerin uygulandığı görülmekteydi. Antakyalı Ignatius (Ö.

¹⁴³ Matta, 10/40

¹⁴⁴ Mustafa Alıcı, Roma Katolik kilisesinde iki otorite kurumu; Papalık ve Kilise, *Akra Dergisi*, sy. 5, 2015. s. 45.

¹⁴⁵ I. Korintoslulara, 2/5

¹⁴⁶ II. Korintoslulara, 10/8; Romalılara, 1/1; I. Selaniklilere, 2/6-7; Romalılara, 1 ve 2. Galatyalılara, 1/1-13; 2/10; 1/11-12; 2/1-10. I. Korintoslulara, 9/3-18; II. Korintoslulara, 12/13.

¹⁴⁷ I. Korintoslulara, 11/2; II. Selaniklilere, 2/15.

¹⁴⁸ I. Selaniklilere, 5/12-13; I. Korintoslulara, 7/3-4; 11/10.

¹⁴⁹ Efeslilere, 1/22; 4/15-16; 5/23; Kolesselilere, 1/18; 2/19

¹⁵⁰ Efeslilere, 1/22; 4/14-16; 5/23; Kolesselilere, 1/18; 2/19.

¹⁵¹ I. Korintoslulara, 2/16.

¹⁵² I. Korintoslulara, 5/4; Matta, 18/20.

¹⁵³ I. Selaniklilere, 5/21.

¹⁵⁴ I. Korintoslulara, 14/29-32.

¹⁵⁵ I. Selaniklilere, 5/14.

¹⁵⁶ II. Korintoslulara, 2/6.

¹⁵⁷ Galatyalılara, 5/1-6; I. Korintoslulara, 10/23-25.

110?), bir piskoposun otoritesine boyun eğmeyi Tanrı otoritesine boyun eğmek olarak değerlendirmektedir.¹⁵⁸ Temel olarak baktığımızda Roma Katolik Kilisesi, otoritesini dayandırdığı temel noktanın kurtuluşun temsilcisi olarak kendisini nitelendirdiği ifade edilebilir. Bunun dayanağına daha detaylı bir şekilde temas etmek gerekirse, şunları ifade etmek gerekir: Katolik doktrinine göre Roma'daki kilisenin ilk piskoposu Petrustur.¹⁵⁹ Petrus'un bu önemli göreve ise bizzat İsa tarafından getirildiği ve bu yönüyle İsa'nın Petrus'u bizzat vekil olarak atadığı düşüncesi Katolik teologlar arasında yaygın bir kanaattir.¹⁶⁰ Papa'nın yetkiyi kesintisiz bir şekilde Petrus'tan aldığı düşünüldüğünde, aslında Papa'nın dinsel otoritesine meşruiyet kazandırdığı ve kurtuluşun kaynağı olarak kendisini görmesinin, buradan kaynaklandığı ifade edilmelidir.

Katolik Kilisesi'nin güçlenmesine olanak sağlayan kilisenin inanç ve öğretileri dışında, Katolik Kilisesi'nin temel prensiplerinden biri olan gelenek anlayışına değinmek gerekir. Katolik Kilisesi yetkililerine verilen kutsal kitapları anlama ve yorumlama yetkisi, kutsal kitaplarının anlamı kapalı veya açık ifadeleri kilisenin kabullerine göre ancak gelenekten gelen bir anlayışla yorumlanabilir olduğu anlaşılmaktadır. Zaten kiliseye göre kutsal kitabın kilise yetkilileri dışında yapılan yorumları geçersiz olduğu düşüncesi olduğu görülmektedir. Ruhban sınıfı yani kilise bu şekilde kendisini güçlü bir konuma oturtmuştur. Ruhban sınıfının başında bulunan ve kilisenin işleyişini sağlayan ve en önemli yetkiyi elinde bulunduran Papa'nın kutsal kitapları ve geleneği meşru yorumlamaya sahip olması ve karar verme yetkisi (magisterum)'ne saygı duyar ve ona itaat eder.¹⁶¹ Papa'nın da bu yolla otoritesini Ruhban sınıfı üzerinde sağladığı görülmektedir. Ruhban sınıfının da otoritesini insanlar üzerinde tesis ettiği düşünüldüğünde Papa'nın otoriteyi merkezinde topladığı görülmektedir. Kilise bu şekilde daha önce de belirttiğimiz gibi bir Hristiyan için kurtuluşun ancak kilise ile olduğu ve Papa'nın bu noktada güçlü ve yanılmaz olmasının kaynağını teşkil etmekteydi. Bunu sağlarken de bu özellik, kilise eli ile yapılan yedi sakrament¹⁶², gelenekler ve ruhbanlığın içinde bulunmaktaydı. Katolik Kilisesi'nde komünyon olarak vaftiz olanlar, yeryüzündeki Mesih'in görülen bedeni kiliseye girmiş ve

¹⁵⁸ Alıcı, "Roma Katolik Kilisesi'nde...", s. 9.

¹⁵⁹ Ali İsmail Güngör, Papa'nın Yanılmazlığı Konusunda ki Tartışmalar ve Katoliklerin Yaklaşımları, *Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 12, sy. 34, 2009. s. 11.

¹⁶⁰ Güngör, "Papa'nın Yanılmazlığı...", s. 6.

¹⁶¹ Alıcı, "Roma Katolik Kilisesi'nde...", s. 15.

¹⁶² Yedi sakrament burada vaftiz, Konfirmasyon, Tevbe, Evharistiya(Komünyon), hastaları yağlama, Rahip takdisi ve evlilik şeklinde sıralanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Hristiyan ayinleri sakramentler, Erbaş, Orta Çağ Hristiyan..., s. 43.

iman ikrarı ile sakramentler ve kilise idaresinin kurallarına uymayı zaten kabul etmiş demektir.¹⁶³ Bu durumda ise Katolik Kilisesi'nde Ruhban sınıfı kilise otoritesini elinde bulundurmalarına dayanılarak yedi sakramentlerini yönetme yetkisine sahiptirler. Buna göre sadece onlar, inananları vaftiz edip Evharistiya ayinini yönetebilir, Konfirmasyon Ayini düzenleyebilir veya evliliği gerçekleştirebilir. Yine onlar, bir inananın günah itirafını icra edebilir, ağır hastalara şifa vermek için dua edip onların son yağlamasını gerçekleştirebilirler.¹⁶⁴ Netice itibarı ile Katolik Kilisesi'nin inanç sisteminde kişilerin zorla dayatılarak Hristiyan olmalarının söz konusu olmadığı, lakin kişilerin Katolik bir Hristiyan olduktan sonra inanç ve uygulamalar noktasında kabul edilenlere uymasını zorunlu kılmıştır. Bunu yaparken de Hristiyanların, ruhban sınıfının, dolayısıyla Papa'nın itaati altında olmasına, bu uygulamaların kabul görmesine ve kurtuluşun bir aracı olarak görülmesini kesin kılınmıştır.

Ruhban sınıfının otoritesini İsa'ya dayandırmasının neticesinde, ne kadar zor da olsa inanç noktasındaki uygulamalarını inananlara kabul ettirmekte çok güçlük çektiği söylenemez. Katolik Kilisesi'nin inanç ve uygulamalarının ne şekilde olduğundan bahsettik ama şu şekilde özetleyecek olursak: Katolik Kilisesi gücünün kaynağını, Hz. İsa'nın vekil olarak bıraktığı Aziz Petrus'a dayandırmaktadır. Papa, kilisenin başı ve Aziz Petrus'un halefi niteliğindedir. Papa, gücünün kaynağını İsa'ya kadar dayandırmasından dolayı yanılmazdır ve Katolik Kilise'nin merkezî konumundaki kilise diğer tüm kiliselerden üstün bir konumda olmasını sağlamıştır. Kilisenin insanlar için tek kurtuluş yolu olarak görüldüğünü ifade ettik. Bunun kaynağını da bahsetmiş olduğumuz sebeplerden ve Kutsal Ruh'un kilisenin üzerinde olması ve onu yönetir olmasından alır. Kutsal Ruh ise, baba ve oğuldan çıkar. Kilisenin üzerinde bulunan kutsal ruh kilisenin dinî anlamda en yetkili merciinin olmasına imkân vermiştir.

Katolik Kilise'ye göre insan doğumdan itibaren asli bir günaha sahiptir.¹⁶⁵ Bu asli günahın ise doğumdan sonra çıkarılması gerekir. Günah çıkarma ritüelinin Katolik Kilisesi'nde önemli bir yere sahip olduğunu, her Hristiyan'ın hayatında farklı dilimlerde düzenli olarak günah çıkarması gerektiğinden anlıyoruz. Katolik Kilise'de yine bahsetmiş olduğumuz diğer bir unsurda kilisenin kabul etmiş olduğu sakramentlerdir. Kilise yedi

¹⁶³ Alıcı, "Roma Katolik Kilisesi'nde...", s. 17.

¹⁶⁴ Alıcı, "Roma Katolik Kilisesi'nde...", s. 18.

¹⁶⁵ Kürşat Demirci, "Hristiyanlık...", s. 328.

sakramenti kabul eder.¹⁶⁶ Şuna temas etmek gerekirse kilise tarihinde almış olduğu kararlar nezdinde önemli bir yere sahip olan konsiller, kilisenin inanç ve öğretileri noktasında birçok karar almış ve uygulamıştır.

2. 2. 1. Sosyal Tasavvuru ve Sonuçları

Avrupa toplumunun sosyal yapısını anlamak için Katolik Kilisesi'nin inanç ve uygulamalarını da ele alıp, kilisenin toplum üzerindeki etkisini değerlendirmek gerekir. Orta Çağ Avrupası'nda ilkel kralların yönettiği bir toplum yapısı ve zaman içerisinde azalan etkisine karşın güç ve kaynağının temelinde kilisenin olduğu bir ortam bulunmaktaydı.¹⁶⁷ Katolik Kilisesi Avrupa toplumu üzerindeki sosyal yapıyı etkileyerek, insanların hayatlarının her alanına nüfuz etmeye çalıştığı ifade edilebilir. Avrupa'da o dönemde var olan sınıf ayrımları içinde ruhban sınıfı, ayrı bir sınıfta olmasına rağmen, "imtiyazlı sınıf" olarak diğer sınıflar üzerinde etki etmiştir.

Orta Çağ'da, Avrupa'da var olan feodal sistem aslında birbirini bağlayan ve tamamlayan birimlerin oluşturduğu bir sistem olması ve bu sistem içerisinde en güçlüsünün ve toplum üzerinde etkisinin en fazla olduğu sınıf ruhban sınıfının yani kilisenin olduğu söylenebilir. Kilisenin toplum üstündeki tahakkümü sosyal yapıda insanların kiliseye bağlı ve kilisenin istediği gibi yaşama zorunluluklarının doğmasına sebebiyet verdiği ifade edilmelidir. Bunun yanında Henry Pirenne'in ifade ettiği gibi, ticaretin azalma durumunun ve yabancı tüccarların kilise üzerinde hiçbir olumsuz yansıması olmamış, aksine şehirlerin nüfusu düşmüş ve insanlar kentlerde yoksullaşmış, piskoposlar ise gücünü ve zenginliğini arttırmışlardır.¹⁶⁸

Orta Çağ Avrupa'sında o dönem var olan feodalite, toplumumdaki insanları sınıfsal bir ayrıma tabi tutmuştur. Bu sınıfsal ayrım içerisinde kilise kendisine güçlü bir konum elde etmeye çalışmıştır. Bahsetmiş olduğumuz feodal sistem içerisinde kişinin bulunduğu konumu ne olursa olsun dine uygun bir şekilde hayat sürme zorunluluğu olduğu bilinmektedir. Feodal sistemde ilişkilerin kurulması ve insanlar arasında adaletin tesis edilmesinin de anca Tanrı'nın eliyle sağlanabileceğine ve Tanrı'nın günlük yaşantıyı

¹⁶⁶ Harman, "Katoliklik...", s. 58.

¹⁶⁷ Torbjorn L. Knutsen, *Uluslararası ilişkiler teorisi tarihi*, Açılım Kitap, İstanbul, 2006. s. 35.

¹⁶⁸ Yusuf Pustu, "Küreselleşme sürecinde kent: Antik siteden dünya kentine", *Sayıştay dergisi*, sy. 60, 2006. s. 137.

kontrolü altında tuttuğuna inanılıyordu.¹⁶⁹ Bu inanç feodal sistem içinde kilisenin konum itibari ile güçlenmesine olanak sağlamış ve din adamlarının kendilerini bir kontrol mekanizması gibi görmelerine sebebiyet vermiştir. Daha genel bir şekilde ele alacak olursak, Avrupa’da var olan yönetimlerin kaynağın da Tanrı olduğu düşüncesi, güç merkezlerinin kendi aralarında mücadeleye girmelerine sebebiyet vermektedir. Bu duruma ek olarak bir de halkın güvenini kazanmak ve otoriteyi tesis etmenin yolunun dinî yollarla mümkün olması durumunu düşündüğümüzde bu çekişmelerin boyutunu anlamamız daha kolay olacaktır. Bu çekişmeler neticesinde daha bölgesel bir yönetim tarzı olan feodal sistemin, Avrupa’da güçlendiğini görmekteyiz.

Feodal sistem içerisindeki birimlerin en üstünde bulunan Kral, gücün kaynağının din ve Tanrı olduğu düşüncesinden yola çıkarak dinî otoriteyi elinde bulundurmanın zorunlu olduğu düşüncesini ortaya koyuyordu. Papa’nın bu dinî otoriteyi kullanarak feodal sistem içerisinde kendisine sosyal ve ekonomik anlamda feodalitede bir tahakküm kurduğunu görmekteyiz. Öyle ki Papa’nın feodal sistem içerisinde oluşturmuş olduğu tahakküm, sistemin en altında bulunan serflerden en yukarısı olan krallara kadar uzanmakta olduğu görülmektedir.

Kilisenin Avrupa’da sosyal hayat üzerindeki etkisini anlamak adına, adeta kilisenin yaptırım araçlarına dönüşen uygulamalarına da bakmak gerekir. Katolik Kilisesi’nde inanç ve uygulamalara değinmek gerekirse, bunlardan ilki Engizisyon mahkemeleridir. Engizisyon mahkemeleri resmî olarak Papa IX. Gregoirius zamanında kurulmuştur.¹⁷⁰ Engizisyon mahkemeleri, 8. yy.dan itibaren Hristiyanlıktan çıkanlar ve kilise tarafından ortaya konulmuş öğretilere uygun hareket etmeyenlere karşı ortaya çıkmış mahkemelerin genel ismidir.¹⁷¹ Buna karşın Avrupa’da kilisenin doktrinlerine ters düşen birçok uygulamanın da ortaya çıktığını görmekteyiz. Carhar, Albigeois, Patarin gibi isimlerle anılan bu akımlar, kilise tarafından sapkın ilan edilerek insanlar arasında bir karşıklığın olması engellenmek istenmiş ve bu şekilde nitelendirilmişlerdir.¹⁷² Tabi ki kilise bu akımlardan fazlası ile rahatsız olmuş ve bunlara karşı başka önemli tedbirler almaya çalışmıştır.

¹⁶⁹ Mark A. Kishlansky, *Batının Kaynakları: Batı Medeniyeti okumaları*, Açılım Kitap, İstanbul, 2009. s. 301.

¹⁷⁰ Ali Erbaş, “Orta Çağ Hristiyan Dünyasında Dinsel Şiddet: Çatışmalar ve Engizisyon”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sıra No: 7, Kayıt No: 557, 2013. s. 43.

¹⁷¹ Kürşat Demirci, “Engizisyon...”, ss. 238-240.

¹⁷² Ahmet Hikmet Eroğlu, “Engizisyon terörü”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, sy. 20, 2004. s. 4.

Papa, krallar ve diğer hüküm süren senyörler Hristiyanlığın birleştirdiği bir dünyada yaşadıklarına inandıkları için ve bu nedenle de kilise tarafından kurulan Katolik düzenin “hayatın kurallarını oluşturması gerekir” düşüncesi, o dönem Avrupa’sının ortak kanaatini teşkil ediyordu.¹⁷³ Engizisyon mahkemelerinin belli bir amacı olduğu ve bu amacıyla kilisenin otoritesini ve nüfuzunu güçlendirmesine olanak sağladığı açık bir şekilde görülmektedir. Kilise bu uygulamalarla kendisine karşı çıkan, kilisenin doktrinlerini reddeden veya bunları yerine getirmeyen herkesi bir şekilde cezalandırmanın yolunu bulmuştu. Burada şuna da değinmek gerekir: Engizisyon mahkemelerinin üstlenmiş olduğu görev ve yetki alanı Orta Çağ Avrupa’sında farklı inanç ve uygulamalara karşı oluşu ve o dönemki Avrupa’nın belki de karanlık diye nitelendirilmesine sebep olan ve bilimsel gelişmelere olanak tanımayan o ortamın hazırlayıcısı konumundaydı. Engizisyon mahkemelerin oluşturmaya çalıştığı bu atmosferde sosyal anlamda gelişmeyen ve yeniliğe kapalı bir toplum oluşturarak bilimden uzak kalmasına sebebiyet verdiği açıkça görülmektedir. Bu da Avrupa toplumunun birçok konuda gelişmesinin önünü tıkayıcı nitelikte olmuştur.

Engizisyon mahkemelerinin varlığının toplum üzerindeki etkisini daha detaylı bir şekilde ele almak gerekirse; Avrupa’da süregelen Katolik anlayışının değiştirilmesine izin vermeden, aynı şekilde devam etmesini ve Katolik Kilisesi dışında yeni anlayışlara olanak tanımamayı sağlamak olduğu söylenmelidir. Engizisyon mahkemelerinin bunu sağlarken de Katolik Kilisesi’nden bizzat destek alması, kilisenin kabullerinin dışında tüm fikirlere ve kurallara karşı çıkması göz önünde bulundurulduğunda Engizisyon mahkemelerinin Katolik Kilisesi’nin himayesinde yürütüldüğü açıktır. Engizisyon mahkemelerinin vermiş olduğu cezaların korkunç boyutlarda olduğu görülmektedir. 1573 yılında yakalanmış olan dört suçlu Lima’da bulunan Engizisyon mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılmış olup bu dört kişiden bir tanesinin ölüm cezası, yanan odunlar içinde yakılarak verilmiştir.¹⁷⁴ Kilisenin bu uygulamaları, Avrupa’da reformun öncesinde çok ürkütücü bir ortamın bulunduğunu görmek açısından önemlidir. Kiliseye olan güven duygusunu sarsan bu uygulamalar, toplumsal anlamda insanlar açısından korku mekanizmasına dönüşmüş durumdaydı. Reform öncesi gelişen bu uygulamalar, Katolik Kilisesi’nin gücünü bu

¹⁷³ Eroğlu, “Engizisyon...”, s. 4.

¹⁷⁴ Erbaş, “Orta Çağ Hristiyan Dünyasında...”, s. 43.

bölgelerde korusa da reform sonrasında Almanya’da bu uygulamalara son verildiği ve Katolik Kilisesi’nin nüfuzunun kırıldığı görülmüştür.

Kilisenin yapmış olduğu pek çok uygulamanın kilisenin güçlenmesine zemin hazırlayan sistematik uygulamalar olduğu ifade edilmelidir. Daha önce değinmiş olduğumuz Engizisyon mahkemelerinin kilise himayesinde işleyişini sürdürdüğünden bahsetmiştik, şimdi değineceğimiz aforoz meselesi ise doğrudan kilisenin elinde olan ve kilisenin yetkili olduğu bir durumdur. Öyle ki kilisenin elinde bulunan aforoz yetkisi ile kendisine ters düşen eylem ve işlemlerde bulunan kişilere Katolik Kilisesi ile bir bağının kalmadığını söylemesi ve istediği bir uygulamayı da aforoz yetkisi ile uygulatmamaya çalışması elinde büyük bir yaptırım gücünün olduğunu gösterir niteliktedir.

Kilisenin aforoz yetkisinin toplu bir şekilde kullanıldığı durumlara bakıldığında 12. yy.ın sonuna doğru otuz yıllık süre zarfı içinde Fransa, İskoçya ve İngiltere’nin toplu bir şekilde aforoz edildiği görülmektedir.¹⁷⁵ Böyle bir durumda ise bir ülkenin aforoz edilmesiyle o ülkede kilise ayinleri yerine getirilmez, ölüleri gömülmez, evlilik merasimleri de gerçekleştirilmezdi.¹⁷⁶ Kilise bu uygulaması ile birlikte çok daha büyük ve geniş bir yaptırım gücüne sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Kilisenin aforoz yetkisinin toptan bir bölgeyi kapsayacak şekilde kullanılmasının yanında kişiler için ve hatta krallar için kullanılması kilise için çok da zor bir durum olmadığını bilinmektedir. Kilise hâkimiyetini reddettiği için tahtından olan IV. Henry (1050-1106)’nin tahtına yeniden oturabilmek için İtalya’ya kadar giderek Papa Gregorius’la görüşmesi ve ondan defalarca af dilemesi¹⁷⁷ kilisenin aforoz yetkisinin kişiler üzerindeki tesirini gösterir niteliktedir. Kilisenin bu yetkiyi elinde bulundurabilmesini sağlayan temel dayanağın dinî metinler olduğunu ifade etmek gerekir. “Aşağılık köpekler, büyücüler, cinsel ahlaksızlıkta bulunanlar, adam öldürenler, puta tapanlar ve yalanı sevip hile yapanların hepsi dışarıda kalacaktır.”¹⁷⁸ İfadesi ya da “Biz ya da gökten bir melek bile, size bildirdiğimiz bir müjdeye ters düşen bir müjde bildirirse, ona lanet olsun.”¹⁷⁹ Bu kutsal kitap ifadeleri, kilisenin aforoz yetkisini kutsal metinlerine dayandırıldığını gösterir

¹⁷⁵ Erbaş, “Orta Çağ Hristiyan Dünyasında...”, s. 43.

¹⁷⁶ Wels, *Kısa Dünya Tarihi...*, s. 176.

¹⁷⁷ Ağaoğulları, Köker, *İmparatorluktan Tanrı devletine...*, s. 178.

¹⁷⁸ Vahiy, XXII/15.

¹⁷⁹ Galatyalılara, I/8.

niteliktedir. Papa'nın aforoz yetkisini kullanmaktan yana hiçbir çekincesinin olmadığını o yüzyıllarda rahatlıkla görebilmekteyiz.

Tüm yetkinin kendinde olduğunu ve bunun da kutsal kitap ile sabit olduğunu düşünen kilise, gücünün kaynağını tamamıyla Tanrı'ya dayandırmış ve tüm yetkiyi adeta elinde bulundurmuştur. Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'e göre Tanrı, Hristiyanlığın korunması için iki tane kılıç vermiştir.¹⁸⁰ Papa'nın düşüncesi ise verilmiş olan bu kılıçların kullanma yetkisinin kiliseye ait olmasıdır. Papa, kiliseyi koruyacak olan bu kılıçların kullanımını kendi tasarrufuna bırakarak kılıçlardan ruhani olarak kabul edileni kendisine, dünyevi olanını ise krala verecektir.¹⁸¹ Kutsal kitaba dayandırılan bu ifadeler Papa'nın bir güç merkezine dönüşmesine katkı sağlayan unsurlar olmuştur.

Papalık merkezi; güçlenerek imtiyazlı bir ruhban sınıfı olarak ön plana çıktıktan sonra, ruhban sınıfı için cazip bir güç merkezine dönüşerek çekim merkezi olmuş ve kendi aralarında da mücadeleye girişmelerine sebebiyet vermiştir. 1378-1415 yılları arasında hem Avignon'da hem de Roma'da ayrı ayrı papalar hüküm sürmüş ve karşılıklı olarak aforozlaşmışlardır.¹⁸² Bu durumun toplum nezdinde papalık kurumuna duyulan güvenin zayıflamasına da sebep olduğu açıkça söylenebilecektir.

Avrupa'da Katolik Kilise'nin sosyal hayat üzerindeki etkisini anlamak ve ileride meydana gelecek olan reformun ortaya çıkmasında bu uygulamaların nasıl bir etkiye bulunduğunu anlama açısından önemli unsurlardan biri de şüphesiz endüljans meselesidir.¹⁸³ Kişinin günahları için pişmanlık duymasının gerekli olup ve bu günahlarını kiliseye bağlı bulunan papazlara itiraf etmesiyle gerçekleşen bu süreç,¹⁸⁴ Avrupa toplumlarını ekonomik anlamda sömüren bir sistem haline geldiği ve sosyal hayatı doğrudan etkileyen bir uygulama olduğu görülmüştür.

Papa'nın ve ruhban sınıfının zayıflayan maddi durumunun endüljans ile düzeltilmeye çalışılması, bu uygulamanın zamanla Avrupa'nın pek çok yerine yayılmasına ve kilisenin bu durumu ekonomik istismarına sebebiyet vermiştir. Daha sonraki süreçte Papa ve ruhban sınıfı endüljans olayını daha da genişleterek daha çok maddiyat kazanmayı amaç edinir hale gelmiştir. Netice itibari ile Papa ve ruhban sınıfı zamanla zenginleşirken,

¹⁸⁰ Luka, 22.38.

¹⁸¹ Erbaş, "Orta Çağ Hristiyan Dünyasında...", s. 43.

¹⁸² Eroğlu, "Hristiyanların Bölünme Sürecine...", s.13.

¹⁸³ Hannan, "Endüljans...", s. 40.

¹⁸⁴ Hannan, "Endüljans...", s. 40.

insanlar ekonomik anlamda kötü duruma düşmeye başlamışlardır. Bu durum, halkın kiliseye karşı bakış açılarını değiştirmeye başlamış ve onlara karşı güvenleri sarsılır hale getirmiştir.

Bunların yanında Manastır Kurumu da Orta Çağ Hristiyanlığında Katolik Kilisesi'nin sosyal hayat üzerindeki etkisini anlamak adına önemli bir yere sahiptir. Hristiyan manastırcılığı, özellikle Mısır'da ortaya çıkan manastır hareketine dayandırılmaktadır. Bu manastırcılığın ortaya çıkmasına sebep olan durum ise ibadetlerini rahatsız edilmeden daha sakin bir yerde yapabilmek adına kalabalık şehir hayatından uzaklaşmak istemeleri idi. Daha sakin bir hayat yaşamak isteyen bu insanlar çöle çekilmeye başlamışlardır. Hristiyan manastırcılığının ortaya çıktığı noktayı ifade eden ve bu şekilde kabul edilen, Mısır'da genellikle “çöle çekilmek” anlamına gelen münzevilğin¹⁸⁵ ortaya çıkış sürecinde birçok etkeni sıralayabiliriz. Tabi bunların en önemli unsurlarından biri kilisenin dünyevileşmesi olarak gösterilebilir. Kilisenin güçlenmesi, dünya hayatında söz sahibi olması ve ekonomik olarak yükselmesi onun dünyevileşmesine sebebiyet vermiştir.

Kilisenin ekonomik gücünün artması ile oluşan dünyevileşme ile Hristiyanlık dinine yeni mensup olan bazı insanların dindar Hristiyanlarca sorgulanmasına sebep olmuş ve bu kitleleri hakikî Hristiyan bulmayan kimseler kiliseden de uzaklaşmak istemişler ve çöllere çekilerek kendilerinin Tanrı'ya adandığı sade bir hayat yaşamayı istemişlerdir. Bu kimselere göre kiliselerde maneviyatın kalmadığı ve samimi insanların sayısının azaldığı bir ortam bulunmaktaydı.¹⁸⁶ Bu gibi durumlar bir kısım Hristiyan'ın kilise ve şehir hayatından uzaklaşarak çöl ya da kırsal bölgelerde yaşama ve inzivaya çekilme eğilimini güçlendirmiştir. Kasabalardan ve köylerden çöllere çekilen insanların buralara gitmesinin sebebi, vaftizci Yahya ve İsa'yı taklit etmek amacıdır.¹⁸⁷ Çöle çekilen insanlar buralarda dünyanın onları günaha sürükleyen olumsuz yanları ile daha az karşılaşıyorlar ve bu sayede çöl, Tanrı'nın istediği gibi bir Hristiyan olmalarına elverişli bir ortam haline geliyordu.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Ayça Tiryaki, “Erken Hristiyanlık Döneminde Manastır Sisteminin Doğuşu”, *Sanat Tarihi Dergisi* c. 16, sy. 2, 2007. s. 50.

¹⁸⁶ Bilal Baş, “Hristiyan Manastırcılığının Doğuşu”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 44, 2013. s. 195.

¹⁸⁷ Tiryaki, *Erken Hristiyanlık Döneminde...*, s. 51.

¹⁸⁸ Baş, “Hristiyan Manastırcılığının Doğuşu...”, s. 196.

Çöl hayatında ilk münzevilerden olan Antonius (251-356) çölün imkânlarını ortaya çıkaran ilk kişi olmuş ve kendisini birçok kişinin benimsemesini sağlayarak, çölde yaşadığı deneyimlerden onların da faydalanmalarına izin vererek, etrafında bir topluluk oluşmasını sağlamış, bu da ilk Hristiyan manastır topluluğunu oluşturmuştur.¹⁸⁹ Bu ilk dönemde kurulan manastırlar kent merkezlerinden uzak uç bölgelerine yapılırken sonrasında kent merkezine yapılmaya başlanmıştır.

Her ne kadar manastır hayatı Ortodoks mezhebinin ve Bizans'ın içinde gelişen kurum olsa da, manastır hayatının sunmuş olduğu sade bir hayat yaşama (asketizm) fikri ile farklı bölgenin ve birçok insanın dikkatini çekmiştir. Manastır kurumunun oluşturmuş olduğu çoklu sistem o dönemde Avrupa'nın içinde bulunduğu veba salgınına da göz önünde bulundurursak bazı insanlar için sığınılacak bir yer haline gelivermişti. Asketizm sadece Ortodoks Hristiyanlar içinde değil, birçok heretik, heterodoks ve nitekim Hristiyan olmayan kişi ve gruplar içinde yayılmıştır.¹⁹⁰ Manastırlar ilk başlarda kiliseye bağlı kurumlar değillerken sonraki süreçte kiliseye entegre¹⁹¹ kurumlar haline gelmişlerdir. Manastır hayatı her kadar Bizans ve Ortodoksluğu ilgilendiren bir dinî yaşantı olsa da burada buna değinmemizin sebebi o dönem Hristiyan toplumunun bir parçası olan ve manastır hayatını benimseyen bu insanların toplum yapısını daha iyi anlamamıza katkı sunmasıdır. Manastırlar, ilk başlarda her ne kadar kiliseye bağlı kurumlar olmasa da sonraki süreçte buralara da kilisenin egemen olamaya çalışması, kilisenin dinî anlamda gücün sadece kendi elinde bulunması gerektiği görüşünü anlamak adına önemlidir. Ayrıca manastırların zamanla ekonomik olarak güçlenmesi ile birlikte kilisenin bu manastırları kontrolü altında tutmaya çalışması yine göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur.

Görüldüğü gibi kilisenin inanç ve uygulamaları, sosyal anlamda insanların hayatlarını her yönü ile kapsayan ve kuşatıcı bir hal alarak, insanlar üzerinde dinî bir otorite kurmayı amaçlamıştır. Kilise bunu yaparken, insanları maddi anlamda sövmeye çalıştığı görülmektedir. Bu durumda insanların kiliseye karşı güvenleri sarsılmış ve bir süre sonra Almanya'da başlayacak olan reformasyon hareketlerine zemin oluşturacak hale gelmiştir.

¹⁸⁹ Tiryaki, "Erken Hristiyanlık Döneminde...", s. 52.

¹⁹⁰ Baş, "Hristiyan Manastırcılığının Doğuşu...", s. 202.

¹⁹¹ Baş, "Hristiyan Manastırcılığının Doğuşu...", s. 202.

2. 2. 2. Ekonomik Tasavvur ve Tasarrufları

Katolik Kilisesi'nin ekonomik tasavvurlarına değinirken, Katolik Kilisesi'nin inanç ve uygulamalarında yer alan endüljans meselesine daha çok temas etmek ve bunun üzerinden gitmek gerekir. Katolik Kilise'de günah işleyen bir kişinin günahlarının affı için endüljans olması gerekir. Yani kişinin günahları için pişmanlık duyması ve günahlarını itiraf ettikten sonra bir kefareti ile kişinin günahlarının affedilmesi söz konusuydu. Hristiyan bir kişinin günahlarından kurtulmak için başlatılan bu sürecin yerine getirilmesi için Tanrı ile günah işlemiş insan arasında, bağışlanma işine aracılık yaparak bu işi yapması gereken bir rahip yer almaktadır.¹⁹² Tanrı ile bağışlanması gereken kişi arasında kilisenin ruhban sınıfından bir kişinin aracı olarak yetkili olması, Katolik Kilisesi'nin endüljans ile ekonomik anlamda bir sömürü düzeni kurmasına sebep olmuştur. Katolik konfesyon metinlerinde tövbekârlık eylemler; yaptıklarından dolayı içinden pişman olmak, dil ile bunları itiraf etmek, davranışta ise kibirden arınmış bir şekilde tevazu sahibi olarak ve bunun karşılığında buna kefareti olabilecek şey ile bunu karşılama şeklinde bir bütünlük içinde devam etmektedir.¹⁹³ Günahkâr kişi, yapmış olduğu için pişmanlık duyarak bunu dili ile ikrar etmesi sayesinde manevi günahlarından arınmayı sağlayabilir, fakat dünyevi günahlarından arınmayı sağlayamaz. Kişi dünyevi günahlarının silinmesi için, dünyevi bir ceza çekmesi esastır. Bu cezanın miktarını belirlemekle yetkili kurumun ise kilise olduğu ifade edilmiştir.

11. yy. sonlarına kadar genel anlamda koruyabilen günah bağışlama ritüeli, Papa II. Urbanın (1042-1099) 1095 tarihinde yapılan Cleermont Konsili ile Papa'nın haçlı ordusuna katılan herkesin umumi endüljansa ulaşacağını ilan etmesi ve bunu resmî anlamda düzenleyerek kanunlaştırmasıyla yeni bir boyut kazandığı ifade edilmelidir.¹⁹⁴ Clermont Konsili'nde alınan karar ise şu şekildedir: Her kim, şöhreti için veya zenginlik gayesi taşımaksızın, Kudüs'te bulunan Tanrı kilisesinin kurtuluşu için bu yolculuğa çıkarsa, katılmış olduğu bu sefer, onun tüm günahlarının kefareti olacaktır.¹⁹⁵

Katolik Kilisesi'nin Hristiyan dünyasına yönelik bu çağrısı, Haçlı Seferleri'ne katılım oranının hızlı bir şekilde artmasını sağlamış ve sefer için gerekli görülen asker

¹⁹² Olgun, "Katolik Kilisesi'nin Endüljans...", s. 330.

¹⁹³ Dominik Pamir, *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, Libreria Editrice Vaticana Yayınevi, Paris, 2005. s. 353.

¹⁹⁴ Pamir, *Katolik Kilisesi...*, s. 353.

¹⁹⁵ Olgun, "Katolik Kilisesi'nin Endüljans...", s. 333.

sayısına ulaşılması hedeflenmiştir. En yetkili merciin Papa olduğu ve çağrıda en önemli figür olan Papa'nın başını çektiği Katolik Kilise'nin bu uygulaması kilisenin etki alanını görmek açısından önemlidir. Çünkü Papa bu çağrı ile aslında sadece bulunduğu alanda değil diğer ülke toplumları üstünde etkili olduğunu politik anlamda göstermiştir. Papa'nın bu geniş coğrafyadaki etkisi ruhban sınıfı için çok daha fazla endüljans anlamı taşıyordu. Netice itibari ile Papa Batı Avrupa'yı ekonomik anlamda etkisi altında tuttuğunu ispatlar nitelikte bir uygulama ortaya koymuştur. Daha sonraki süreçte, Sixtus'un, 1476 yılında, Araf'ta kalıp azap çeken ruhların da bağışlanabileceklerini ilan etmesiyle endüljans, Araf'ta bulunan ruhların da bağışlanmasını sağlayan ve onlar için bunun fırsat olarak nitelendirildiği bir durum olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁶ Bu dönemde endüljans günahların bağışlanması için bir uygulama gibi görünse de sonraki süreçte kiliseye maddi kazanç sağlayan bir uygulamaya dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Endüljans ritüelinin ortaya çıkmasında ve yayılmasında Papalık ve kilisenin zamanla artan masraflarının etkili olduğu söylenmelidir. Çünkü Papalık Kurumu Avrupa'da sosyal alanda veya politik alanda etkili olmaya çalışırken maddi açıdan büyük bir ekonomik güce ihtiyaç duyuyordu. Diğer taraftan ise ruhban sınıfının gösterişli ve sadelikten uzak hayatı da kilisenin maddi gereksinimleri arttırıyor, endüljansın ekonomik anlamda kilise için önemini arttırıyordu. Önceleri günahların affedilmesi için karşılık olarak manevi ritüeller ve ibadetler yeterli iken sonraki süreçte ise dünyevi günahların karşılığını maddi yardımların aldığı görülmektedir. Kiliseye hangi günaha karşılık ne kadar bağış yapılacağı bile açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Endüljans uygulaması tüm Avrupa'da kilisenin din adamları tarafından yürütülmekteydi. Almanya'da da, önünde haç işareti bulunan, papalık arması ve kendi mevkini işaret eden figürler taşıyan Tetzl, heybetli bir alayla şehirlere gelerek, Endüljans üzerine insanlara vaazlarda bulunmuş ve onlara mali bir kefaretle bağışlanmaya davet etmiştir.¹⁹⁷ Endüljansın Avrupa'da sosyal hayatı çok yönlü bir şekilde etkilediği görülmektedir. Kilise ve ruhban sınıfı endüljans ile ekonomik anlamda güçlenirken, halk kilisenin bu uygulamasından dolayı maddi anlamda zayıflamıştır. Ruhban sınıfının ekonomik alanda güçlenmesi ile gösterişli ve rahat hayat yaşamaları, bir süre sonra halkın da dikkatini çekmiş, kiliseye karşı bakış açısının değişmesine sebep olmuştur.

¹⁹⁶ Olgun, "Katolik Kilisesi'nin Endüljans...", s. 334.

¹⁹⁷ Olgun, "Katolik Kilisesi'nin Endüljans...", s. 339.

Özellikle Almanya’da Tetzl’in endüljans uygulamaları bir süre sonra Martin Luther’in bulunduğu bölgeye kadar gelince, Luther endüljans uygulamasına tepkisini dile getirmeye başlamıştır. Sonuç itibari ile kilisenin ekonomik tasavvurları açısından endüljans önemli bir yer tutmuş ve bu alanda kilisenin imkânlarını genişletme imkânı sunmuştur. Endüljans ile zamanla halk içinde rahatsızlık oluşmaya başlamış ve ruhban sınıfına olan güveninin zedelenmesine ve bakış açısının iyiden iyiye değişmesine sebep olmuştur.

2. 2. 3. Politik Tasarrufları ve Sonuçları

3. yy.ın henüz başında Roma imparatoru Konstantin tarafından MS 313 yılında Milano Fermanı ile Hristiyanlığın öğretilmesinin özgür bırakılmasının ardından Katolik Kilise hızla güçlenmeye başlamıştır.¹⁹⁸ Daha önceki yıllarda Roma’da güçlük yaşayan Hristiyanlar için bu gelişme gayet olumlu olmuştur.

Daha sonra Hristiyanlığın Roma’da resmî din olarak kabul edilmesiyle birlikte kilisenin resmi bir kurum haline gelmesiyle daha da güçlenmiştir. Batı Avrupa’da Roma İmparatorluğu’nun yıkılması ile siyasal bütünlük ortadan kaybolmuş ve bu süreçle birlikte, toplumun yapısı bozulmuş, şehir devletlerinin yerini kırsal yaşamın ağırlıkta olduğu tarımla uğraşan bir sınıfın aldığı görülmektedir. Avrupa’da kilise her ne kadar resmî din haline dönüşmüş olsa da kralların kilise üzerindeki etkisi açıktır.

Bunlara rağmen Katolik Kilisesi ile Roma İmparatorluğu arasındaki ilişkinin gergin olduğu söylenebilir. Hristiyanlığın I. Teodosius döneminde resmî din haline gelmesine rağmen, kilise imparatorlukta resmî bir yere sahip değildi, bir baskı grubuydu.¹⁹⁹ İlk dönem Hristiyanlık bu şekilde kralların etkisinde kalırken, Papa’nın gücünün de dini anlamda Roma’nın dışına çıkamadığı görülmektedir. Daha sonraki süreçte imparatorluğun zayıflamaya başlaması ile birlikte Roma’nın da ikiye bölünmesiyle siyasal düşüncede yeniliğe gitmesine sebep olduğu görülmektedir. 11. yy.da Avrupası içinde bulunduğu ahlaki yozlaşma ve güçsüzlük karşısında Papalık kendini yenilemeye gitmiştir.²⁰⁰ 1073’de Papa seçilen VII. Gregory ile reformlar hız kazanmıştır.²⁰¹ Papalığın bu dönemde büyük bir güç haline dönüşmeye başladığı ifade edilebilir. Gregory, reformları ile papalık yerel

¹⁹⁸ Ağaoğulları ve Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine...*, ss. 110-111.

¹⁹⁹ Segah Tekin, Esra Banu Sipahi, “Kent, Yönetim, Din, Siyaset ve düşünce bağlamında Orta Çağ Avrupa’sına ilişkin genel bir değerlendirme”, *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 17, 2014. s. 200.

²⁰⁰ Tekin, Sipahi, “Kent, Yönetim...”, s. 200.

²⁰¹ Tekin, Sipahi, “Kent, Yönetim...”, s. 200.

kiliselerinin üstündeki gücünü arttırırken, kiliseler de halkın yaşamı üstündeki etkisini arttırmış ve hayatın her alanını kontrol altında tutmaya yönelik adımlar atmıştır.

Avrupa’da siyasi bütünlüğün olmayışı, feodal devlet düzeninin ortaya çıkışı, kilisenin ve Papa’nın bir güç merkezi haline dönüşmesine olanak sağlamıştır. Charlamagne(Büyük Kral), kazandıkları ürünlerin onda birini öşür (ladime) olarak yaşadıkları yerin Ruhan işine vermeleri için ülkesindeki uyruklarına Emir Nağmeler yayınlayınca ekonomik olarak da büyük güce kavuşmuş olmuştur.²⁰² Görüldüğü gibi kilise Avrupa’nın siyasi atmosferinde bir şekilde güçlenmiş ve büyük bir gücün odak noktası haline dönüşmüştür.

Papa’nın asıl amacının artık Hristiyan birliğini sağlamak olduğunu ve bunun neticesinde de Ortodoks Kilisesi üstünde de bir hâkimiyet kurmaya çalıştığı görülmektedir. Haçlı Seferleri’nin nedenlerinden birini teşkil eden bu sebep, Hristiyanlığın yeni bir yapıya bürünmesine sebep olmuştur. Tabii Papa’nın ve kilisenin bununla da yetindiği görülmemektedir. Hristiyanlığın farklı bölgelere yayılmasını sağlamak, yeni hedeflerinden biriydi.

Hristiyanlık, eşitlikçi öğretiyeye sahip bulunmakla beraber en baştan itibaren eşitliksiz ve hiyerarşik bir yapı arz etmiştir.²⁰³ Avrupa’nın Orta Çağ’da ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan kendinden önceki medeniyetlerden ayırt edici özellikleri, kapalı tarım toplumlarının teokratik bir anlayışla yönetildiği feodal birimlerden meydana gelmesi, merkezî iktidarın yokluğu, yönetimde yerelliğin öncelikli olması ve toplumsal hayatın din çerçevesinde şekillenmesi ile Hristiyanlık kurumsallaşmıştır.²⁰⁴ Kilisenin engizisyon mahkemeleri ile sosyal, siyasi ve ekonomik hayata damgasını vurarak, Orta Çağ’da bilimsel gelişme ve değişimin önünü tıkadığı görülmektedir.

Katolik Kilisesi, reform sürecine kadar olan bu kısımda Avrupa’da zamanla teokrasi üzerinde de dinî otoritesini tesis etmeye çalışmıştır. Özetle ifade etmek gerekirse Hristiyanlık Batı Avrupa’da ilk dönemlerde mevcut sayının azlığı ve teokrasiye dair fazla bilgi sahibi olamamasından kaynaklı baskı altında zayıf bir kurum olarak kalmıştır. Daha sonraki süreçte özellikle Hristiyanlığın Roma’da resmî din olarak kabulünden sonra, kilise daha rahat hareket eder konuma gelmiştir. Yine de İmparatorun gücünün kaynağının dinî

²⁰² Mehmet Aydın, *Hristiyan Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995. s. 114.

²⁰³ Tekin, Sipahi, “Kent, Yönetim...”, s. 10.

²⁰⁴ Tekin, Sipahi, Kent, Yönetim..., s. 190.

temele bağlanması Papa'nın ve din adamlarının onun hâkimiyetinde olmasına sebebiyet vermiştir. Avrupa'nın parçalanmış siyasi atmosferinde krallarda siyasi birlik olmamasına rağmen Papa ve din adamlarının kontrolü sağlanarak dinî otoritenin merkezinin kendileri olmasını sağlamaya çalışmışlardır. Daha sonraki süreçte Charlangne hanedanı ile kilise farklı bir boyut kazanmış ve teokrasi üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Papa 11. yy.dan itibaren reforma kadar olan süreçte dinî otoritesini sağlamış ve bu otorite ile birlikte teokrasiyi de yönetir hale geldiği görülmektedir.

Hristiyanlığın teolojik anlamda en çok üzerinde durduğu konulardan biri İsa'nın konumu meselesi olduğu ifade edilebilir. Hristiyanların bu konuda tereddütte kaldıkları görülmektedir. Çünkü İsa'yı bir insan gibi değil, insanların günahlarını üstlenerek onları günahlarından kurtarmak için dünyaya gelen, insan görünümüne bürünen bir varlık olarak kabul ettikleri bilinmektedir. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu söyleyerek onu bir nevi ilahlaştırmışlardır. Böylece İsa'yı merkeze alan bir yaklaşım ortaya çıkarak kurtuluş için İsa'ya uymak ve onun yolundan gitmek gerektiği görüşü benimsemişlerdir. Buna göre ilk olarak Baba-Tanrı'nın görevi yaratma, ikincisi Oğul-İsa'nın görevi kurtarma ve üçüncüsü ise Kutsal Ruh'un görevi kutsamadır.²⁰⁵ Buradan da anlaşılacağı gibi İsa'yı, inananlar kurtuluş olarak görmüşler ve Tanrı'nın yerine İsa'yı merkeze alan bir yaklaşım sergilemişlerdir. Tertullian, *Apology* kitabında “O, Allah'tan çıkmıştır ve bu çıkıştan meydana gelmiştir; bu yüzden O, Allah'ın oğludur ve Allah ile aynı cevhere sahiptir. Tanrı'nın kendisidir ve Tanrı'nın oğludur ve ikisi birdir.”²⁰⁶ demiştir. Asırlar boyunca devam eden bu anlayışla birlikte, devam eden süreç sürekli sorgulanmış ve Hristiyan din adamlarınca İsa'nın tabiatına yönelik bakış açısı geliştirilmeye çalışılmıştır.

İlk Hristiyanlığın olduğu dönemde Pavlus ve Havariler arasında İtikadî ve Fıkhi anlayışmazlıklar ortaya çıkmış²⁰⁷ ve bu anlayışmazlıkların üzerine inançla ilgili Yahudiliğe ait birçok husus Hristiyanlık inanç esaslarından çıkarılmıştır. Bunların sonucunda Hristiyan dünyasında, ilk zamanlardan bu yana farklı Tanrı tasavvurları ortaya konmuştur. Aquinas başta olmak üzere Batı Orta Çağ düşüncesinin büyük düşünürleri, vahyi hakikat ile

²⁰⁵ Jacques Waardenburg, *Teslîs*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, *DİA*, İstanbul, 2011. s. 548.

²⁰⁶ Mehmet Paçacı, *Kur'ân ve Ben Ne Kadar Tarihseliz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002. s. 168.

²⁰⁷ Elçilerin İşleri, 15:39.

yalnızca insan aklıyla ulaşılabilen hakikatler arasındaki ayrımı temellendirme kaygısı içindedirler.²⁰⁸

İnsanlığın sahip olduğu ilk günah yüzünden insan aklının zayıf düşmesi, onun Tanrı'nın özünü, teslisi, kutsal şahısların mahiyetini engelliyordu.²⁰⁹ Ancak Tanrı'nın varlığı, insanların ona karşı yapması gerekenler, ruhun ölümsüz olması, zamanın başlangıç noktası gibi bazı hakikatlerin felsefe ile kazanabilmesi mümkündür.²¹⁰ Aquinas şöyle diyordu: “Biz Tanrı'nın ne olduğunu ve nasıl olduğunu değil, ancak Tanrı'yı nasıl bilebileceğimizi ve onu nasıl isimlendirebileceğimizi bilebiliriz.”²¹¹ Kısacası Aquinas, insanların sade akılla Tanrı'nın varlığını bilebileceğini, fakat teslis inancının salt akılla bilinemeyeceğini ifade etmiştir. Bunların bilgisinin yalnızca Tanrı tarafından insanlara ulaştırılabileceği ifade edilmiştir. Buraya kadarki olan kısımda İsa'nın Hristiyan Tanrı tasavvuru içindeki konumunu anlamaya çalıştık. Buradan hareket etmemizin sebebi Roma Katolik Kilisesi'nin temel inanç esaslarında İsa'yı merkeze alan bir yönteminin olmasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, Roman'ın ilk Piskoposu olan Petrus, kabule göre, bu yetkiyi doğrudan İsa'dan almıştır.

Roma Katolik Kilisesi'nin başı olan Papa da gücünün kaynağının kesintisiz bir şekilde ilk piskoposa, yani İsa'nın vekil olarak bıraktığı kişiye dayandırırmaktadır. Dolayısıyla Roma Kilisesi'nin de temel kredosu buradan hareketle oluştuğu söylenebilir. İsa'nın teslis içindeki kurtuluşun ifadesi aynı zamanda Katolik Kilise'nin de temel doktrinini oluşturmuş, kilisenin kurtuluşunun temsilcisi noktasına ulaştırmıştı. Kilise temel öğretisini buraya dayandırarak, İsa'nın yeryüzündeki insanlara Roma Kilisesi'ni kullanarak kutsatması ve kurtuluşu göstermesinin aslında Katolik Kilisesi'nin de temel doktrininin dinî anlamda otorite sağlayan bir yapıda olduğunu gösterir niteliktedir.

2. 2. 4. “Öteki” ve Protestan Süreçler

Martin Luther'in başlatmış olduğu reform hareketi yeni bir din ortaya koymadığı gibi var olan Hristiyanlığın da şeklini değiştirmeye yönelik bir hareket olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Martin Luther'in amacı Katolik Kilise'nin reforme edilmesini sağlamaktı. Bu reformun planlanan bir hareket olmaktan ziyade, sosyal, politik ve manevi

²⁰⁸ Hasan Yücel Başdemir, “Thomas Aquinas'ta Tanrı Tasavvuru”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 3, 2003. s. 107.

²⁰⁹ Başdemir, “Thomas Aquinas'ta...”, s. 107.

²¹⁰ Betül Çotuköken, Saffet Babür, *Orta Çağ'da Felsefe*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 12.

²¹¹ Başdemir, “Thomas Aquinas'ta...”, s. 108.

ihtiyaca binaen oluştuğunu söylemek yerinde olur.²¹² Öncelikle reformun ortaya çıkış sebeplerinden bir tanesinin temelinde daha öncede de temas edilen konu olarak, reform hareketinin Roma Katolik Kilisesi'nin içinde bulunduğu duruma karşı olması gösterilebilir. Katolik Kilise'nin yapmış olduğu endüljans gibi uygulamalar, o dönemde Endülüs Emevi Devleti'nde yetişen Müslüman bilginlerin etkisinde yetişen Batılı insanlar tarafından Tanrı ile kul arasına kimsenin giremeyeceği düşüncesinin ortaya çıkmaya başlaması ile birlikte reform hareketinin başlamasının zorunlu hale gelmesini sağlıyordu.²¹³

Yine Avrupa'da 15. yy. ve 16. yy. arasında baş gösteren veba salgını Avrupa'yı sarsmıştır. Avrupa, nüfusunun neredeyse üçte birini bu dönemde kaybetmiştir. Bir süre sonra Luther'in kitap yazmasına sebep olacak bu süreç Avrupa'da salgın hastalıkların Tanrı'nın bir cezası olarak görülmeye başlandığı bir dönem olmuştur. Bunun gerekçesinin de insanların günahları olduğu söylenmiştir. Bu durumun oluşturmuş olduğu atmosferin, reform öncesi reformun oluşmasına etki eden unsurlardan biri olduğu ifade edilebilir. Reformun oluşmasında etki eden unsurların biri de uzak coğrafyalara yapılan keşiflerdir. Yapılan bu keşifler, Avrupa'da refahın artmasına ve Avrupa'nın düşünce yapısının gelişmesine katkı sunmuştur.²¹⁴ Tabi ki bunların yanında Rönesans süreci reform için önemli bir yere sahiptir. İtalya'da ortaya çıkan Rönesans, 15. ve 16. yy.daki yaygın kültürel değişimi ifade eden süreçtir.²¹⁵ Kısa süre sonra Rönesans düşüncesi; Fransa, Almanya, İspanya, İngiltere gibi Avrupa ülkelerine yayıldığı görülmektedir.

Rönesans düşüncesi ile birlikte batıda birçok üniversite açılmaya başlamıştır. Bu üniversitelerden bir tanesi de 1502 yılında açılan Martin Luther'in de ders verdiği Almanya'da ki Wittenberg Üniversitesi'dir.²¹⁶ Bu Protestan süreçler, Katolik Kilisesi'nin kutsal kitaplarına uygun olmadığını düşündükleri uygulamalar ile sürekli olarak mücadele etmişlerdir. Bu durumda öteki Protestan süreçler Martin Luther'in ortaya çıkardığı reform hareketlerinin sürecini hızlandırdığı anlaşılmaktadır.

²¹² Olgun, *Luther ve Reformu...*, ss. 81-82.

²¹³ Galip Atasağın, *Dinler Tarihi*, Sebat Yayıncılık, Konya, 2013. s. 286.

²¹⁴ Philip McNair, *Yenilik Tohumları, Hristiyanlık Tarihi*, (çev. Sel ve Kınran), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 1977. s. 356.

²¹⁵ Hüseyin Köftürcü, "Martin Luther ve Osmanlı Devleti'yle İlişkileri", *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 31, 2017. s. 61.

²¹⁶ McNair, *Hristiyanlık tarihi...*, s. 357.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PROTESANTAN REFORMASYONU: SÜREÇ VE SONUÇLAR

3. 1. Avrupa’da Protestan Süreçler

Katolik bir rahip olan ve 1512 yılında Wittenberg Üniversitesi’nde teoloji doktorası yapan Luther²¹⁷, bir süre sonra kilisesinin Tanrı anlayışına, kurtuluşa ulaşma sürecinde imandan çok dünyevi davranışların ön plana çıkarılmasına, ruhban sınıfının yapmış olduğu suiistimallere ve Katolik Kilise’nin genel uygulamalarına tepki göstermiştir.²¹⁸ Luther, Katolik üniversitelerinde nadir olan kutsal kitap profesörlüğü yapmış ve konuşmalarında daha çok kutsal kitabın yorumu üzerine yoğunlaşmıştır.²¹⁹ 1517 yılının Ekim ayının 31’ine gelindiğinde, Luther kutsal kitap anlayışına, endüljans ticaretine ve daha birçok uygulamaya karşı olan 95 maddelik tezini Wittenberg Şatosu Kilisesi’nin kapısına asmıştır.²²⁰ (Martin Luther’in Wittenberg Kilisesi’nin önüne 95 maddeyi asması fotoğrafı için, bkz. Ek. 7) Martin Luther 95 maddelik tezinde özetle şunları dile getirmiştir:

Tanrı, inananların tüm hayatının tövbe olması gerektiğini istemiştir. Tövbeden maksadı, rahiplerce yerine getirilen sakramantel (günah çıkarma ve buna kefarete ödeme) şeklinde değildir. Bu tövbe içsel bir tövbedir ve bu tövbe insan ölünceye kadar devam eder. Papa’nın ya şahsen ya da kilise kanununun otoritesiyle verdiği cezalar dışındaki şeyleri bağışlama durumu söz konusu olamaz. Hatalar yalnızca Tanrı tarafından bağışlanır ve şahadet etmesi gerekir. Ölümlere Araf içinde verilmiş olan kefaretin, rahiplerin yapmış olduğu fena bir davranış olup bu davranış cahilcedir. Ölmek üzere olanlar tüm cezalardan ölüm sebebi ile kurtulmuşlardır. Ölen bir kimse hukuken tüm cezalardan kurtulmuştur. Papa’nın affıyla bir insanın tüm cezalardan kurtulduğunu söyleyen endüljans vaizleri yanılğı içindedirler. Papa, Kanun’a göre bu hayatta ödenmesi gereken hiçbir cezayı Arafta’ki ruhlar için bağışlayamaz.

Bağışlanma belgelerine sahip oldukları için kurtuluşlarından emin olanlar, bunu onlara öğretenlerle birlikte sonsuza kadar mahkûm olacaklardır. Her hakikî tövbekâr Hristiyan, bağışlanma belgeleri olmasa da cezada ve hatadan tamamen affedilme hakkına sahiptir. Olmadan da cezadan ve suçtan tamamıyla bağışlanma hakkına sahiptir. Hristiyanlara; fakir insanlara destek

²¹⁷ Erbaş, *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 36.

²¹⁸ Olgun, “Katolik Kilisesi’nin Endüljans...”, s. 337.

²¹⁹ Erbaş, *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi ...*, s. 36.

²²⁰ Ali Erbaş, “Protestan Reformu ve Martin Luther”, *Dinler Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3, , Ankara, 2002. s. 201.

ya da muhtaçlara yardım etmekle bağışlanma belgesi satın almaktan daha hayırlı bir şey yaptığı öğretilmelidir.

Hristiyanlara; ihtiyaç sahibi birisini görmezden gelerek, parasını kiliseden bağışlanma belgesi satın almak için harcayanların, Papa'nın endüljansının değil, Tanrı'nın gazabını satın almış oldukları söylenmelidir. Hristiyanlara; ihtiyaçlarından fazlasına sahip olanlar hariç, aileleri için hayati öneme sahip olan para ve eşyayı kendilerine ayırmaları ve bunları kesinlikle bağışlanma belgeleri için harcamamaları öğretilmelidir. Kiliselerde bağışlanma belgelerinin vaaz edilebilmesi için kilisede Tanrı kelimasının susması için uğraşanlar Mesih ve Papa düşmanlarıdır.

Kilisenin hakiki hazinesi İncil'dir. endüljansla kurtuluşa kavuşmuş olanlar için dua etmek yanı sıra eğer, ölmüş olanların cenaze törenlerine ve sene-i devriye törenlerine niçin devam ediliyor? Ayrıca ölmüşler adına kurulan vakıfların iade edilmesine ya da kapatılmasına niçin izin verilmiyor? Fiilen ve kullanılmaya kullanılmaya bizatihi iptal edilmiş sayılan kilisenin tövbe kanunları niçin kaldırılmıyor da, hala endüljansların ihsan edilmesi neticesinde para karşılığında bunlardan doğan cezalardan bağışlanma sağlanıyor? Yahut şimdiki zenginliği en zengin para babalarında daha çok olan Papa, sadece Aziz Petrus Kilisesi'ni fakir inananların parası yerine kendi parasıyla inşa ettirmiyor? Bu hoş olmayan argümanları ve şüpheleri sadece cebren bastırmak ve makul argümanlar göstermeden bunlardan kaçınmak, kiliseyi ve Papa'yı düşmanlarının alay konusu haline getirmekte, Hristiyanların ise mutsuz olmasına neden olmaktadır. Hristiyanlara gerçek önderleri olan Mesih'i takip etme hususunda gayretli olmaları öğütlenmelidir.²²¹

Luther, aslında insanların endüljans satışı ile aldatıldıklarını ifade etmiş ve onların sahte bir tövbecarlığa yönlendirildiğini ifade etmiştir.²²² Luther, ileriye sürdüğü bu düşünceleriyle kilisenin hukuki alanda ortaya koyduğu teori ve pratikleri eleştirmekte ve bunları reddetmektedir.²²³ Görüldüğü gibi Luther, kutsal kitabın ve yorumunun ön planda tutulması gerektiğini ifade etmiş ve kutsal kitap yorumunun herkes tarafından yapılabilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Luther, endüljans gibi uygulamaları reddederek kilisenin bu konudaki suiistimallerine son vermek istemiş ve bağışlanma için her Hristiyan'ın tövbe etmesi gerektiğini belirterek, bunun kişi ile Tanrı arasında olduğunu ifade etmiştir. Sonuç olarak Martin Luther'in kiliseye karşı tepkisini oluşturan temel argümanların bunlar olduğu ve reformun bunlar etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu noktada araf meselesine de değinmek gerekir. Reformun önemli argümanlarından biri olan araf meselesi aslında Katolik Kilise'nin bu konuyu bile bir suiistimale dönüştürmesine

²²¹ Erbaş, "Protestan Reformu...", s. 203.

²²² Eroğlu, "Hristiyanların Bölünme Sürecine...", s. 321.

²²³ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 49.

karşı çıkmaktaydı. Zira kilise Arafta'ki azap çeken ruhları bağışlayabileceğine ifade ederek, ölen insanlar üzerinden bile kiliseye yarar sağlama niyetinde olduğu düşüncesi reform düşüncesinde olanların gözünden kaçmayan bir husus olarak karşılarına çıkmaktaydı. Tüm bu sebepler reform sürecinin çerçevesini oluşturacak ve kilisenin yenileşmeye tabi tutulması gerektiği inancını ortaya çıkaracak temel unsurlardan olduğu görülecektir.

Reform sürecinin başlangıç noktasına ve kavramsal çerçevesine değinecek olursak , "Protestan" terimi ilk olarak 1529'da Spire'de bir araya gelen politik mecliste kullanılmıştır.²²⁴ "Protestan" terimi çok erken tarihlerden itibaren kullanılmış olmasına rağmen, "Protestanlık" Luther ile başlayan reform hareketlerinin ardından doğan kiliseleri ve bu doğrultudaki akımları belirtmek için 1620 dolaylarında kullanılmaya başlamıştır.²²⁵ "Protestanlık" terimi, reformu kabul etmiş kiliselerin Katolik Kilisesi'ne karşı birlik içerisine girdikleri an itibari ile ortaya çıktığı ifade edilebilir.²²⁶ Reform edilmiş tüm kiliseler her konuda aynı fikre sahip olmasalar da Katolik Kilisesi'nin bazı temel argümanlarına karşı çıktığı ve reforma ihtiyaç duyduğu konusunda ortak fikre sahip olmaları onları Protestan Kilisesi olarak nitelendirmeyi mümkün kılmıştır.

Reform (yenileştirme) hareketini 12. yy.dan beri yenileşmeye ihtiyaç gösteren Avrupa Hristiyanlığının klasik sınırlarını aşma teşebbüsünün bir sonucu olarak görmekte mümkündür. ²²⁷ Daha önceki yıllarda İngiltere'de veya Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde papaya ve kiliseye karşı fikirler ortaya atılması Katolik Kilise'nin yenileşmeye ihtiyaç duyduğu fikrinin çok da yeni olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Reform için Max Weber ise şu ifadeleri kullanır: "Reform, kilise otoritesinin hayat üzerinden tümüyle kaldırılması anlamına gelmez. Var olan biçimin değişik bir anlamla taşınmasıdır."²²⁸ Reform aslında kilise otoritesini tümüyle kaldırdığı söylenemez. Katolik Kilisesi'ndeki sınırsız güce sahip olan kilise anlayışına karşı çıktığı ifade edilebilir.

Reform hareketini başlatan kişiler (ilk Protestanlar) olarak Martin Luther, Jean Calvin ve Ulrich Zwingli gösterilir.²²⁹ 16. yy.da Batı Hristiyanlığı bünyesinde kendini

²²⁴ Eroğlu, "Hristiyanların Bölünme Sürecine...", s. 320.

²²⁵ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 60.

²²⁶ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 61.

²²⁷ Demirci, "*Hristiyanlık...*", s.335.

²²⁸ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu...*, s. 35.

²²⁹ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 64.

gösteren bir reform hareketinden doğmuş olan Protestanlık, Batı Kilisesi'ni başı ve uzuvları içinde derin bir reforma tabi tutmayı hedef almıştır.²³⁰

Protestanlık tarihinin belirli bir döneminde ve bazı özel şartlar sonucunda ortaya çıkmasına rağmen, fikir ve ruhi yapı itibarıyla sadece 16. yy.ın mahsulü sayılmamalıdır.²³¹ Önemli düşünür ve Sosyolog Ali Şeriatî Protestan mezhebi için: “Protestan yani Avrupa Hristiyan aydınlar dini anlama tarzına, sapmaya, dindeki hurafelere, kilisenin halk ile Allah arasında aracı görevini üstlenmesine karşı ortaya çıkıp kiliseye itiraz ettiler ve Hristiyanlıkta yeni bir reform hareketi başlattılar.” tanımlamasını yapmıştır.²³²

Protestan ve reformun doğuşu sadece kilisenin otoritesine bağlı kalmayı değil bireyciliği ön plana çıkardığı görülmektedir. Feodalizm sistemi değişmeye ve kilise ise gücünü kaybetmeye başlarken güçlü merkezi devlet fikri ön plana çıkmaya başlamıştır.²³³

Protestanlığa göre din “Tanrı’nın kurtarıcı aşkı adına beşer varlıkları köleleştirmek isteyen her türlü âmil karşısında direnen bir protestodur.”²³⁴ Protestanlık, dini oluşturan kavramlar konusunda da farklı yorumlar getirmektedir.

Protestanlara göre Tanrı, günahları hesaba çekerek cezalandıran ve yaratmış olduklarının yapmış olduğu hatalar sebebiyle dayanılmaz şekilde rahatsız olan bir Tanrı değildir.²³⁵ Protestanlarda Tanrı anlayışı daha çok insanlarla Tanrı arasındaki ilişkiye dayanır. Burada Tanrı insanlarla bire bir ilişki kurayı amaçlar. Yani Tanrı, insan için ulaşılmaz değildir. İnsanın bunu yapmış olduğu ahlaki davranışlarla sağlayabilir olduğu anlaşılmaktadır. İman; insanın kendi eseri değil, Tanrı'nın bir ihsanı²³⁶ ve geçerli olan bir inayettir. Tanrı'nın adaletini sadece iman tanır. Bunun için iman bir güvendir.²³⁷

Protestanlıkta bir diğer hususun da ve belki de en önemli hususlardan birinin de kutsal kitap okuma imkânının herkese verilmesi gerektiği anlayışıdır. Protestanlar sadece kutsal kitabı ana kaide kabul ederler. Protestanlara göre Tanrı, kutsal kitabı insanların anlaması için okuyan kimseyi kendi ruhuyla destekler ve aynı zamanda Protestanlara göre

²³⁰ Fuat Aydın, *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*, Eskiyei Yayınları, Ankara, 2011. s. 247.

²³¹ Osman Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara, 1995. s. 88.

²³² Ali Şeriatî, *Kapitalizm*, (çev. Arslan), Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1994. ss. 55-56.

²³³ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi* ..., s. 74.

²³⁴ Erbaş, , *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi* ..., s. 221.

²³⁵ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi* ..., s. 154.

²³⁶ Albert M. Besnard, Olivier Clement, Roger Mehl, *Hristiyan ilahiyatı*, (çev. Aydın), Konya 1983, ss. 95-96.

²³⁷ Mehmet Aydın, *Din Fenomeni*, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 1993. s. 248.

hiçbir yorum değişmez ve dokunulmaz değildir.²³⁸ Reformcular, Tanrı'nın kutsal kitaptaki peygamberlere ve elçilere verilen sözleri aracılığıyla insanlarla konuşmaya devam ettiğine inanıyordu.²³⁹

Protestanların kutsal kitap anlayışına kısaca temas etmek gerekirse, bu görüş kutsal kitabın sadece kilise tarafından gelenek ile yorumlanabilir anlayışını kabul etmeyerek, kutsal kitabın tüm insanlar tarafından okunması gerektiğini ve yorumlanabilir olduğu görüşüne dayanır. Yorumlama yetkinliğinin Tanrı tarafından herkese verildiği görülmektedir. Bu yönü ile Protestanlık "İncil Kilisesi" olarak da anılmıştır.²⁴⁰

Protestanlıkta kilise anlayışına geldiğimizde; kilise ne bir hiyerarşiyi, ne inanılması gereken bir sırrı ve ne de yüceltilmesi gereken bir kurumu çağırır.²⁴¹ Protestan anlayışta Kilise: "İçinde kutsal kitaba uygun olarak kelamın öğretildiği ve sakramentlerin kutlandığı yerdir." diye tarif edilir.²⁴² Protestanlıkta kilise, Tanrı'nın adına günahların bağışlandığı yer olmamalıdır. Orada sadece sakramentler yerine getirilir ve kutlanır. Katolik Kilisesi'nin inşa etmiş olduğu "Her şey kilise içindir." düşüncesinin burada "Kilise herkes içindir." düşüncesi ile yer değiştirmiş olduğu görülmektedir. Kurtuluşun sadece kiliseden olduğu düşüncesi yine Protestanlarda geçerliliğini kaybetmiştir, çünkü kurtuluş kilise dışında da mümkün olabilmektedir. Katolik anlayışta zamanla oluşan insanlar üstünde kilise merkezli hegemonya kurma anlayışı değişmiş, kilisenin sadece bir araç olduğu anlayışı gelmiştir.

Özetlemek gerekirse: Katolik Kilisesi'nde meydana gelen bozulmalar ve ruhban sınıfın kilisenin imkânlarını kendileri için kullanmaları, halkı ekonomik yönden sömürmeleri, endüljans meselesi, matbaanın kullanılmaya başlanması, İncil'in başka dillere tercüme edilmesi, Rönesans'ın etkisi ile oluşmuş olan özgür fikir ortamı, kilisenin ekonomik yönden güçlenmesi ve halkın tepki göstermesi gibi etkenler reformun önemli nedenleri olarak ön plana çıkmaktadır.²⁴³

Bir yandan, Katolik Kilise'deki papalık mücadelesine bağlı iç kavgayı yansıtan büyük bölünme ve sonrasında iyice belirginleşen bunalım, öte yandan ulusal kral ve yerel prenslerin Papa'yla olan mücadeleleri ve nihayet toplumun alt tabakalarında, özellikle de

²³⁸ Erbaş, "Protestan Reformu...", s. 225.

²³⁹ Dowley, Alexander, *Hristiyanlık Tarihi...*, s. 372.

²⁴⁰ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 154.

²⁴¹ Erbaş, "Protestan Reformu...", s. 227.

²⁴² Erbaş, "Protestan Reformu...", s. 227.

²⁴³ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 71.

köylüler arasında baş göstermiş olan hoşnutsuzluklar, tüm Avrupa'yı kapsayacak yeni bir dinsel hareket başlatmıştır.²⁴⁴ Görüldüğü gibi Katolik Kilisesi'nin birçok uygulaması insanların güvenini sarsmış ve reform sürecini oluşturan temel etkenlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Protestanlığın oluşum süreci içerisinde 16. yy. itibari ile reformla birlikte Almanya'da ve daha sonra İskandinav ülkelerinde Luterci; Fransa, İsviçre, Hollanda ve İskoçya gibi ülkelerde Calvinist ve son olarak da İngiltere'de Anglikan Hristiyanlığı olarak ortaya çıkmıştır.²⁴⁵ (16. yy. Avrupa haritası için, bkz. Ek. 8)

Şimdi, söylemiş olduğumuz bu ülkelerin bazılarında reform sürecinin gelişim sürecine temas edeceğiz. Bu ülkelerde reform sürecinin gelişim aşamasına değinmenin yanında elbette reform sonrası bu ülkelerde ortaya çıkan sonuç nedir? Gibi soruların temas etmeye çalışacağız.

3. 1. 1. Almanya

Protestanlık 1517 yılında Martin Luther'in Wittenberg Kilisesi'nin kapısına asmış olduğu Katolik anlayışı tenkit eden 95 maddelik bildirisi ile ortaya çıkmış olmasına rağmen, yayılması uzun süre almıştır.²⁴⁶ Katolik Kilisesi'nin reforma karşı durması ve baskıcı tutumunun yanında, yeni fikirlerin insanlara ulaşmasının pek de kolay olmaması bu durumun alt nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Reform sürecinin ilk olarak Almanya'da ortaya çıkması ve genellikle kuzey Avrupa ülkelerinde yayılmasının sebebi olarak kilisenin bu bölgelere olan tutumun daha katı olması gösterilebilir. Keza oyuna sonradan dâhil olunursa kurallar onlar için daha baskın uygulanır mantığından hareketle Hristiyanlığa sonradan dâhil olan bu Kuzey Avrupa halkların kilise tarafından endüljans gibi uygulamalarla daha fazla sömürüldüğü açıktır. Almanya'da endüljans uygulamasını başarılı bir şekilde sürdüren Johann Tetzel olmuştur.²⁴⁷ Tetzel Almanya'da endüljans meselesini o kadar ileri götürmüştür ki ölü ruhlar için bile endüljans alınması gerektiğini insanlara kabul ettirmiştir. Martin Luther'in reformun ilk adımı olan 95 maddelik tezinin içinde bunlara fazlası ile teması ediliyor ve reddediliyordu. Kilisenin bu bölgelerde

²⁴⁴ Olgun, *Luther ve Reformu...*, s. 11.

²⁴⁵ Jacques Waardenburg, "Protestanlık 16. yy. Reform Hareketine Dayanan ve Farklı Kiliselerden Oluşan Hristiyanlık Anlayışı", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, *DİA*, İstanbul, 2007. ss. 351-354.

²⁴⁶ Erbaş, "Protestan Reformu...", s. 227.

²⁴⁷ Olgun, "Katolik Kilisesi'nin...", s. 335.

uygulamalarını çok yaygınlaştırması, reformu oluşturan ana sebeplerin bunları da ortaya çıkaran ana sebepler olarak görmek mümkündür. Özellikle Almanya, kilisenin hegemonyasına karşı çıkan ve reformun ilk başladığı yer olması açısından önemlidir.

Protestanlığın ilk olarak 1520 yıllarında yoğunlukla Almanca konuşulan bölgelerde; daha sonra ise 1550 yıllarında Hollanda Cumhuriyeti, Doğu Avrupa, Fransa, İngiltere ve İskoçya gibi ülkelerde ilerleyişini sürdürdüğü bilinmektedir. Almanca konuşulan yerlerde (Almanya) Papa'nın ve kilisenin baskısının daha fazla hissedildiğini görmek mümkündür. Çünkü kilisenin buradaki temsilcileri, kilisenin vermiş olduğu emirlere binaen insanlara daha fazla vergi vermesi yönünde uygulamalar ortaya koymuşlardır.

Kuzey Avrupa'ya baktığımızda insanların daha fakir olduğu göze çarpmaktadır. Bu da kilisenin onlar üzerinde endüljanj gibi uygulamaları daha çok uyguladığına dair önemli bir göstergedir. Reform, özellikle Almanya merkezli Kuzey Avrupa'da başlangıçta Hristiyanlığın özüne dönüş olarak ortaya çıkacak ancak dinin dünyevileştirilmesi yani sekülerizme dönüşecektir.²⁴⁸

Papalık, Luther'in düşüncelerini başlarda ciddiye almasa da insanlar arasında taraftar toplamaya başlayınca onu fikirlerini benimseyenleri afaroz etmiştir.²⁴⁹ Almanya'da Protestanlık uzun bir mücadeleden sonra 1555 yılında resmen tanınmıştır.²⁵⁰ Görüldüğü üzere Martin Luther'in Almanya'da başlatmış olduğu reform hareketi kilisenin tüm engellemelerine karşı Almanya'da yayılmış ve resmiyete kavuşmuştur. Almanya'da Luther'den sonra Kottwitz (1820), Hengstenberg, Rautenberg (1830) ve özellikle de Johan Heinrich Wichern (1808-1881) gibi kişilerle Protestanlık hız kazanmıştır.²⁵¹ (Lutheran bölgeler için bkz: Ek. 9)

3.1. 2. Fransa

Luther'in başlatmış olduğu reform hareketi, Avrupa'nın birçok yerinde yeni reform hareketlerinin başlamasına sebep olmuş ve 1524 yılından itibaren Fransa'da Jean Calvin reform hareketlerini başlatmıştır.²⁵² Calvin'in birçok görüşünün reformun yapısına uygun

²⁴⁸ Tevfik Erdem, *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel kavram ve Süreçler*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2006, s. 47.

²⁴⁹ Richard Stauffer, *Reform*, (çev. Muhtaroglu), İletişim Yayınları, İstanbul, 1993. s. 19.

²⁵⁰ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s.71.

²⁵¹ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 94.

²⁵² Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına...*, s. 19.

olduğunu söylemek mümkündür. Fransa’da reform hareketinin öncüsü olan Calvin’in, İsviçre’de, Fransa’da, Macaristan’da ve Hollanda’da görüşlerini benimseyen birçok insan olmuştur.²⁵³ Calvin’in önemli görüşlerinden olarak kabul edilen anlayışa göre kaderin; önceden Tanrı tarafından belirlenmiş olduğu ve kurtuluşun sadece Tanrı’nın iradesine bağlı olduğu kabul edilir.²⁵⁴ Bu kader anlayışının Luther’in ifade etmiş olduğu kurtuluşun sadece kilisede olmadığı fikri ile örtüştüğü ifade edilmelidir.²⁵⁵ Calvin’in görüşlerinin merkezine Tanrı’yı alması ve onun iradesi ile de insan kurtuluşa erebileceğini kabul eden bir görüşe sahip olsa da yine de Calvin’in kiliseye Luther’den daha çok önem verdiği açıktır. Ancak burada Calvin’in kabul gördüğü kilise, Katolik Kilisesi’nin kabullerine uygun bir kilise değil, reform edilmiş bir kilise olduğu ifade edilmelidir. Zira Katolik Kilisesi’nin kurtuluşu elinde görmesi ile tüm yetkilerin kendinde olduğunu kabul ettirmeye çalışması bu yüzden geçerliliğini yitirir bir noktaya gelmiştir. Ancak çoğunluğun Katolik Hristiyan olduğu Fransa’da²⁵⁶ bu gibi ilkeleri kabul ettirip, reformun yayılmasını sağlamak pek de kolay olmamıştır. Buna rağmen Calvin’in başlatmış olduğu reform hareketi Fransa’da birçok kişi tarafından benimsendiği görülmektedir. Kalvenci anlayış İncil’i iman kaynağı olarak görmesi ile Katoliklerden, takdir ve inayeti müspet karşılamasıyla da Luthercilikten ayrılmaktadır.²⁵⁷

Sonuç olarak Fransa’da etkili olan Kalvenci anlayışın merkeze aldığı fikirlerle Tanrı merkeze alınmış, kurtuluşun Tanrı ile mümkün olabileceğini savunulmuş ve kutsal kitabın Tanrı’ya imanın kaynak noktası olması kabul etmiştir. Bu yönü ile aslında reformun Fransa’daki ayağını oluşturmuştur. 1598’de Kalvenizm ve diğer cereyanlar Fransa’da serbest bırakılmıştır.²⁵⁸ (Kalvenist bölgeler için bkz: Ek. 10)

3.1.3.İsviçre

Protestan Reform Hareketi’nden sonra, İsviçre’de Ulrich Zwingli, kendine özgü olan reform hareketlerini başlatmıştır.²⁵⁹ Reform nerede ortaya çıksa farklı bir şekilde çıkmıştır.²⁶⁰ Buna rağmen ne kadar farklılıklar olsa da reformun bazı ortak noktaları

²⁵³ Eroğlu, “Hristiyanların bölünme sürecine...”, s. 322.

²⁵⁴ Eroğlu, “Hristiyanların bölünme sürecine...”, s. 322.

²⁵⁵ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu...*, s. 123.

²⁵⁶ Erbaş, *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 95.

²⁵⁷ Erbaş, *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 97.

²⁵⁸ Erbaş, *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 95.

²⁵⁹ Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına...*, s. 133.

²⁶⁰ Erbaş, “Protestan Reformu...”, s. 211.

olduğu ifade edilmelidir. Zira reformun merkeze almış olduğu konulardan biri olan Kitâb-ı Mukaddes'in önceliği konusu reform kiliseleri için ortak paydayı oluşturduğu ifade edilmelidir. Bunun gibi birçok hususun reform kiliselerinin ortak paydalarını oluşturan konular olduğu ifade edilmelidir. Zwingli, reform hareketini Luther'den ayrı bir şekilde yürütmüş, mensuplarının Papa'nın ordusunda paralı askerlik yapmalarına ve endüljans uygulamasına şiddetle karşı çıkmıştır.²⁶¹ Reform hareketlerini Luther'den ayrı yürütmesine rağmen özellikle İsviçre'de reform hareketlerinin yayılması için önemli olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda İsviçre Kilisesi'ni Protestanlıktan ayrı özgür kiliseler olarak nitelendirmek mümkündür. Zira Zwingli her ne kadar reformun bu bölgede temsilcisi olmuş olsa da kendine özgü davranarak ayrı bir kilise olarak nitelendirmek mümkündür. Diğer yandan Calvin'in başlatmış olduğu Kalvenizm'inde İsviçre'de etkili olduğu görülmektedir.²⁶²

3.1. 4. İngiltere

İngiltere'de reform hareketi daha farklı bir şekilde gelişmiştir. İngiltere'de reform hareketine sebep olacak durumlar, inanç konularında Katolik Kilisesi'ne karşı olan ihtilaftan değil, papalık ve İngiltere Kralı'nın anlaşmazlığından kaynaklanmıştır.²⁶³ Kral VII. Henry ile papa VII. Clemens'in aralarının bozulmasından sonra İngiltere Kilisesi bağımsız bir hale gelmiştir.²⁶⁴ İngiltere'de ortaya çıkan ve başının baştaki kral olduğu Anglikan Kilisesi; devletin kilisesi olmuş ve devlet tarafından koruma altına alınmıştır.²⁶⁵ 1549 yılında İngiliz Kilisesi'nin inanç esaslarını ortaya koyan "Genel Dua Kitabı" (Prayer Book) adlı kitap, inanç konusunda temel kabul edilmiş olup, içeriği itibari ile Katolik öğretiyi açıkça reddetmekten kaçınmış, aynı zamanda reformcu fikirlere değinmiş, ikisi arasında bir yol tutmuştur.²⁶⁶

İngiltere'de reform görüldüğü üzere kral tarafından, Papa karşıtlığı üzerine yaşanmıştır. Reform bir fikir akımından ziyade Papa'nın otoritesini reddeden bir anlayışla ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin resmî olarak kabul etmiş olduğu Anglikanizm, Kalvenizm'le Katolik dogma arasında bir uzlaşma ve uyuşma sağlar niteliktedir.²⁶⁷ (Anglikan bölgeler

²⁶¹ Eroğlu, "Hristiyanların bölünme sürecine...", s. 322.

²⁶² Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu...*, s. 36.

²⁶³ Eroğlu, "Hristiyanların bölünme sürecine...", s. 323.

²⁶⁴ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 98.

²⁶⁵ Erbaş, "Protestan Reformu...", s. 215.

²⁶⁶ Eroğlu, "Hristiyanların bölünme sürecine...", s. 323.

²⁶⁷ Ali Erbaş, "Protestan Reformu...", s. 215.

için bkz. Ek. 11) Diğer reform kiliseleri birçok konuda Katolik Kilise'ye karşı çıkmış olsalar da İngiltere'deki reform hareketlerinin temelini daha çok Papa'nın konumu çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle İngiltere Reform Kilisesi'ni diğerlerinden daha farklı değerlendirmek gerektiği ifade edilebilir.

3. 2. Karşı-Reformasyon Hareketleri: Süreçler ve Sonuçları

Karşı Reform veya Katolik Reformu gibi kavramalar modern çağa girildiği ilk dönemlerde Roma Katolikliğini karakterize etmek üzere kullanılmış ve daha çok Protestanlıkla ilişkili terimlerle tanımlanmıştır.²⁶⁸

Protestan reformuna karşı Roma Katolik Kilisesi büyük bir endişeye kapılıyor ve "Karşı Reform" adıyla kendi içerisinde ıslahat hareketlerine girişmeye başlıyor.²⁶⁹ Katolik Kilisesi; tüm engellemelerine Karşı Reform hareketine karşı koyamayınca, en azından Protestanlığın yayılmasını önlemek adına "Karşı Reform" hareketini başlattığı ve bu yönde önlemler aldığı görülmektedir. Karşı Reform ifadesini ilk olarak kullanan kişi 1776-1776 yıllarında, Lutherci Alman tarihçi Johann Stephan Pütter'dir.²⁷⁰

3. 2. 1. Süreçler

Katolik Kilise'nin Protestanlığın yayılmasını engellemeye çalıştığı yönündeki kanaatimizi daha önce ifade etmiştik. Bu doğrultuda Katolik Kilisesi'nin almış olduğu tedbirler arasında Katolik Kilise'nin merkezi olan İtalya'da İncil'in tercümesinin yasaklanmasını ve Katolikliğin tekrar eski gücüne ulaştırması için çeşitli faaliyetler ve reformun olduğu bölgelerde vaazlar vererek insanlar Katolikliğe geri döndürülmek istenmesini²⁷¹ örnek olarak verebiliriz. Kilisenin bu yönde yapmış olduğu çalışmalar bunlarla da sınırlı değildir. Roma Engizisyonu'nun kurulması (1542), ilk Papalık yasaklı kitaplar indeksinin ortaya konulması (1554) ve Trent Konsili'nin (1545-1563) toplanmasıdır.²⁷² Bu tedbirlerin Protestanlığı önlemek adına Katolik Kilisesi'nin bir çabası ve kendini bir reforma tabi tutması olarak görmek mümkündür.

²⁶⁸ Salih Esen, "Karşı Reform Hareketi ve Dominikenler", *Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 20, sy. 52, 2017. s. 116.

²⁶⁹ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 75.

²⁷⁰ Esen, "Karşı Reform Hareketi...", s. 116.

²⁷¹ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 75.

²⁷² Esen, "Karşı Reform Hareketi...", s. 116.

Katolik Kilise'nin dışa dönük yapmış olduğu çalışmaların yanında, özeleştirisini yapar nitelikte çalışmalar da yürütmüştür. 1537 yılında Katolik Kilisesi'nin yapmış olduğu suiistimallerin araştırıldığı bir rapor hazırlanması için bir komisyon kurulmuştur.²⁷³ Anlaşıldığı üzere kilise, Protestan Reformu'nun etkisini en aza indirmek ve Katolik Kilisesi'nin gücünü tekrar kazanabilmesi için kendi içinde eleştiri yapar noktaya gelerek Karşı Reform hareketlerinin oluşmasına olanak sağladığı ifade edilmelidir. Karşı Reform hareketinin kilise tarafından birçok ülkede yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

3. 2. 2. Sonuçlar

Katolik Kilisesi içinde özeleştiriyi yapan ve reform hareketinin ortaya koymuş olduğu fikirlerin bazılarını kabul eden insanların varlığını da kabul etmek mümkündür. Katolik Kilise'nin hegemonyasını, Ruhban sınıfının uygulamalarını kabul etmeyen Katoliklerin de olabileceğini kabul etmek gayet doğaldır. Bu yüzdendir ki kilisenin içerisinde başlatılan bu reform hareketine “Karşı Reform” denilmiştir.²⁷⁴ Katolik Kilise'nin başlatmış olduğu “Karşı Reform” daha çok Luther'in reformuna karşı birçok yöntem geliştirmiş ve bu yönde reform hareketi başlatarak Luther'in fikirlerinin Katolik Kilisesi içinde kalınarak eritilebileceği düşüncesini bir alt tez olarak sunmuştur. Katolik Kilisesi, Protestanların kendilerine yönelttiği eleştirileri, karşı reform ile süzgecinden geçirmek istemiş ve Katolikleri kendi içerisinde tutma gayretinde olmuştur. Katolik Kilisesi içinde başlayan Karşı Reform hareketinin sonuçlarından biri yeni manastır düzenlerinin kurulması ve bu manastırların bulunduğu yerlerde Protestan Reformu'na karşı Katolik kilisesinin yanında yer almalarıdır.²⁷⁵ Protestan Reformu'na karşı düşünülmüş gelişmeler içerisinde yer alan diğer bir sonuç ise Papa tarafından engizisyonun tekrar harekete geçirilerek daha sert önlemlerin alınması olmuştur.²⁷⁶ Özellikle şuna temas etmek gerekirse Protestan Reformu'na alternatif olması amacı ile başlatılan karşı reform hareketinin, Avrupa'da Protestanlığa karşı pek de başarılı olduğu söylenemez.²⁷⁷ Ancak Karşı Reform ile Protestanlığın yayılmasına engel olmak isterken, bir yandan da güçlenmeye çalışan kilisenin Asya ve Amerika gibi yerlerde buna ulaştığı söylenebilir.²⁷⁸ Her ne kadar Karşı

²⁷³ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 75.

²⁷⁴ Michel, Thomas, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, Orhan Basımevi, İstanbul, 1992. s. 109.

²⁷⁵ Salih Esen, “Karşı Reform Hareketi...”, s. 119.

²⁷⁶ Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi: İznik'ten II. Vatikan'a*, (çev. Aydın), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990. s. 47.

²⁷⁷ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 76.

²⁷⁸ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 76.

Reform Protestanlık üzerinde çok etkiye sahip olduğu söylenemese de dünyanın pek çok noktasında Katolik Kilisesi için olumlu sonuçlar verdiği ifade edilebilir.

3. 2. 3. Reformasyon 'un Avrupa Dışındaki Sonuçları

Martin Luther ile başlayan reform hareketinin, doğduğu yer olan Avrupa'da bile hemen yayılma gösteremediği bilinmektedir. Zira bunun o dönemin şartları içerisinde birçok sebebi olduğunu söylemek mümkündür. Avrupa dışında Protestanlığın yayılışının pek de kolay olmadığını ifade etmek gerekir. Katolik Kilise'nin reformun daha ilk başlarında sert tutumu, daha sonraki süreçte 16. yy. ortalarında gerçekleştirilen Karşı Reform hareketi gibi birçok etkene sebebiyet vermiştir. Reformun Avrupa dışındaki durumuna temas etmeye başlamadan önce şuna da değinmek gerekir: Katolik Kilisesi'nin reform harekine karşı tedbir alması ve bu doğrultuda etkinlikler ortaya koyması Avrupa dışında da Protestanlığın yayılmasının önüne set çekmiştir. Tabi ki Protestanlık, Avrupa dışında yayılma olanağı bulmuştur, ancak bu durumun biraz zaman aldığı görülmektedir.

Amerika'dan buraya göç eden İngilizler sayesinde Protestanlık burada tanınmış ve yayılma imkânı bulmuştur.²⁷⁹ Avustralya'da ise Protestanlığın yayılması 1788 tarihi itibari ile başlar.²⁸⁰ İngiltere'nin Avustralya coğrafyası ile yakın temas içerisinde olması İngiliz Kilisesi'nin burayı etkilemede önemli bir rolünün olduğunu düşündürmektedir. Protestanlık, Yeni Zelanda ve Kanada'da yayılmaya 18. yy. itibari ile başlamıştır.²⁸¹ Protestanlığın genel itibari ile nüfusuna bakacak olursak: Avrupa'da 110 milyon, Kuzey Amerika'da 130 milyon, Afrika'da 22 milyon, Asya'da 12 milyon, Avustralya ve Okyanuslarda 9 milyon, Güney Amerika'da 10 milyon²⁸² olduğunu söylemek mümkündür.

²⁷⁹ Erbaş, "Protestan Reformu...", s. 207.

²⁸⁰ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 87.

²⁸¹ Erbaş, "Protestan Reformu...", s. 207.

²⁸² Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi...*, s. 102.

SONUÇ

Orta Çağ'da ilk dönemlerde Hristiyanlık, Roma İmparatorluğunda resmi din ilan edilmesinden itibaren hızlı bir şekilde güçlendiğini görmekteyiz. Roma Kilisesi'nde var olan Katolik anlayışın zamanla güçlendiğini ve diğer sınıflar üzerinde ki etkisini Roma İmparatorluğu'ndan sonra ortaya çıkan feodal sistemde de sürekli olarak arttırdığı görülmektedir. Var olan toplum anlayışı, sadece kilisenin değil soyluların güçlenmesine de olanak sağlamıştır. Ancak kilise burada diğerlerine göre çok daha fazla güçlendiği ifade edilebilir. Zira Katolik Kilisesi inanç ve uygulamaları ile sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alanda toplumsal yapıyı etkisi altına aldığı anlaşılmaktadır. Katolik kilisesi birçok yönü ile aslında Avrupa'da hegemonya kurmaya çalışmıştır. Katolik Kilisesi sadece Avrupa bölgesinde değil aynı zamanda Haçlı Seferleri ile Doğu Roma'da bulunan Ortodoks Hristiyanlar üstünde de etki kurmaya çalışmıştır. Zira Papa Hristiyan dünyasında tek yetkili kişidir anlayışını tesis etmek fikrinin yattığı anlaşılmaktadır. Katolik Kilisesi inanç ve uygulamaları ile gerek sosyo-kültürel alanı gerek ise eko-politik alanı çevreleyen unsurlar ortaya koymuştur. Bunun yanında teolojik alanda tek yetkin olduğunu inanç ve uygulamalar ile ifade etmiştir. Daha sonra ise Katolik Kilisesinin bir yenilenmeye ihtiyaç duyduğu fikri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda 16. yy.dan önce birçok kez kiliseye karşı reform fikirleri ortaya atılmış olsa da ilk olarak 16. yy.da Almanya'da Martin Luther ile ortaya çıkmıştır. Daha sonra ise Reformu'n Avrupa'nın birçok yerinde farklı şekillerde yayıldığı ve Protestan Kiliseleri olarak kabul edildiği görülmüştür. Bu gelişmeler sonrasında ise Katolik kilisesi Karşı-Reform ile Protestan Kiliselerine cevap vermek istemiştir.

Tez ile ilgili değerlendirme yapacak olursak; Meydana gelen reform hareketi, dinin kendisinde bir değişme yapmaktan daha çok toplumun her kesimini saran Katolik Kilisesine karşı olduğu ifade edilebilir. Reformistlerin, kilisenin uygulamalarını beğenmediklerini ve Hristiyanlık dininin asıl yapısının bu olmadığı fikrini ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Bu fikrin oluşmasında, Katolik Kilisesi'nin bozulması, ruhban sınıfının kilisenin imkânlarını kendileri için kullanmaları, endüljans sorunu, matbaanın yaygınlaşması, İncil'in başka dillere tercümesi, Rönesans gibi sebepleri göstermek mümkündür. İlk olarak Martin Luther'in Katolik Kilisesi'ne karşı olan düşünceleri, bazı insanlar tarafından kabul edilir bulunmuştur. Tabi bunda o dönemin birçok etki ve bileşenini göz ardı etmemek gerekir. Kilisenin ve Ruhbanların gün geçtikçe daha da

güçlenmesi Orta Çağ Avrupa'sında ve kilisenin içinden yetişen Martin Luther gibi kişilerin bile kiliseye bakış açısını değiştirmiş ve reformun ortaya çıkmasına etki etmiştir. Martin Luther, Katolik Kilisesi'ne karşı olan eleştirilerin merkezine daha çok kutsal kitabın tüm kişiler tarafından okunması ve yorumlanabilir olması, araf meselesi ve endüljans gibi konular üzerinden gittiği görülmektedir. Katolik Kilisesi daha çok sosyo-kültürel ve eko-politik alanı kapsayan eğilimler gösterirken Martin Luther ve Protestan Kiliselerin ortaya koymuş olduğu fikirlerin bireyselliği ve kişisel karakteri ön plana çıkardığı görülmektedir.

Tez ile ilgili çıkarımlar ile şunlardan oluşmaktadır;

- a) Protestanlığın sosyo-kültürel ve eko-politik alanı her alanda kuşatma eğilimleri reform sürecinin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği görülmektedir. Kilisenin bu eğilimlerini kabul etmeyen reformistler, yeni bir anlayış ortaya koyarak Protestanlık mezhebinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.
- b) Reform hareketlerinin Luther'den önce birçok kişi tarafında ortaya atılmasına rağmen Luther'le birlikte Almanya'da ortaya çıkmasının birçok sebebinin olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda reform hareketlerinin bu bölgede ortaya çıkması ve daha çok Kuzey Avrupa'da yayılması, kilisenin bu bölgeye olan yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Kilisenin hegemonyasının en fazla hissedildiği yerler olarak dikkat çeken Kuzey Avrupa bölgesi, reformistlerin ortaya koymuş olduğu fikirlerin en çok benimsendiği yer olarak ön plana çıkmaktadır.
- c) Çalışmada değinilen sosyo-kültürel etkileri anlamak için, Avrupa'daki sosyal yaşantıyı ve davranış kalıplarını belirleyen kilisenin, toplum üstünde var olan hegemonyasına bakmak gerekir. Kilisenin zamanla dünyevileşmesi, endüljans gibi uygulamalarla zenginleşmesi yine dikkat çeken hususlardan olmuştur. Çalışma reformu, sosyo-kültürel arka planını öncelese de Reformasyonu anlamak adına daha bütüncül yaklaşımda bulunmak gerekir.
- d) Protestanlık mezhebinin oluşum sürecini anlamak için, Orta Çağ Avrupa toplumuna ve Katolik Kilise'nin keyfi uygulamalarına bakmak; Protestanlığı anlamak için de Katolik Kilisesi'nin uygulamalarını ve etkisini farklı yönlerden ele almak ve sosyo-kültürel alanı değerlendirmekten geçtiği düşünülmektedir.

Çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı ufuk çizgisi; Protestan Reformunu anlamının yolu sosyo-kültürel alanı incelemekten geçtiği bilinmelidir. Bu noktada sosyo-kültürel alan belirleyici unsurlardan olmuştur.

KAYNAKÇA

- A.Pelz, William(2017). *Avrupa Halkları Tarihi*, İstanbul: Kolektif Yayınları.
- Ağaoğlu, Mehmet Ali; Köker, Levent (2004). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Alıcı, Mustafa(2015). Roma Katolik kilisesinde iki otorite kurumu; Papalık ve Kilise, *Akra Dergisi*, 5. 6.
- Atasagun, Galip (2013). *Dinler Tarihi*, Konya: Sebat Yayıncılık.
- Aydın, Fuat Aydın (2011). *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*, Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Agibalova, Ye. ; Donskoy, G. (2017). Orta Çağ Tarihi (Çev. Çağdaş Sümer), İstanbul:YordamYayınları.
- Aydın, Mehmet (1993). *Din Fenomeni*, Konya, Din Bilimleri Yayınları.
- Aydın, Mehmet (1995). *Hristiyan Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, Mehmet (2002). Kilise, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 26, 11-14.
- Baş, Bilal (2013).Hristiyan Manastırcılığının Doğuşu, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44. 195.
- Başdemir, Hasan Yücel (2003). Thomas Aquinas'ta Tanrı Tasavvuru, Gazi Üniversitesi *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3). 107.
- Besnard, Albert M.; Clement, Olivier; Mehl, Roger (1983). *Hristiyan İlahiyatı*, (Çev. Mehmet Aydın), Konya, Arı Basımevi.
- Burge, Peter (1996). *Yeni Çağ Başında Avrupa Halk Kültürü* (Çev.Göktuğ Aksan), Ankara: İmge Kitabevi.
- Cilalı, Osman (1995). *Günümüz Dünya Dinleri*, Ankara: Diyanet işleri Başkanlığı yayınları.
- Çotuköken, Betül; Babür, Saffet (1993). *Orta Çağ'da Felsefe*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.Demirkent, Işın. Haçlı Seferleri (Tant. Casim Avcı), (1999). *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3. 283-285.

- Demirkent, Işın (2002). Haçlı Seferleri Döneminde Yakındoğu Kültürünün Batı'ya Taşınması ve Bunun Avrupa Toplumuna Etkileri Üzerine, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12. 210.
- Demirci, Kürşat, (1998). Hristiyanlık, Diyanet İslam Ansiklopedisi, 17, 340-345.
- Demirci, Kürşat (1995). Engizisyon, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 11, 238-241.
- Demirkent, Işın (1996). Haçlılar, Diyanet İslam Ansiklopedisi, 4, 525-546.
- Dowley, Tim; Alexander, Pat (2004). *Hristiyanlık Tarihi*, (çev. Sel, Kınran), İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Dönmezer, Sulhi (1999). *Toplumbilim*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Erbaş, Ali (2002). Protestan Reformu ve Martin Luther, Dinler Tarihi Araştırmaları Dergisi, 3. 203.
- Erbaş, Ali (2013). Orta Çağ Hristiyan Dünyasında Dinsel Şiddet: Çatışmalar ve Engizisyon, *Diyanet Aylık Dergi*, 7. 43.
- Erbaş, Ali (2015). *Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Erdem, Tevfik (2006). *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel kavram ve Süreçler*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Erez, Ebru (2017). *Feodal Sistemin Sosyal Hayat Üzerindeki Etkisi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet (2000). Hristiyanların bölünme sürecine genel bir bakış, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 41(1), 321.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet (2004). Farklı inancı tehdit olarak algılamanın sonucu: engizisyon terörü, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 20. 4.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet (2000). Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 41(1). 309-325.
- Esen, Salih (2017). Karşı Reform Hareketi ve Dominikenler, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 20(52). 116.

- Güngör Ali İsmail (2009). Papa'nın Yanılmazlığı Konusundaki Tartışmalar ve Katoliklerin Yaklaşımları, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 12(34). 11.
- Güngör, Erol (1983). *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güriz, Adnan (1968). Avrupa'da Reform Hareketi ve Mülkiyet Sorunu, *Ankara: Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(1). 267.
- Hagemann, Ludwig (2000). *Martin Luther'in İslâm Anlayışı* (Çev: Kuthan Kahramantürk), İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Harman, Ö.Faruk (1995). Endüljans, Diyanet İslam Ansiklopedisi, 11, 209-211.
- Heaton, Herbert (1985). *Avrupa İktisat Tarihi* (çev. Kılıçbay, Aydoğuş), Ankara: Teori Yayınları.
- İnancık, Halil (2010). *Osmanlılar*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kılıç, Ramazan; Demirçelik, Mine, (2011). Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişim Sürecinde Ortaçağ ve Reform Hareketi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30. 183-184.
- Kılıçbay, Mehmet Ali (2005). Orta Çağ'ın Orta Malı Olmadığına Dair, *Doğu-Batı Dergisi*, 33. 73.
- Kishlansky, Mark A. (2009). *Batı'nın Kaynakları: Batı Medeniyeti Okumaları*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (1949). İstanbul: Kitabı Mukaddes Yayınları.
- Knutsen, Torbjorn L. (2006). *Uluslararası ilişkiler teorisi tarihi*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Koca, Salim (2017). Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir? *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 10(20). 15.
- Köftürcü, Hüseyin (2017). Martin Luther ve Osmanlı Devleti'yle İlişkileri, *Tarih Okulu Dergisi*, 61.
- Küçük, Abdurrahman; Günay, Tümer; Mehmet Alparslan (2009). *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Lemerle, Paul (1948). *Histoire De Byzance*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Lindberg, Carter (2014). *Avrupa'da Reform Tarihi* (Çev. Özgür Umut Hoşafçı), İstanbul:

İnkılap Yayıncılık.

McNair, Philip (1977). *Yenilik Tohumları, Hristiyanlık Tarihi* (Çev. Sibel Selve Levent Kınran), İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

Olgun, Hakan (2001), *Luther ve Reformsu Kapitalizm'i Protesto*, Ankara: Fecr Yayınevi.

Olgun, Hakan(2005).Katolik Kilisesinin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(18-19). 327- 346.

Olgun, Hakan (2007). Reform, Diyanet İslam Ansiklopedisi, 34, 533-534.

Paçacı, Mehmet (2002). *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Pamir, Dominik (2005). *Katolik kilisesi Din ve Ahlak ilkeleri*, Paris: Libreria Editrice Vaticana Yayınevi.

Pianzola, Maurice (2005). *Thomas Münzer ve Köylüler Savaşı*(Çev. Jale Reyhan Idemen), İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Pustu, Yusuf (2006). Küreselleşme sürecinde kent: Antik siteden dünya kentine, *Sayıştay dergisi*, 60. 137.

Pirenne, Henri (2014). *Orta Çağ Avrupa'sının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Roberts, J.M. (2015). *Avrupa Tarihi* (Çev. F. Aytuna), İstanbul: İnkılap Yayınları.

Şeriati , Ali (1994). *Kapitalizm*, (Çev.Yakup Arslan), İstanbul: Dünya Yayıncılık.

Tekin, Sega;Sipahi, Esra Banu (2014). Kent, Yönetim, Din, Siyaset ve düşünce bağlamında Orta çağ Avrupa'sına ilişkin genel bir değerlendirme, *Tarih Okulu Dergisi*, 200.

Thomas, Michel, (1992).*Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, İstanbul: Orhan Basımevi.

Tiryaki, Ayça (2007). Erken Hristiyanlık döneminde manastır sisteminin doğuşu, *Sanat Tarihi Dergisi* 16(2), 50.

Ülgen, Pınar (2010). Orta Çağ Avrupası'nda Feodal Sisteme Genel Bir Bakış,

Mukaddime Dergisi 3(1). 3

Waardenburg, Jacques (2007). Reform, Diyanet İslam Ansiklopedisi, 34, 530-533.

Waardenburg, Jacques (2007). Protestanlık, Diyanet İslam Ansiklopedisi, 34, 351-354.

Waardenburg, Jacques (2011). Teslîs, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 40, 548-429.

Weber, Max (2015). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (çev. Boyacı), İstanbul: Yarın Yayınları.

Wels, H.g. (1959). *Kısa Dünya Tarihi*, (çev. İshan), İstanbul, varlık yayınevi.

İnternet Kaynakları

<https://serhatengul.com/kutsal-roma-imparatorlugu-tarihi/>

<https://derstarih.com/reform/>

<http://bberksan.blogspot.com/p/reform-ve-kars-reform.html>

<https://forum.strategyturk.com/konu-hacli-seferleri-hic-duzenlenmeseydi> (Erişim Tarihi: 09.01.2018).

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=373181> (Erişim Tarihi: 01.15.2018).

<https://www.sosyorol.com/reform-nedir-nedenleri-ve-sonuclari-nelerdir/>

(Erişim Tarihi: 01.17.2018).

<https://historyofholyyromanempire.weebly.com/> (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

<https://www.bilimseldunya.com/orta-cagda-avrupa-tarihi/> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

<https://tr.pinterest.com/pin/190206784240360800/> (Erişim Tarihi: 16.07.2019).

<http://socialstudiesmclaughlin.weebly.com/lesson-5-the-church-responds---the-counter-reformation.html> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).

<http://rebelblackdot.blogspot.com/2013/03/the-explorers-club-cccxxx-thirty-years.html> (Erişim Tarihi: 10.04.2019).

<http://historia2lasalle.blogspot.es/tags/mapas/> (Erişim Tarihi: 04.08.2019).

EKLER

EK 1. KUTSAL ROMA İMPARATORLUĞU HARİTASI VE SINIRLARI HARİTASI²⁸³

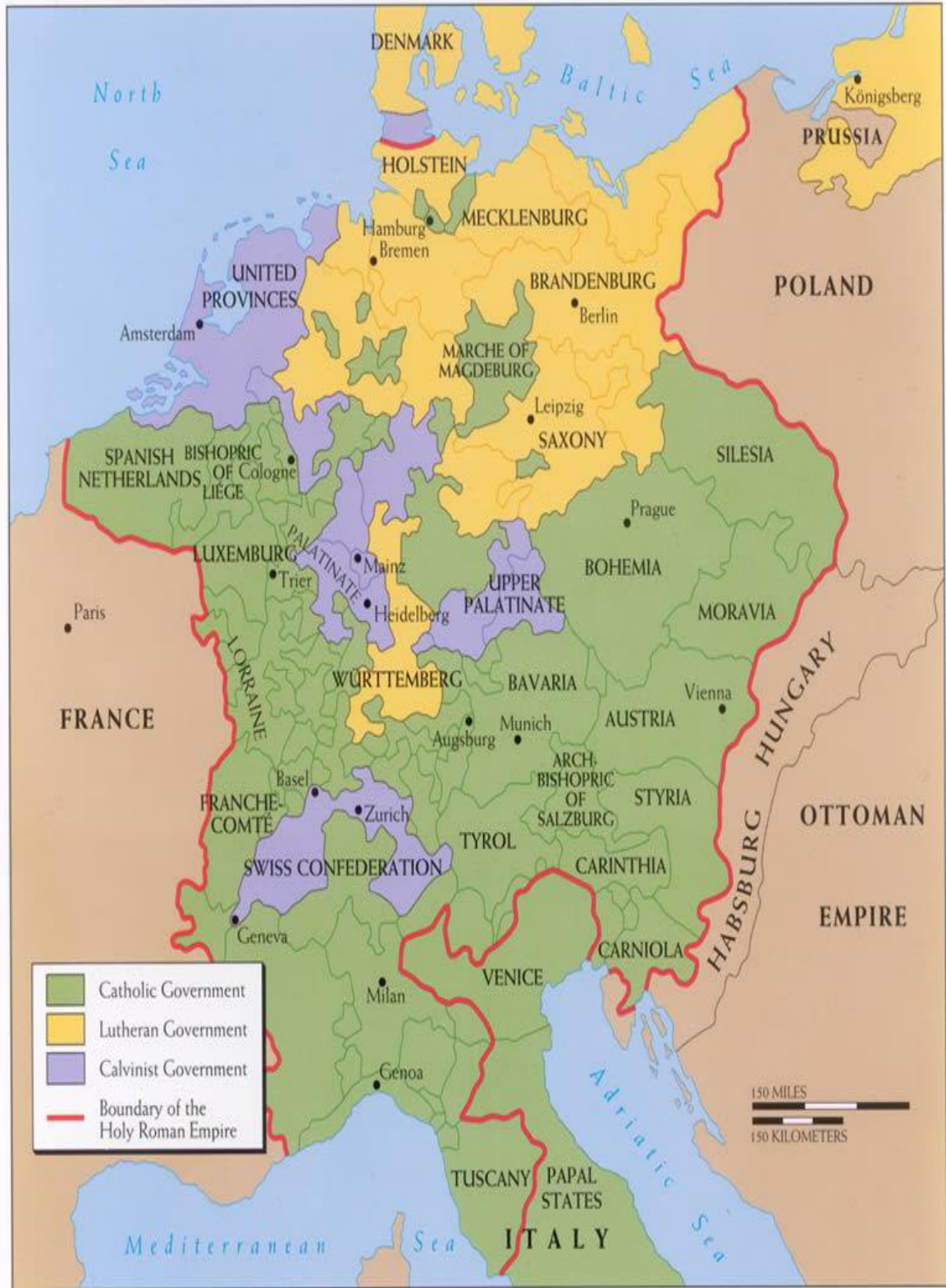
²⁸³ <https://serhatengul.com/kutsal-roma-imparatorlugu-tarihi/> (Erişim Tarihi: 09.04.2019).

EK 2. XVI. YY'DA AVRUPA'DA REFORM²⁸⁴

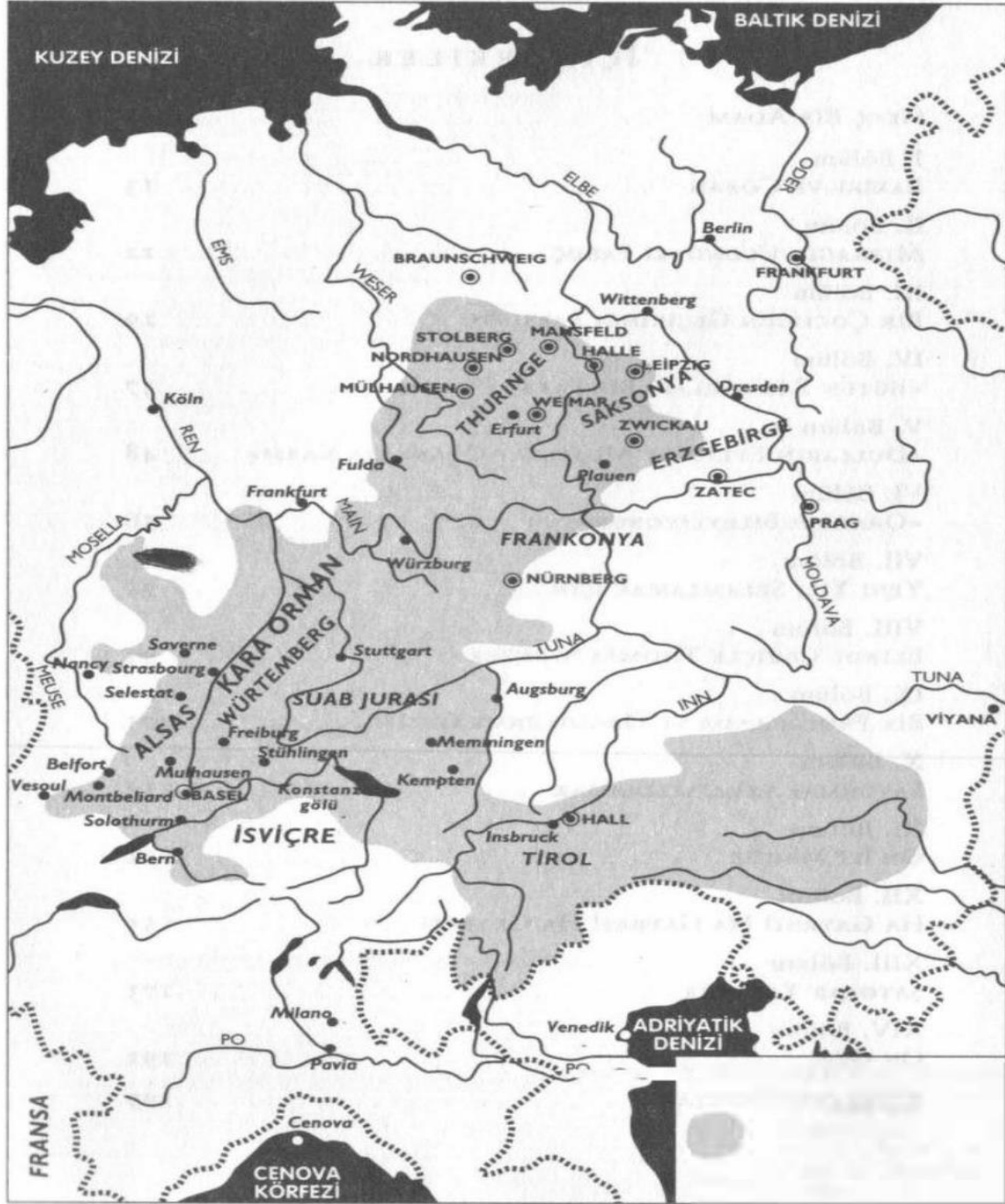
²⁸⁴ <http://bberksan.blogspot.com/p/reform-ve-kars-reform.html> (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

EK 3. LUTHER VE CALVIN'İN GÖRÜŞLERİNİN YAYILDIĞI YERLER²⁸⁵

²⁸⁵ <https://historyofholyromanempire.weebly.com/> (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

EK 4. 1525 BÜYÜK KÖYLÜLER SAVAŞI²⁸⁶

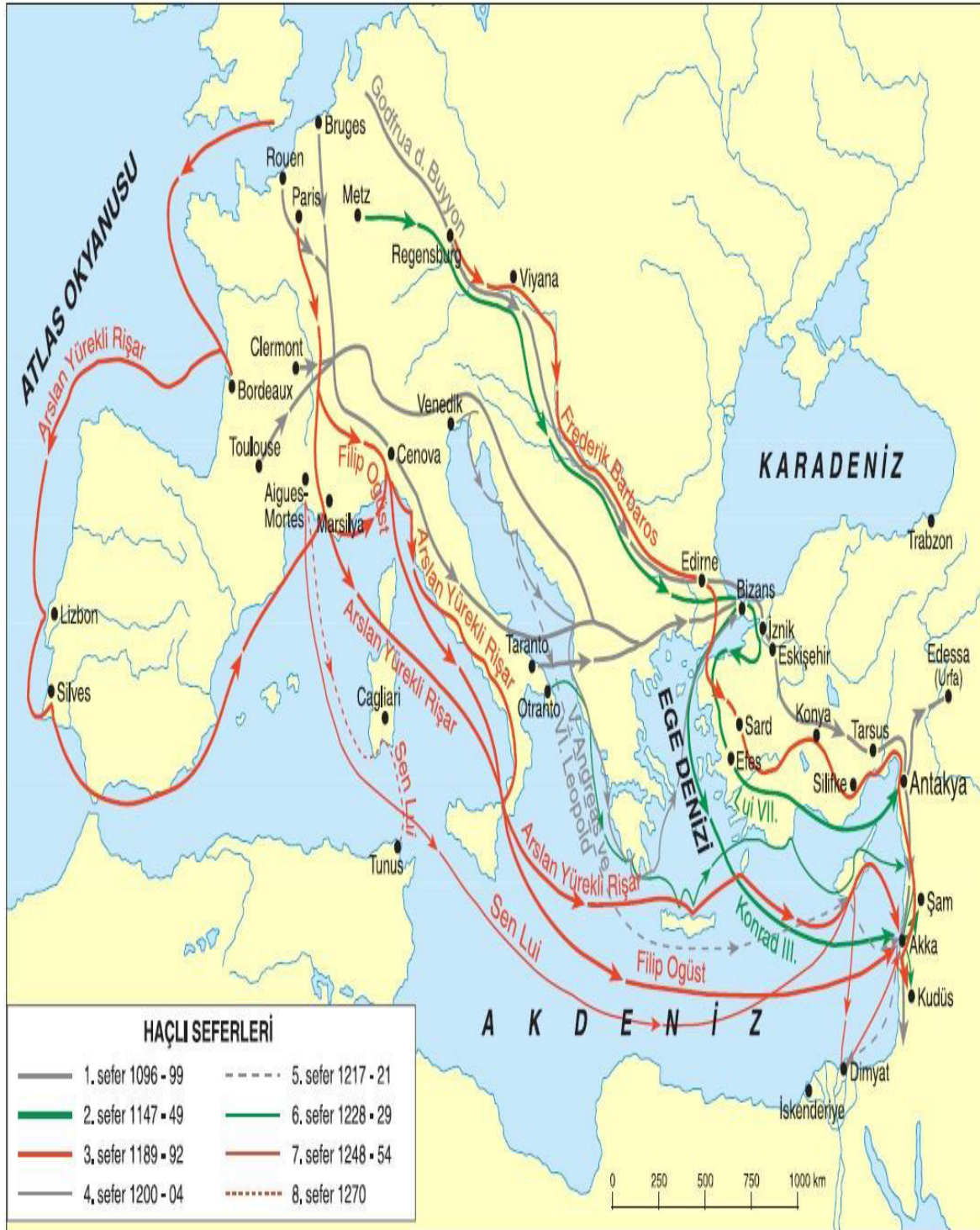
**EK 5. CHRISTIAN DE SICHEM TARAFINDAN THOMAS MÜNZER,
1608.²⁸⁷**

²⁸⁷

file:///C:/Users/W8/Downloads/6001-Thomas_Munzer_Ve_Koyluler_Savashi-Maurice_Pianzola-Jale_Reyhan_Idemen-2005-207s.pdf (Erişim Tarihi 06.11.2019)

EK 7. 1096'DAN 1270'YE KADAR HAÇLI SEFERLERİ²⁸⁸

Haçlı Seferlerini gösteren harita

²⁸⁸ <https://forum.strategyturk.com/konu-hacl-seferleri-hic-duzenlenmeseydi> (Erişim Tarihi: 09.11.2019).

**EK 8.MARTİN LUTHER'İN WITTENBERG KİLİSESİ'NİN ÖNÜNE 95
MADDEYİ ASMASI²⁸⁹**

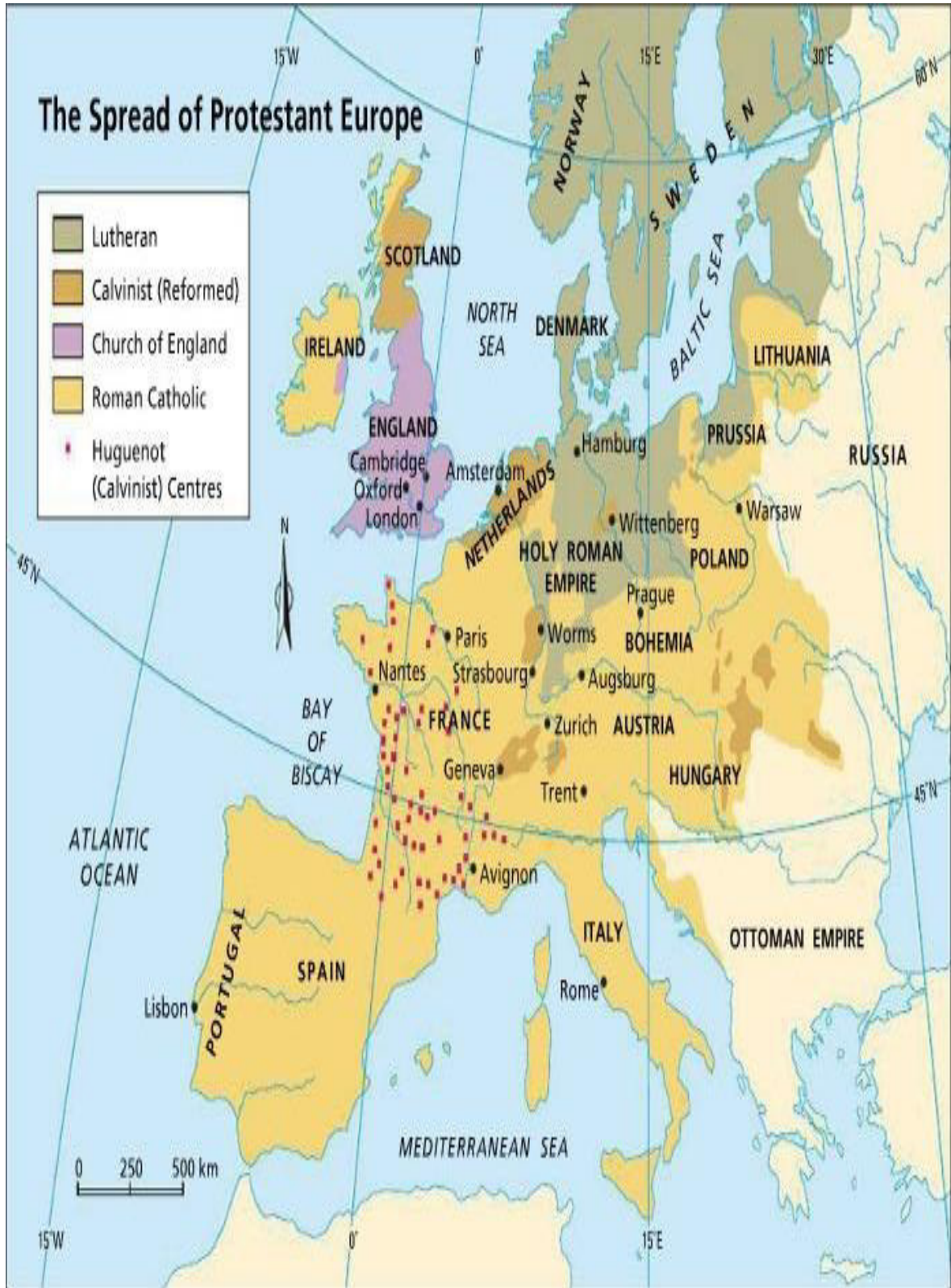

²⁸⁹ <https://www.sosyorol.com/reform-nedir-nedenleri-ve-sonuclari-nelerdir/> (Erişim Tarihi: 01.11.2019).

EK 9. 16. YY. AVRUPA²⁹⁰

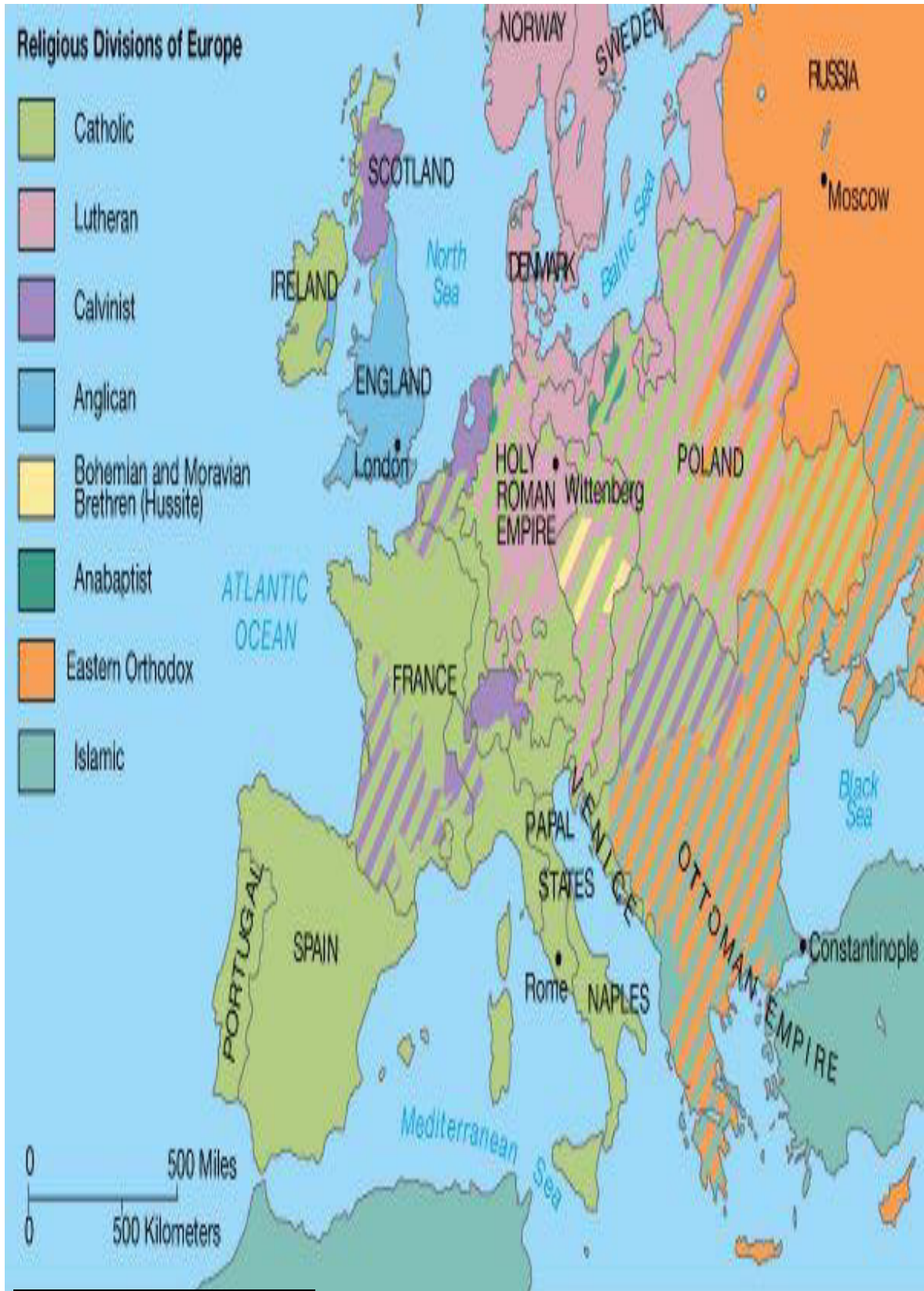
²⁹⁰ <http://historia2lasalle.blogspot.es/tags/mapas/> (Erişim Tarihi: 04.08.2019).

EK 10. LUTHERAN BÖLGELER²⁹¹

²⁹¹ <http://socialstudiesmclaughlin.weebly.com/lesson-5-the-church-responds---the-counter-reformation.html>
(Erişim Tarihi: 14.08.2019).

EK 12. ANGLİKAN BÖLGELER²⁹³

²⁹³ <https://tr.pinterest.com/pin/190206784240360800/> (Erişim Tarihi: 16.07.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : YILDIZ Recep
 Uyuğu : TC
 Doğum Tarihi ve Yeri :
 Telefon :
 Faks :
 E-mail :

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans		
Lisans	Çomü İlahiyat Fakültesi	
Lise	Karabük Anadolu İmam Hatip Lisesi	

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
.....		

Yabancı Dil

.....

Yayınlar

.....